

J
E Z I K
in
lovstvo

VSEBINA

Uvodnik	3	Tomaž Sajovic <i>Spoštovane bralke in bralci</i>
Razprave in članki	5	Katja Mihurko Poniž <i>Materinstvo kot umetnostni motiv in njegova upodobitev v povesti Samorastniki</i>
	19	Mirjana Benjak <i>Pouk književnosti v hrvaški gimnaziji</i>
	29	Robert Cazinkić <i>Oziralni prilastkovi odvisniki</i>
Ocene in poročila	41	Radimir V. Ivanović <i>Njegošologija kot slovanska duhovna dediščina</i>
Obvestila SDS	46	Zoltan Jan <i>Poročilo predsednika Slavističnega društva Slovenije na občnem zboru v Kopru 5. oktobra 2000</i>
Zakonodaja	52	<i>Predlog zakona o rabi slovenščine kot uradnega jezika – prva obravnava</i>

Jezik in slovstvo

Letnik XLVI, številka 1–2
Ljubljana, oktober 2000/01

ISSN 0021-6933

<http://www.ff.uni-lj.si/jis>

Časopis izhaja mesečno od oktobra do junija (8 števil)

Izdaja: Zveza društev, Slavistično društvo Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana
Uredniški odbor: Tomaž Sajovic (glavni in odgovorni urednik), Miha Javornik, Irena Novak - Popov (slovstvena zgodovina), Erika Kržišnik, Alenka Šivic - Dular (jezikoslovje), Boža Krakar - Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Samo Bertoncelj

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva 4, Ljubljana

Tisk: Littera picta d.o.o., Rožna dolina c. IV/32–34, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina je 5500 SIT, cena posamezne številke 720 SIT, cena dvojne številke 1330 SIT. Za člane Zveze slavističnih društev Slovenije je letna naročnina 3900 SIT. Za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 2000 SIT. Letna naročnina za evropske države je 60 DEM, za neevropske države pa 70 DEM.

Naklada 2000 izvodov.

Revijo gmotno podpirajo Ministrstvo za kulturo RS, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS ter Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Revija je vključena v mednarodni podatkovni zbirki *MLA – Modern Language Association of America, New York*, in *New Contents Slavistics, Inhaltsverzeichnisse Slavistischer Zeitschriften – ISZ, Verlag Otto Sagner, München*.

Revija je uvrščena med izdelke, od katerih se plačuje 8-odstotni davek na dodano vrednost.

Spoštovane bralke in bralci

Pred Vami je prva dvojna številka 46. letnika *Jezika in slovstva*. Že iz njenega kazala je mogoče razbrati osnovno vsebinsko usmeritev revije in nekatere posebne poudarke, ki jih bo v letošnjem letniku uredništvo revije skušalo uresničiti skupaj z avtorji ter bralkami in bralci.

V uvodnem članku z naslovom *Materinstvo kot umetnostni motiv in njegova upodobitev v povesti Samorastniki* Katja Mihurko Poniž opozarja na prepričljivost slikanja materinstva v *Samorastnikih*, saj Prežihov Voranc kljub prevladujočemu tradicionalnemu patriarhalnemu pogledu na svet prikaže Hudabivnikovo Meto v različnih življenjskih obdobjih in v različnih vlogah. Sama tematika članka je pomembna tudi zato, ker so *Samorastniki* ena od tem letošnjega maturitetnega eseja.

Z objavo članka dr. Mirjane Benjak s Filozofske fakultete v Pulju o pouku književnosti — v ospredju so učni načrti in učbeniki — v gimnazijah na Hrvaškem skuša uredništvo bralkam in bralcem omogočiti kritično seznanitev s stanjem in perspektivami pouka književnosti v sosednji Hrvaški, hkrati pa tudi spodbuditi k razmišljanju o pouku književnosti pri nas. Oba prispevka se — sicer na različen način — vključujeta v strokovno spremljanje prenove pouka slovenskega jezika in književnosti, čemur bo revija v letošnjem letniku namenila posebno pozornost.

Podiplomski študent jezikoslovja Robert Cazinkić s svojim člankom *Oziralni prilastkovi odvisniki*, ki je nekoliko predelani del diplomske naloge — zanjo je bil nagraden s študentsko Prešernovo nagrado Filozofske fakultete v Ljubljani — vzpostavlja mednarodno raziskovalno vez z razpravo o tehnikah oziralne zveze in oziralnih zaimkih dr. Horsta Dipponga z Univerze v Hamburgu, ki je bila objavljena v zadnji številki lanskega letnika revije.

Uredništvo revije si bo tudi letos prizadevalo, da bi objavilo čim več ocen o objavljenih strokovnih in znanstvenih delih s slovenističnega in slavističnega področja, tudi tistih delih, ki so jih naši raziskovalci objavili v tujini. Tako v tej številki objavljamo recenzijo dr. Radimirja V. Ivanovića, akademika in profesorja južnoslovanskih književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Novem Sadu, o doktorski disertaciji dr. Vladimirja Osolnika z naslovom *Zgodovina književnosti o Petru II. Petroviću Njegošu*, ki jo je leta 1999 v Podgorici izdala Črnogorska akademija znanosti in umetnosti.

Posebej je treba omeniti tudi poročilo predsednika Slavističnega društva Slovenije dr. Zoltana Jana, ki ga je ob izteku svojega drugega mandata predstavil na občnem zboru v Kopru oktobra letos. Iz njega je razvidno uspešno in razvejeno delovanje Slavističnega društva Slovenije v zadnjih štirih letih, za kar ima velike zasluge dosedanji predsednik. Tudi uredništvo revije se mu za zares prizadevno delo iskreno zahvaljuje.

Dosedanji predsednik društva pa je pustil za seboj še eno pomembno sled. Jeseni letos je namreč Državni svet Republike Slovenije predvsem po njegovi zaslugi poslal Državnemu zboru v obravnavo in sprejem *Predlog zakona o rabi slovenščine kot uradnega jezika*, ki ga je pripravil nekdanji minister za kulturo dr. Janez Dular. Uredništvo se je odločilo, da *Predlog zakona* objavi v celoti in tako omogoči bralkam in bralcem revije strokovno razpravo o njem — širšo in poglobljenejšo, kot je bila do sedaj. Tehtnejši odzivi na *Predlog zakona* bodo v reviji tudi objavljeni.

Tomaž Sajovic
Glavni urednik

Navodila avtorjem

Prispevki za Jezik in slovnstvo so napisani v slovenščini, izjemoma v tujem jeziku. Članki ne smejo presegati avtorske pole (16 strani), prispevki za rubriko Metodичne izkušnje naj ne bodo daljši od 8 strani, poročila in ocene so dolga največ 4 strani. Članki morajo biti opremljeni s povzetkom do 1 strani in sinopsim (2–3 stavki). Avtor odda svoj prispevek kot disketni zapis (3,5") ter mu priloži dva natisnjena izpisa na naslov **Uredništvo Jezika in slovnstva, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana**. Besedilo je treba priložiti številko avtorjevega žiroračuna, ime in naslov banke, podatke o stalnem bivališču, EMŠO, davčno številko, telefon ter po možnosti elektronski naslov.

Tehnični napotki. Besedila naj bodo napisana v programu Word for Windows, v pisavi Times New Roman CE, velikost 12 z eno in pol medvrstičnim razmikom in levo poravnavo ter s 2,5 cm robovi na formatu A4. Naslov članka in poglavij naj bodo napisani krepko in v velikosti pisave 14. Korektore svojega prispevka avtor opravi v tednu dni. Pri tem se drži Slovenskega pravopisa 1994. Daljši navedki so ločeni od drugega besedila. Izpusti so v navedku označeni v poševnem oklepaju. Številka opombe stoji stično za ločili. Literatura se navaja na kratek način v oklepaju v tekočem besedilu in v opombah, v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu prispevka. Med besedilom se sklicujemo na dela takole: (Bahtin, 1982: 123), v seznamu pa navedek razvečemo: Bahtin, Mihail (1982). Teorija romana. Ljubljana: Cankarjeva založba. V opombah so bibliografske enote navedene takole: Bahtin, Mihail (1982). Teorija romana. Ljubljana: Cankarjeva založba, 13. Na koncu vsakega navedka je pika. Naslovi samostojnih izdaj so v pokončnem tisku.

Revija Jezik in slovnstvo je dostopna tudi na internetu: <http://www.ff.uni-lj.si/jis>.

Uredništvo

Katja Mihurko Poniž

UDK 82.0:396(0:82)

UDK 821.163.6.09 Prežihov V.

Splošna in strokovna gimnazija v Ljubljani

Materinstvo kot umetnostni motiv in njegova upodobitev v povesti *Samorastniki*

Ugledna nemška literarna zgodovinarica Renate Möhrmann v uvodu v zbornik, ki ga je uredila in nosi naslov *Verklärt, verküsch, vergessen: die Mutter als ästhetische Figur*, ugotavlja, da mati kot estetska figura umetnikov nikoli ni posebno zanimala, saj se v njihovih delih pojavlja le redkokdaj. Pogosto v ospredju ni problem materinstva, ampak neko spektakularno dejanje, kakršno je na primer Medejin umor otrok. Prikazovanje podob mater je tako skorajda vedno identično upodabljanju ženske, kar pomeni, da gre, kot piše Adrienne Rich,¹ ali za idealizirane like, torej takšne, ki utelešajo patriarhalne predstave o dobri ženski/materi, ki se je vselej pripravljena žrtvovati, zatreti svoje lastne interese (seveda tudi lastno seksualnost), ali pa za nepreračunljive, nepredvidljive, za družbo nevarne like.

Poveličana, zavržena — materinstvo v patriarhalni družbi

Patriarhalna družba ima tako do materinstva izredno ambivalenten odnos. Po eni strani vidi v njem edino resnično poslanstvo ženske, nekaj, kar je specifično žensko, kar iz osebka ženskega spola šele ustvari *pravo* žensko, po drugi strani pa v materinstvu vidi nalogo, ki ji ženske niso kos, kar pomeni, da mora biti vzgajanje otrok vselej strogo nadzorovano. Država in Cerkev za to v družini pooblastita očeta ali drugega polnoletnega moškega iz najožjega kroga sorodnikov (v atenskem polisu ga imenujejo *kyrios*). Pomembnih odločitev, vsaj teoretično, ne sme sprejemati mati, saj je že po naravi slabotna in nesposobna globljeja razmišljanja.

Takšna podoba matere korenini že v antični, atiški družbi, ko se ženska identiteta vzpostavlja le skozi družinske vezi (v sodnih spisih so omenjene kot matere, sestre ali žene tega ali onega Atenčana) in ko je edina vloga ženske, zaprte med štiri stene doma ali *oikosa*, roditi zakonite dediče. Takšna vloga ostaja skozi stoletja nespremenjena. V srednjem veku Tomaž Akvinski v delu *Summa theologie* piše o očetu kot o aktivnem stvarniku, medtem ko je mati pasivna stvarnica, saj se sila, ki iz amorfne materije ustvari živo bitje, nahaja v moškem semenu.

V renesančni literaturi se mati pogosto pojavlja metonimično, saj pesniki opevajo materine prsi kot simbol za izgubljeno intimnost otroštva. Za sveto Terezo Avilsko je duša »dojenček, ki počiva na materinih prsih«, angleški pesnik Richard Crashaw pa primerja nebesa z morjem materinega mleka, kjer se lačni lahko napijejo do sitega. Tudi v upodabljanju umetnosti srečamo motiv doječe

¹ Adrienne Rich (1976). *Of Woman Born. Motherhood as Experience and Institution*. New York/London: Norton & Company, str. 34.

matere in veselega, sitega otroka v njenem naročju. Največkrat je na ta način predstavljena Marija z Jezuškom, obstajajo pa tudi podobe anonimnih mater. Vsekakor umetniške podobe ne ustrezajo realnosti, ki je bila tako za otroke kot za njihove matere pogosto drugačna, ne samo, kar zadeva dojenje (renesansa odpre razpravo o prednostih in slabostih dojenja, ki kasneje vedno znova buri duhove),² ampak tudi umrljivost (desetina žensk naj bi umrla na ta način)³ in muke pri porodih. Materinstvo je tako največkrat pomenilo nenehne nosečnosti in splave, ki jih je spremljal stalen strah pred smrtjo. Tako ne presenečajo besede anonimne renesančne avtorice, ki si želi, da bi moški doživeli vsaj polovico vsega hudega, kar je povezano z nosečnostjo in porodom. Visoka je bila tudi umrljivost otrok, zato je mnogo žensk le s težavo razvilo materinske občutke, saj so vedele, kako hitro lahko izgubijo otroka. Kljub temu dela renesančnih avtoric govorijo o tem, da je marsikatera ženska doživljala srečo materinstva in razvila vez, ki se je ohranila tudi, ko je otrok že odrasel, o čemer pričajo različne korespondence med materami in otroki iz različnih obdobij.⁴

Naloga matere je bila torej skozi stoletja poleg vsakdanjih opravil, povezanih z skrbjo za otroka, tudi ta, da je otroku zagotovila temelje, na katerih se je nato lahko razvil njegov čustveni svet. Seveda pa se je morala umakniti, ko je otrok skozi najrazličnejše iniciacijske rituale vstopil v kulturo, v svet odraslih, ki je v naši civilizaciji svet moških, saj je status žensk še v devetnajstem stoletju, spomnimo se samo Ibsenove Nore, enak položaju otrok. Če vsega tega ni bila sposobna, je kaj hitro obveljala za oblastno in hudobno mater in predstavljala vir vseh psihičnih težav svojega otroka.

Materinstvo pod drobnogledom psihoanalize

Tak pogled najbolj natančno razvije psihoanaliza oziroma tisti analitiki, ki so jih poimenovali »Mother-Killers«, ker so edini vzrok za moten razvoj posameznika videli v materini podobi.

Seveda gre pri njih za izredno ozek pogled, toda kakorkoli si ogledujemo psihoanalitična spoznanja, moramo pritrlditi Juliji Kristevi, ki pravi, da, kar zadeva materinstvo, Freud naslednikom za raziskavo pušča »neraziskan kontinent, v katerega se bo prvi zagnal Jung in si pri tem opekkel svoje ezoterične prste, vendar tudi pritegnil zanimanje za nekatera vroča vprašanja materinskosti, ki se še vedno upirajo analitični racionalnosti.«⁵

Ta kontinent odkriva tudi Jacques Lacan, ki mu otrokova zgodnja navezanost na mater predstavlja fazo Imaginarnega, diadno zvezo, v kateri se otrok še ne zaveda razlike med seboj in svetom. Da bi postal del kulture, se mora naučiti jezika, vstopiti v Simbolni red, kar se zgodi takrat, ko to zvezo razbije vdor očeta, ki otroku prepove dostop do matere. Očetov falos vzbudi v otroku strah pred kastracijo, ki sproži potlačitev želje po materi, izgon iz Imaginarnega, saj vztrajanje v njem pomeni postati psihotičen. Za Lacana torej ni vrnitve v Imaginarno, vsaka jezikovna artikulacija se odvija v Simbolnem, kjer vlada Zakon Očeta.

Temu konceptu Julia Kristeva zoperstavi razlikovanje med semiotičnim in simbolnim. Semiotično je, tako piše ena izmed najbolj znanih raziskovalk J. Kristeve Toril Moi,

»povezano s predojdipovskimi primarnimi procesi, njihove osnovne pulzacije pa so po Kristevi zvečine analne in oralne ... Neskončen tok pulzacij je zbran v hori ... Ko subjekt vstopi v

² Posebno zanimive poglede na to temo najdemo pri Jean-Jacques Rousseauju in Mary Wollstonecraft. Prim.: Eva D. Bahovec (1999). Rousseau in Wollstonecraft — drugič. Delta, letnik 5, št. 1–2, str. 69–87.

³ Citirano po Margaret L. King (1998). Frauen in der Renaissance. München: dtv, str. 15.

⁴ Omenimo korespondenco med Margaret Beaufort in njenim sinom, prvim tudorskim kraljem Henrikom VII., ali pisma slavne Madame de Sévigné hčerki, ki jih imamo tudi v slovenskem prevodu (*Pisma* (1973). Ljubljana: Cankarjeva založba) in nenazadnje slovenski pendant — pisma, ki sta si jih izmenjavali grofica Marija Izabela Marenzi in njena mati baronica Carduzzi, ki so objavljena v knjigi *Slovenska plemiška pisma* (1980). Trst: ZTT.)

⁵ J. Kristeva (1995). Stabat mater, Delta, letnik 1, št. 1–2, str. 9–29, citirano mesto, str. 23. Izvirnik: J. Kristeva (1976). Histoires d'amour. Paris: Denoël, str. 295–327

*Simbolni red, horo bolj ali manj uspešno potlači in jo lahko dojame le kot pulzacijski pritisk na simbolni jezik: kot protislovja, nesmiselnosti, motnje, premolke in odsotnosti v simbolnem jeziku.*⁶

Koncept *semiotičnega* je pomemben predvsem zato, ker skuša spodbijati Lacanovo trditev, da je artikuliranje možno šele s potlačitvijo želje po materinem telesu in postavlja pod vprašaj njegov patriarhalni Simbolni red. Simbolično se po Kristevi obnavlja s semiotičnim skozi literaturo. Toda za našo raziskavo je pomembna vloga matere v semiotičnem. Ta pa, če sledimo Julii Kristevi, ni ljubeča mati, ampak nosilka prepovedi in destrukcije, nagonov smrti. S tem Kristeva ostaja zavezana psihoanalitičnemu pogledu na materinskost, kakršnega je še posebej natančno razvila Melanie Klein,⁷ ki izhaja iz prirojenega otrokovega agresivnega nagona, usmerjenega na materino telo in njegove fantazijske vsebine (očetov penis, fetuse, izločke). Vse to, kar si otrok predstavlja v materinem telesu, tako M. Klein, hoče hkrati tudi uničiti in pri tem razvije negativno podobo matere, ki jo razlikuje od podobe dobre matere.

Feministične psihoanalitičarke, kot na primer Nancy Chodorow⁸ in Jessica Benjamin,⁹ so teoriji M. Klein spodbijale s trditvami, da se otrokova negativna podoba o materi izoblikuje kasneje, ko je soočen s patriarhalnim ustrojem družbe, ki umešča žensko kot mater v sfero reprodukcije, medtem ko moški zavzema mesto v sferi produkcije. Nancy Chodorow poudarja pomen matere kot prvega identifikacijskega otrokovega objekta.

Jessica Benjamin pritrjuje ugotovitvam N. Chodorow in opozarja, da je preveč poenostavljeno enačiti odnos z materjo kot simbiozo, odnos do očeta pa kot predpogoj za vzpostavitev identite. Po njenem prepričanju se subjektova identiteta začenja oblikovati že znotraj zveze mati — otrok. Ta zveza tudi omogoča otrokovo zavedanje Drugega kot samostojnega subjekta, kar se kasneje pod vplivom patriarhalnem družbe izgubi in pozabi, saj Drugi predstavlja samo še objekt.

Spoznanja feminističnih psihoanalitičark tako, čeprav se njihove raziskave pogosto bolj posvečajo položaju in razvoju deklice v zvezi mati — otrok, prinašajo zanimive, sveže poglede na materinstvo, ki jih zaman iščemo v dotedanjih delih s takšno tematiko.¹⁰ S tem ustvarjajo kontrast k umetniškim delom, ki so jih ustvarile feministke, saj je v njihovih stvaritvah mati najpogosteje predstavljena v svoji tradicionalni vlogi, ki jo hočejo hčerke preseči.¹¹

Mati Božja kot estetska figura

Slika dobre matere v krščanski civilizaciji izhaja iz Marijinega kulta. Marija se pojavlja tudi kot literarna oseba, toda večina ljudi se z njeno podobo sreča v sakralni upodabljajoči umetnosti. Slike in kipi na cerkvenih oltarjih pričajo o različnih vlogah, v katerih se pojavlja Mati Božja. Njeno

⁶ Toril Moi (1999). *Politika spola/teksta*. Ljubljana: Literatura, str. 163–164.

⁷ Melanie Klein (1998). *Zavist in hvaležnost*. Izbrani spisi. Ljubljana: IHS.

⁸ Nancy Chodorow (1978). *The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley: University of California Press.

⁹ Jessica Benjamin (1990). *Die Fesseln der Liebe. Psychoanalyse, Feminismus und das Problem der Macht*. Frankfurt am Main.

¹⁰ Tudi v devetdesetih letih izidejo knjige, ki ponujajo nova spoznanja in raziskave na temo materinstva, kot na primer. Meryle Maher Kaplan (1992). *Mothers Images of Motherhood*. London/New York: Routledge; E. Ann Kaplan (1992). *Motherhood and Representation*. London/New York: Norton & Company.

¹¹ Predvsem ameriške umetnice so se morale spopasti s podobo matere, kakršna se je razvila po drugi svetovni vojni, ko je večina žensk ostala doma, skrbela za številno družino in se izčrpavala v čiščenju predmetne hiške za belo ograjo. Posledice takšne izolacije ameriških žensk po drugi svetovni vojni in vzroke, ki so pripeljali do nje, je leta 1963 izredno odmevno predstavila Betty Friedan v danes že legendarni knjigi *The Feminine Mystique*.

življenje, ki mora biti za smrtnice nedosegljiv ideal, poznamo, kot piše Julia Kristeva, samo skozi tiste trenutke, v katerih je pomembna za zgodovino krščanstva:

»Res je, da že Evangeliji govorijo o Mariji. Vendar le zelo diskretno namignejo na brezmadežno spočetje Kristusove matere, ne povedo ničesar o zgodovini same Marije in jo le zelo redko omenjajo, predvsem ob sinovi strani ali ob njegovem križanju. [...] Redka mesta, kjer Jezusova mati nastopi v Evangelijih, služijo le temu, da poudarijo, kako razmerje otroka do staršev ni stvar mesa, temveč imena, ali drugače rečeno, da utajijo vsako eventualno matrilinarnost, tako da ostane le simbolna vez.«¹²

Marija pride do besede le v Lukovem Evangeliju, kjer izrazi strah in dvom ob oznanjenju, a hkrati tudi ponižnost in poslušnost.

Vež med Marijo in Jezusom skozi stoletja dobiva različne pomene. Marija ni samo mati, ampak tudi žena in hči. Kot slednjo jo opeva tudi Dante, ki pravi: *»Vergine Madre, figlia del tuo Figlio«*, kot navaja Kristeva, ki še dodaja:

»Marija ne umre, temveč preide. V Vzhodni Cerkvi je prehod bolj pasiven: je Zaspanje (Koimesis), s katerim, kot vidimo na nekaterih ikonskih upodobitvah, se Marija v rokah svojega sina, ki je sedaj postal njen Oče, preobrazi v majhno deklico; tako svojo vlogo Matere spreverne v vlogo Hčerke. Dejansko je Marija, ob tem da je mati svojega sina in njegova hčerka, tudi njegova žena: s tem udejanji trojno preobrazbo ženske v najožjem sistemu sorodstva. Leta 1135, ko Bernard iz Clairvauxa prepesni Visoko pesem, proslavi Marijo v vlogi ljubljene in žene.«¹³

Toda najpogosteje se pojavlja kot mati, z otrokom v naročju, pri čemer njenega materinstva seveda ni mogoče primerjati z nobenim drugim, saj ga spremljata dve dogmi: rojstvo božanskega sina in devišstvo. Na ta način je Marija neprimerljiva s katerokoli drugo smrtnico, ki ji je dano biti mati. Njeno materinstvo postane simbolično, saj hkrati uteleša »Mater Cerkev« in »Mater vseh živih«. S tem stopa v kontrasten odnos z Evo, slednja je naredila iz ljudi smrtnike, medtem ko jim Marija vrača večno življenje, kot poudarja Helga Möbius.¹⁴

Srednjeveške, v kamen vklesane Madone ponosno zrejo v nas z gotskih portalov, renesančne se smehljajo otroku v svojem naročju. Margaret L. King¹⁵ ugotavlja, da oboževanje Matere Božje hkrati z evropsko umetnostjo doživi svoj višek v renesansi. Toda že v zgodnjem srednjem veku se pojavi Devica Marija v novi vlogi, kot Maria Regina, ki predstavlja vrhovno oblast na zemlji in Kraljico v nebesih s krono na glavi in žezlom v rokah. Kot Naša Gospa pa sprejme pod svoj zavetniški plašč verne kristjane. Pozni srednji vek Devico Marijo stilizira v nedostopni ideal, v katerem združi lastnosti objekta dvorske ljubezni (izredna lepota, plemenitost, krepost) in značilnosti Matere Božje (predanost, ponižnost, milina). S tem naredi Marijo še bolj nedostopno, a hkrati utelešenje ljubezni in predanosti.

Ob teh podobah se od 11. stoletja pojavlja *Žalostna Mati Božja* ali *Mati Dolorosa*. Njen obraz, ki ga skorajda nikoli ne zaznamujejo znaki staranja, je posut s solzami.

Vse pojavne oblike Matere Božje pa imajo skupno to, na kar sem že nekajkrat opozorila: resničnim ženskam je Devica Marija pravzaprav tuja, identificirajo se lahko samo z njenim

¹² Julia Kristeva: *Stabat mater*, str. 11.

¹³ Prav tam, 14–15.

¹⁴ Helga Möbius (1996). *Mutter Bilder. Die Gottesmutter und ihr Sohn*. V: R. Möhrmann (ur.). *Verklärt, verkitscht, vergessen. Die Mutter als ästhetische Figur*. Stuttgart/Weimar: J. B. Metzler, str. 21–38, tukaj 24.

¹⁵ Glej že navedeno delo, str. 10.

trpljenjem. Morda je prav zato v umetnosti toliko Marijinih upodobitev in tako malo zemeljskih mater.

Literarne upodobitve materinstva

Njihov izgon ali negativno prikazovanje sta prisotna že v ljudski ustvarjalnosti. Če si natančneje ogledamo pravljice bratov Grimm, hitro ugotovimo, da so matere ali odsotne ali pa nastopajo kot zlobna bitja, največkrat v vlogi mačeh.

Tudi slovenska ljudska ustvarjalnost v tem pogledu sledi evropskim tokovom: mladi Bredi streže po življenju hudobna tašča, ki se ne more sprijazniti, da sin zdaj pripada drugi ženski, je torej primer oblastne matere, lepa Vida pa pozabi na svoje materinstvo, ko se ji zazdi, da bo njeno hrepenenje našlo svoj cilj, kar uteleša lik matere, ki ne skrbi za svojega otroka z vsezatajujočo ljubeznijo.

Materinska sreča sama po sebi pisateljev ne zanima kaj dosti. Opise harmoničnega odnosa in tudi trpljenja ob otrokovi smrti najdemo prej pri pisateljicah, kjer se razvije posebna zvrst knjig o vzgoji in postajah v otrokovem življenju. Te knjige pišejo in posvetijo avtorice svojim otrokom. Prva takšna knjiga nastane že leta 841 izpod peresa karolinške plemkinje Dhuode in nosi naslov *Manual*, petsto let kasneje (leta 1377) zapiše Christine de Pizan svojemu sinu, ki nima več očeta, v delu *Les Enseignements moraux que je Christine donne a Jean de Castel mon fils* vrsto moralnih nauk. V 16. stoletju napiše podobna priručnika svojemu sinu in hčeri luterantska reformatorica Elisabeth von Braunschweig, v 17. stoletju pa prisili moč materinske ljubezni, kot sama pravi, angleško plemkinjo Elizabeth Grymeston k pisanju takšnega dela za sina. Najbolj pretresljiva je verjetno usoda Elizabeth Oceline, ki med nosečnostjo piše svojo *Legacie*, saj ta po njeni smrti ob porodu dejansko ostane otroku kot edina dediščina, v kateri se na najbolj neposreden način manifestira materinska ljubezen.

V slovenski literaturi izpod ženskega peresa srečamo misli o materinstvu že pri Luizi Pesjak, ki v romanu *Beatin dnevnik* zapiše:

»Najsvetjši, najblažji hip v ženskem življenji je izvestno isti, v katerem mati v prvič dete svoje pritiska na srce. Najtoplejše molitve, svete prisege in sladke nadeje so mi je v njem napolnjevale, a z materino srečo se je prebudila tudi materina skrb. In spustila nisem svojega deteta iz naročaja, ne odmeknila očij od njega, in vedno rase sedaj moje veselje, ljubezen moja in od dné do dné je zavida bolj vredno mi srce, katero se mu more žrtvovati z vsacim svojim utripom. Upala sem, da mi bode mči popisovati svojo srečo. Nečimerna misel! Odkod jemati besed za to, kar sma mati čutiti, le ona umeti more.«

Tudi v članku *Odprto pisemce slovenskim materam*, objavljenem leta 1864 v *Novicah*, povečuje materinstvo:

»Mati je srcu največja dragotina, mati je zaklad vse lepote in dobrote, po materi izteza zapuščeni otročiček svoje nežne ročice, mati je prva beseda, ki jo izrečejo njegova usteca, ter za vse bodoče čase najslajša otroškemu srčecu. Materino naročje je detetu raj in materine podobe ne pozabi, čeprav jo krije gomila še toliko let.«¹⁶

Samozavest, s katero so omenjene avtorice pisale o svoji materinski ljubezni, je seveda tesno povezana z dejstvom, da gre za poročene ali ovdovele ženske višjih slojev. Povsem drugačne misli bi izražale, če bi seveda sploh znale pisati, preproste ženske, ki jim je materinstvo pomenilo

¹⁶ O Luizi Pesjak in njenem delu je pisala tudi Tanja Viher v 2. oddaji raziskovalnega ciklusa za radijski medij *Bog živi vas Slovenke!*, predvajanjem leta 1999 na tržaškem radiju.

vsakdanji boj za preživetje, v primeru nezakonskih mater pa sramoto in ponižanje na vsakem koraku. Nezakonska mati je le redkokdaj, tako kot v Prešernovi pesmi, predmet avtorjevega zanimanja, v ospredju so prej otroci, ki nosijo težo in posledice materinega greha. Na ta način je obsodba grešnice še hujša, njen negativni zgled pa skozi prizmo trpečega otroka, do katerega čutimo globoko sočutje, še bolj svareče opominja vse druge ženske k poslušnosti in uresničevanju družbenih norm in predpisov.

Največ zgražanja in najhujše posledice svojih dejanj seveda čutijo detomorilke. Posebno v nemški viharški in romantični literaturi je detomor pogost motiv, saj ga srečamo v Goethejevem *Faustu*, pri Lenzu, pri H. L. Wagnerju, M. Klingnerju, F. Schillerju in pri C. Brentanu. V naslednjem stoletju ga ubesedi G. Eliot v romanu *Adam Bede* (1895), na začetku dvajsetega pa G. Hauptmann v tragediji *Rose Bernd* (1903).

Barbara Becker - Cantarino navaja vzroke za prebujeno zanimanje za to literarno snov:

»V *figuri matere kot detomorilke se zrcali kompleksen in paradoksen nov koncept vloge matere in otroka v patriarhalni družbi od razsvetljenstva naprej, ki se na koncu spet pojavi kot fantazija in ideologija o (hudobni/dobri) materi v psihoanalitičnih teorijah od Freuda do Lacana.*«¹⁷

V 18. stoletju začnejo literati in intelektualci razpravljati o ustreznosti oblik kazni, kakršne so bile določene detomorilkam. Vendar pa detomorilstvo ni bil zelo pogost način, kako se rešiti nezaželenega otroka, saj se je mnogo več žensk odločilo otroka enostavno izpostaviti in mu tako zagotoviti vsaj majhno možnost preživetja. Na ta način so zmanjševali število prebivalstva (posebno ženskega) že v antiki in zdi se, da je preživelo stoletja in tisočletja, saj še danes beremo o novorojenčkih, najdenih v smetnjakih in na drugih neprimernih krajih. V renesansi so, vsaj v Angliji in Italiji, večinoma upoštevali poporodno depresijo in detomorilk niso vselej obsodili na smrt. Toda v pozni renesansi se situacija spremeni: detomorilstvo postane eden izmed najpogostejših grehov, ki so jih pripisovali čarovnicam, zato je lov na detomorilko ponavadi hkrati tudi lov na čarovnico, ki dovoljuje uporabo vseh inkvizicijskih sredstev. Kazen je bila smrtna: utopitev ali sežiganje, torej krutejša od obglavljanja in obešanja, načinov, na katere so ponavadi usmrtili moške.

V slovenski literaturi srečamo lik detomorilke na primer pri Zofki Kveder v črtici *Zločin*:

»Od roda do roda, od matere na hčer gre to prekletstvo in pojde od roda do roda dalje brez konca in še otrok otroci bodo preleteli.

In takrat je zavrela v njenem srcu materinska ljubezen. Novo bitje pride, da bo čutilo vso nesrečo in vso žalost življenja, kakor jo čuti ona. In trpel bo, kakor ona trpi, in kakor ona bo pahnjeno v propad. In kmalu bo kakor njena mati, kakor mati njene matere, in prekletstvo pojde od roda do roda.

[...]

Toda ne, ne pojde od roda do roda, brez konca! Zakaj ona dvigne roko in pretrga nit, ki bi jo imela vezati z bodočimi. In prekletstvo tistih, ki bi imele priti, se zgrne nanjo in jo uduši v svoji strahoti. In konec bo! ...

Takrat ji je prišla prvokrat ta strašna misel.

Ko so se dopolnili dnevi, rodila se je hči. Ona pa je dvignila roko in izvršila je, kar se je bila namenila ...»¹⁸

¹⁷ Barbara Becker - Cantarino (1996). Die Kindsrderin als literarisches Sujet. V: Möhrmann: Verklärt ..., str. 108–129.

Podoba detomorilke je samo ena izmed številnih podob mater, ki se pojavljajo v besedilih te pisateljice. Bogastva njenih raznolikih pogledov na materinstvo ni doslej preseгла še nobena slovenska pisateljica in noben slovenski pisatelj, čeprav v mnogih delih srečamo like mater. Toda te so ponavadi prisotne in za avtorje zanimive le toliko, kolikor se njihovo življenje povezuje z življenjem otrok (največkrat seveda sinov). Pogosto so le navidez v ospredju, saj gre v resnici za pisateljev moralni obračun s samim seboj. Podoživljanje krivic, storjenih materi, je neke vrste samomučenje, kazen za šibkost značaja, ki je klonil pred nečimernostjo, egoizmom ali podobnimi nečednimi lastnostmi. Miran Hladnik ugotavlja:

»Gledano statistično, upoštevajoč torej besedila ne glede na njihovo kanoniziranost, pa so plemeniti materinski liki v kmečki povesti, kjer bi jih še posebej pričakovali, hudo redki v razmerju do številnih pripovedno zanimivih zlih protagonistk. [...] Pogost tradicionalni motiv zlobne mačehe ali zlobne tašče ne potrjuje stereotipnega prepričanja, da je 'med Slovenci zelo pogost lik cankarjarske matere, za katerega je značilna velika skrb, žrtvovanje, odpovedovanje in trpljenje za otroka (Alenka Puhar). Dobre matere, kolikor jih pač je, so nekeje tiho v ozadju, hitro pomrejo in ne vplivajo na razplet dogodkov.«¹⁹

Matrilinearno nasledstvo v Samorastnikih

Drugače slika materinstvo Prežihov Voranc v povesti *Samorastniki*. Zanimivo je, da se avtorji in avtorice študij o tej povesti z omenjenim motivom skorajda ne ukvarjajo. Popolnoma nepomemben se je očitno zdel Linu Legišu, Antonu Slodnjaku, Marji Boršnik, Tarasu Kermaunerju, Janku Kosu, Francu Zadravcu in Marjanu Krambergerju,²⁰ ki o njem ne pišejo. O Metinem materinstvu pišejo Bogo Jakopič, Silvija Borovnik, Tone Sušnik in Marjan Štrancar.²¹ Oglejmo si nekatere njihove misli:

»Ob Meti se je odmaknila pasivna podoba matere; tistega nežnega bitja, ki prenaša žrtve, a je nema mučenica trpljenja. Meta je protest proti krivicam, je kletev proti Karničnikom vseh barv; ne zmaguje samo njena ljubezen, tu zmaguje tudi njen prezir, njen podvig, da se je otrsela avtoritet in zahtevala nekaj, kar je v skladu z njenim življenjskim smotrom.« (Bogo Jakopič, str. 294.)

»Meta prerašča simbol [...], ni le po ljubezni hrepeneca lepa Vida, je podoba velike materinske ljubezni; je ponosna, ljubeča, skrbna mati, brez sovraštva.« (Tone Sušnik, str. 268–271.)

»Tudi dejanja Hudabivške Mete, v nasprotju z običajnim prikazovanjem njenega lika in s pisateljevim hotenjem samim, ne izražajo vzorne materinske ljubezni. [...] Materinskost, ki je pri Radmanci tako brezsravno zakrnela, pa je hotel Prežih pri Meti poudariti, toda njegovo

¹⁸ Zofka Kveder (1995). Zločin. V: Misterij žene, str. 39–50, prvič objavljeno v *Ljubljanskem zvonu*, leta 1903, str. 23–31.

¹⁹ Miran Hladnik (1997). »Bodi svojemu možu pokorna!« (Ženska v minuli slovenski prozi). V: Aleksandra Derganc (ur.). Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta, str. 111–122, tu 116.

²⁰ Josip Vidmar (1940). Prežihov Voranc. V: Prežihov Voranc: Samorastniki. Ljubljana: Naša založba; Lino Legiša (1969). Zgodovina slovenskega slovstva VI Ljubljana: Slovenska matica, str. 395–396; Anton Slodnjak (1999). Pogledi na slovensko književnost. Ljubljana: Nova revija; Marja Boršnik (1962). Študije in fragmenti. Maribor: Obzorja; Taras Kermauner (1974). Kompozicijsko literarno ideološke strukture Prežihovih Samorastnikov. Koroški fužinar, št. 1, str. 10–16, št. 2, str. 12–21; Janko Kos (1975). Pregled slovenskega slovstva. Ljubljana: DZS; Franc Zadavec (1972). Zgodovina slovenskega slovstva VI, VII. Maribor: Obzorja; Marjan Kramberger (1961). Problem kmetstva v Prežihovih novelah. Perspektive 1960/61.

²¹ Bogo Jakopič (1957). Moje misli o Samorastnikih. V: Prežihov zbornik. Maribor: Obzorja; Tone Sušnik (1981). Spremna beseda k Samorastnikom. V: Izbrano delo Lovra Kuharja, 3. Maribor: Obzorja; Silvija Borovnik (1993). Samorastnice v Samorastnikih. V: Janez Mrdavišič in Jože Pogačnik; Prežihov Voranc 1893–1993; Zbornik prispevkov s simpozija ob 100-letnici rojstva. Maribor: Kulturni forum; Marjan Štrancar (1993). Solska ura s Prežihovimi Samorastniki: posvečena 100-letnici rojstva Lovra Kuharja — Prežihovega Voranca. Ljubljana: ZRSŠŠ.

prizadevanje deluje umetno in neprepričljivo. Meta se namreč bolj kot za svoje otroke bori za svojega moškega.» (Silvija Borovnik, str. 82–84.)

Marjan Štrancar vidi v Meti mater doloroso in meni, da ona in Matkova Tina predstavljata osrednja slovenska materinska lika (str. 62, 77).

V *Samorastnikih* pa je pisatelj tematiziral še en odnos, in sicer odnos med materjo in hčerjo. Ta odnos je v literaturi pogosto prikazan kot sovražen, v vlogi žrtve je največkrat prikazana hči, ki se odloča proti materini volji (največkrat glede ženina), ta volja pa se seveda ne ozira na hčerino srečo, ampak le na lastno korist in ugled v družbi. Drugače je prikazana stara Hudabivnica. Že njene prve besede ne izražajo besa ali sovraštva, ampak samo strah in obup, saj Voranc piše:

Ko je kakor zbegana zver pridržala na Karnice, je že na dvorišču na glas zavekala:

'Meta, Meta, kaj si storila? ...'

Obupana pa ni zaradi sramote, ki ji jo je nakopala hči, ampak kot mati misli na prihodnost drugih otrok, na katere bo padla Metina senca, saj ji Karničnik grozi, da Hudabivniki ne bodo dobili kajže, če bo Meta kakorkoli nadlegovala Karnice:

Obraz nesrečne matere je bil bolj prestrašen kot nejevoljen nad tem, kar se je zgodilo. Kako tudi ne? Doma je imela še troje majhnih otrok, dvoje, četudi mlajših od Mete, pa je služilo za pastirja pod Olševo.

Voranc prepričljivo opiše tudi prvo srečanje med njo in izmučeno hčerjo, ko mora mati zatreti svoja čustva in biti do hčerke stroga in hladna:

»Mati, mati,« je zajokala Meta, ko je zagledala staro Hudabivko, in se ji hotela vreči v naročje.

Telo stare Hudabivke se je streslo kot v smrtnem krču; toda zavedajoč se hčerine krivde in svoje siromašnosti pred karniško mogočnostjo, je potlačila svojo materino ljubezen in je odpahnila hčer nazaj na klop.

»Mati, mati, ali me preklinjate tudi vi? ...« je zavpila Meta.

Mati ji prestrašena ni mogla odgovoriti.

Metina mati bi seveda lahko ravnala drugače, hčer odpeljala iz Karničnikove hiše in jo tako rešila mučenja. Toda bolj prepričljivo je ravnanje, kakršno opisuje Voranc, in sicer zato, ker bi Hudabivkin samovoljen odhod gotovo povzročil tak Karničnikov srd in maščevanje, da bi bila njena družina popolnoma izolirana in tako brez vsakih možnosti za preživetje. Prav tako si lahko predstavljamo, da je preprosta ženska, v strahu pred avtoriteto, ki jo predstavlja moški, morala zatreti materinska čustva, saj so jo celo življenje vzgajali v pokorščino, in strah pred mukami, ki jih bo sicer trpela v onostranstvu. Tako je opisana njena reakcija na Metin pretresljiv krik k pomoči:

»Mati, mati, branite me ...«

Njene oči so se spogledale z materini, a zastonj so skušale odkriti v njih to, kar je pričakovala. Mati se je zgrbila za mizo, njen obraz je čisto posivel, ali iz njenih od prejšnjega joka zalitih oči je sevalo kakor tolažba, spodbuda in tih odpor duše, ki se v svoji revii čuti po krivici ponižana.

»Meta, bodi trdna in močna; kar trpiš, trpi za svojo dušo.«

Njen glas je bil pogumen.

Le Metino srce ga ni moglo razumeti.

Nekaj vrstic kasneje Voranc poroča, da jo je »materino ponašanje in pa usmiljenje do Ožbeja« navdalo s pogumom. Ob Metinem mučenju v Hudabivki zagledamo *mater doloroso*, ki trpi s svojim otrokom:

Njena mati Hudabivka je že prej padla na kolena, sklenila roke in obrnjena k božji matri glasno molila žalostni del rožnega venca.

»ki je za nas krvavi pot potil ...« je pridušeno odmeval njen čisto tuj, neznan in odsoten glas po veliki dimnici.

...

Hudabivka je hlastno in naglo molila:

»Ki je za nas krvavo gajžvan bil ...«

In še hlastneje in hitreje:

»Ki je za nas težki križ nosil ...«

...

Proti koncu je Metino hropenje preglasilo materino hlastajočo molitev.

Podoba doživi vrhunec s pieto, s podobo matere, ki v naročju drži skoraj do smrti izmučenega otroka:

Meta se je sunkoma dvignila, a takoj s pobešenimi rokami omahnila materi v naročje.

Ko Meta doživi še sramotno pretepanje po golem telesu, se tudi v njeni materi prebudi zatajevani ponos:

Hudabivka pa, ki je dotlej zaničevanje svojega lastnega rodu z junaško vdanostjo prenašala, ker je mislila, da je to dolžna starim postavam in si ni upala nastopiti proti mogočnemu Karničniku, se je zdaj znašla, kakor bi se oprostila težke omotice. Obrnila se je proti hiši, iz katere sta bili pravkar vrženi, dvignila obe pesti v zrak in zakričala:

»Prekleti hudiči ... otrok pa bo le Karničnikov.«

V prizorih vračanja domov Hudabivka še nekajkrat pokaže svojo globoko materinsko ljubezen:

Če bi ji mati zdaj ne priskočila na pomoč, bi bilo zanj hudo, kajti bila je zavita v temo in ni vedela, kam naj pobegne pred šibami.

...

Stara Hudabivka se ni zmenila za udarce, ki so padali tudi po njeni roki, in je Meto kar z eno roko dvignila čez prelaz. Sramotnega šibanja je bilo zdaj konec.

...

Hudabivka je Meti najprej izmila zatekle in podplute oči, nato pa je navezala na ožgane roke lapuhovega listja in drugih zdravilnih zelišč; naposled ji je izprala še razšibano spodnje telo.

Če je Voranc že v prizoru Metinega mučenja s smradom po ožganem mesu aludirala na čarovniške procese, zaživi ta primerjava tudi ob zadnjih citiranih stavkih, saj so kot čarovnice mnogokrat ožigosali zeliščarke, ker naj bi njihovi pripravki imeli škodljive, od hudiča poslanske učinke. Pa tudi Meta uteleša čarovniške lastnosti, kot na primer zapeljivost in kljubovanje, s katerim se postavlja po robu svojim sodnikom, ki ji v slogu inkvizicijskih postopkov grozijo:

Lahko te izženemo, lahko te zapremo, lahko te damo tudi na natezalnico, da boš za vse večne čase pomnila.

Stara Hudabivka se po teh dramatičnih dogodkih aktivno v zgodbi ne pojavlja več. Da Meti stoji ob strani še naprej, pa je razvidno iz pisateljevih besed o tem, da se je Meta vrnila v materino bajto rodit in da je mati skrbela za njene otroke, medtem ko je ona delala na različnih delih Koroške in ji po ponovnem mučenju na graščini pocelila rane. Po rojstvu drugega otroka se postavi po robu celo Karničniku:

Karničnik je v svoji razburjenosti tekel do hudabivške bajte, da se tam znosi nad Meto, ali stara Hudabela mu je pred nosom zaprla vrata, da je mož mogel le zunaj okrog bajte razsajati.

V rodu Hudobivnikov, v katerem vidijo samorastniki svoje korenine, gre tako za matrilinearno nasledstvo, saj o Metinem očetu ničesar ne vemo. To linijo nadaljuje tudi zadnja izmed Metinih otrok, Nana, za katero izvemo, da nam je prav ona pripovedovala zgodbo svoje družine.

Meta — »pankrtska mati«

Nadaljevanje zgodbe se še bolj osredini na Meto in njeno prepovedano zvezo z Ožbejem. Pisatelj poudari Metin položaj nezakonske matere tudi s tem, da tako opiše rojstva otrok:

... preden je soseska razrešila pravi vzrok te nenavadne vrnitve, je Meta izlegla drugega pankrta.

Leto še ni bilo okoli, ko je Meta nenadoma prišla domov k materi, kjer je zlegla novega — tretjega pankrta.

Čez leto dni je Meta zlegla četrtega sina ...

Pisatelj ne uporablja ekspresivnih glagolov le zato, da bi naredil vtis na bralno občinstvo, ampak je porod preprostih deklet na slovenskem podeželju, v devetnajstem stoletju dejansko bližje kotenju živali kot pa rojevanju človeških bitij, o čemer se lahko prepričamo v knjigi Alenke Puhar *Prvotno besedilo življenja*:

»V zakonski spalnici in v zakonski postelji se je porod odvijal le v najvišjem sloju, se pravi pri komaj omembe vrednem številu Slovenk. Večina jih je rodila v kamri, štiblcu ali 'hiši'; v 'hiši', na Primorskem pa v kuhinji poleg odprtega ognjišča, predvsem pozimi, ker je bil to edini ogrevani prostor v hiši. V delavskih družinah, ki so ponavadi stanovale v enem samem prostoru, pa so za silo predelili sobo. Za večino porodnic je bila postelja dostopna šele po porodu. Postelje so bile takšna redkost in zato dragocenost, da porod z vso tisto poplavo porodne vode, krvi, urina in znoja ni sodil nanje. Rojevanje je potekalo na tleh, pokritih z otepom slame ali stelje, in sicer kleče, leže ali sede na nizkem priognjiščnem stolcu.«²²

Kot nezakonska mati ima Meta tudi v vaški skupnosti manjvreden položaj:

Pri vpeljankah je morala Meta doživeti še eno sramoto; zaman je čakala po maši pri vratih, duhovnik je ni hotel vpeljati, kakor je pri porodnicah šega; Meta je morala z novo sramoto zapustiti cerkev.

Čprav sledijo rojstvu drugega otroka dogodki, v katerih gre bolj za ljubezen, ki je kljub Ožbejevi neodločnosti še vedno močna, saj v zaslišanju na dobrleviški graščini trdi, da ji je on najbližji človek

²² Alenka Puhar (1982). Prvotno besedilo življenja. Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju. Zagreb: Globus, str. 47.

na svetu in da ga ima rada, pa Meta hkrati nastopa tudi kot mati, saj pravi, da ji je poglavitno to, da je Ožbej oče njenih dveh otrok, ki imata pravico do očeta. Vse do rojstva petega otroka se Meta upira Karničniku in sili k ženitvi, nato pa, tudi zaradi Ožbejevega pijanstva, obupa:

Ob takem življenju je Meta nehala pritiskati na možitev; vdala se je v usodo in živela za svoje otroke.

Navedeni stavek pomeni prelomno točko, saj se od tega trenutka naprej Meta ni več prikazana kot alegorija zapeljivosti, ampak vse bolj dobiva poteze Madone, iz grešnice in mučenice se vse bolj spreminja v svetnico:

Z eno roko je držala Ožbeja na roki, z drugo pa Gabra za roko. Tako je stala visoka, lepa in nedostopna pred obsedenimi nasprotnicami. Te so se zganile, zasople, in ko je vse pričakovalo dejanskega napada, so se Karničnice same od sebe jele počasi z dvignjenimi rokami umikati pred Metino podobo, ki jih je na tako čuden način premagala.

Prešuštnica ni klonila glave, vlačuga je stala visoko zravnana pred svetom, iz nje je blestel čar lepote, materinstva in moči.

Toda bolj ko prihaja v ospredje Metino materinstvo, bolj izginja v ozadje Meta kot seksualno bitje. Opisov njenega telesa ni več, tudi Ožbej postaja po svojih pijančevanjih vse bolj podoben otroku:

Meta ga je sprejemala, čistila, zdravila in negovala kakor velikega otroka.

Meta postaja skozi svoje materinstvo vedno bolj nezemeljska, saj beremo, da so otroci prihajali k njej »kot na kako božjo pot«.

Z Ožbejevim propadom postane Meta še bolj sama, saj ji je vzeto nekaj, iz česar je prej črpala moč. Iz lika grešne Eve, ki ne zapeljuje samo svojega partnerja, ampak kljubuje celo takšni avoriteti, kot jo predstavlja Karničnik, se Meta spremeni v mater, ki živi samo še za svoje otroke. Njena identiteta se vzpostavlja le še skozi materinstvo:

Kljub temu, da je otroke jemala s seboj, se je ob velikem delu sojeska zanjo pipala. Z najmlajšim v zibelki na glavi pa še dva, tri hlačarje ob sebi je odhajala ob prvi zori na delo in prihajala ponoči domov.

Njena pridnost je bila skoraj nadčloveška. Edino tej pridnosti, ki je je zmožna le tako velika materinska ljubezen, kakršno je nosila v sebi Meta, se je bilo zahvaliti, da je tako velika družina odraščala brez prevelikega pomanjkanja, da so vsi otroci odraščali zdravih udov in zdrave pameti.

...

Velike, težke in neodložljive materinske dolžnosti so jo še z večjo silo gnale na delo za vsakdanji kruh.

...

Leto za letotom je Meta vlivala otrokom vero vase in jih učila spoznavati in zaničevati krivico in greh ...

Konec *Samorastnikov* je literarna kritika interpretirala v duhu dobe, v kateri je bilo delo napisano. Toda v Metinim monologu lahko vidimo tudi zadnjo od podob, v katerih se pojavi v pripovedi, podobo prerokinje:

Zdaj, po meni vas je devet, čez petdeset let vas bo lahko že sto, čez sto let vas bo petkrat, desetkrat toliko. Potem si boste združeni priborili svojo enakovrednost, svoje pravice ...

Voranc torej Meto prikaže v mnogih vlogah, s čimer iz literarnega lika ustvari prepričljivo osebo in ne zgolj alegorijo, kakršne srečamo v mnogih delih, kjer je materinstvo pozitivno konotirano ali celo idealizirano. Seveda lahko v Meti vidimo zgolj simbol, toda mislim, da je takšna interpretacija preveč poenostavljena in ideološko obarvana.

Vorancu bi lahko tudi upravičeno očitali, kar zadeva Metin lik, zdrse v idealiziranje, toda pri tem ne smemo pozabiti, da zgodbo pripoveduje Nana, Metina hči, ki svojo mater vidi v čisto posebni luči.

Materinstvo je v *Samorastnikih* gotovo pomemben motiv, ki pa ga moramo, kot sem pokazala, razširiti tudi na Metino mater. Tako gre v Vorančevem besedilu za močno prisoten motiv, ki ga v literaturi ne srečamo velikokrat naslikanega s takšno intenziteto. Najpogosteje je namreč slikanje materinstva preveč enostransko, osredinjeno na eno samo, idealizirano pojavno podobo.

Seveda lahko v Meti vidimo le simbol plodnosti, reprezentacijo moči narave in zemlje, ki se vedno znova regenerira, saj pisatelj celo zapiše:

Dasi je bila Meta že mati treh otrok in je prestala takšne muke, je bila med vsemi zbranimi ženskami v Dobrli vesi najlepša. Bila je ko sonce, pred katerim se je moralo vse skriti.

Toda Metina upodobitev ni zgolj simbolična. Njeno življenje je res podobno križevemu potu (na kar pisatelj večkrat aludira, saj je med prvim mučenjem obrnjena proti razpelu v kotu, stara Hudobivka pa ji nato v gozdu pravi, da se zanjo križev pot šele začena), toda postaje, na katerih se ustavlja, jo postavljajo v različne vloge. Na začetku povesti je mlado dekle, ki zapeljuje s svojim videzom, hote ali nehote, vse moške okrog sebe in vzbuja pri ženskah zavist. Njena dejanja izvirajo iz ljubezni in prav zaradi te ljubezni se spremeni v mučenico. Njeno trpljenje in moč, ki se poraja iz njega, sta, kot piše pisatelj, nadčloveški.

Mučenjci, ki jima je Meta izpostavljena, naj bi ubili v njej vse telesno, kar predstavlja nevarnost za patriarhalno družbo. Z Metinim kljubovanjem njeni sodniki hitro opravijo, saj kot brezpravno bitje ne more nikomur škodovati, problematična pa je subverzivna moč njene seksualne privlačnosti, ki je popolnoma zaslepila Ožbeja in premoti celo graščinsko gospodo.

Da bi pisatelj to Metino podobo nadgradil z idealizirano sliko materinstva, mora Meta prenehati obstajati kot spolno bitje, vzeti ji mora biti vir, pri katerem se je napajala njena ženskost. To pa se lahko zgodi samo tako, da Ožbej, postane »veliki otrok«, da ima tudi do njega samo materinski odnos. Od tega trenutka naprej je Meta samo še mati, njeno lastno življenje ni več pomembno (prav zato o njem in o njeni smrti pisatelj ne izgublja veliko besed), pomembni so njeni otroci, iz katerih bo zrasel rod upornikov, ki bo zamajal obstoječi družbeni red.

Sklepne misli

Motiv materinstva je v *Samorastnikih* podrejen, o tem nenazadnje govori tudi naslov, ideji o novem rodu revolucionarjev, ki bodo spremenili svet. Meta je, gledana skozi prizmo te ideje, pomembna le kot njihova mati, zaradi svoje usode najprimernejša za izpolnitev tega poslanstva. V tem smislu je njeno materinstvo blizu Marijinemu, saj je tudi ona izbrana od Boga, na čigar mesto stopi v literaturi avtor, kot najbolj ustrežna, da rodi tistega, ki bo spremenil svet. Tako kot izvemo malo o njenem življenju, tudi Voranc poroča le o tistih dogodkih v Metinem življenju, ki so pomembni za samorastnike.

Patriarhalen pogled, ki se skriva v Marijinem kultu, je tako prisoten tudi v *Samorastnikih*. Ženska je pomembna le kot podaljšek narave, njena funkcija je obnavljanje človeškega rodu. Kot narava

je podvržena človekovi sili, s katero si jo podreja, a hkrati čuti strah pred njeno nepredvidljivo močjo. Voranc Metinega trpljenja, ki je trpljenje ženske, saj moški v nobenem primeru ne bi mogel doživeti tega, kar je doživela ona, ne problematizira. Tako tudi v *Samorastnikih* prevladuje tradicionalno, patriarhalnemu pogledu na svet zavezano slikanje, ki presega dela s podobno tematiko s tem, da prikaže Meto v različnih življenjskih obdobjih in v različnih vlogah, v katerih vendarle zaživi kot prepričljiva literarna oseba.

Pouk književnosti v hrvaški gimnaziji

(načrti za učbeniki)

1 Uvod

Zadnje desetletje je na Hrvaškem zaznamovano s številnimi političnimi, ekonomskimi, gospodarskimi ipd.), ki so se odražale tudi v (vedno menjajočem) vzgojnem delu. Danes je za današnje hrvaško srednje šolstvo težki cilj, ki so usmerjeni k omogočanju bolj ali manj tradicionalno-patriarhalni vzgoji in izobrazbenju mladega človeka. Najbolje je, če se vsaj spremenijo kriteriji od sprememb v hrvaški zakonodaji do razumevanja učnih načrtov. Ne vemo, ali se obnova teoretično domišljen model nove hrvaške šole, v kateri ni se vključiti v evropski učni sistem. Obstajajo samo deklarativne izpovedi za nacionalno hrvaško šolo, ki se ne opira na dejstva. Zato je pomembno govoriti o kakšnih pomembnejših sistemskih dejstvih hrvaške vzgojne prakse in izobrazbenja ter s tem tudi pouka književnosti; zato se bovno osredotočili na učne načrte, ki so del praktičnega udeleženja koncepta novega šolstva, torej pri učnih načrtih in učnih/učbenikih (za gimnazije).

2 Učni načrti za književnost

Znano je, da je učni načrt uradni dokument izobraževalne oblasti, ki vsebuje gradivo, predvidljivo učni načrti. V učnih načrtih, ki so v veljavi od leta 1997, se opira na evropski učni načrti. V učnih načrtih, ki so v veljavi od leta 1997, se opira na evropski učni načrti. V učnih načrtih, ki so v veljavi od leta 1997, se opira na evropski učni načrti.

HRVAŠKA

MOTHERHOOD AS AN ARTISTIC MOTIF AND ITS EXPLOITATION IN THE STORY 'SMOKOWSKI'

Abstract: The article discusses the role of motherhood as an artistic motif in the story 'Smokowski' by Ivo Andrić. It analyzes the text from a literary and cultural perspective, focusing on the author's use of the motif to explore themes of identity, tradition, and the female experience in the context of the Balkans. The study examines how the motif is woven into the narrative structure and character development, and how it reflects broader social and cultural values of the time.

ovjbi) vidimo, kako je to v prvi vrsti ženska stvar, ki jo ženska ustvarja. Čeprav se v obliki ženskega govora pojavlja, ni ženska stvar, ki jo ženska ustvarja. Čeprav se v obliki ženskega govora pojavlja, ni ženska stvar, ki jo ženska ustvarja. Čeprav se v obliki ženskega govora pojavlja, ni ženska stvar, ki jo ženska ustvarja.

Vorancu in tudi temu upravičeno očitan, kar začne Meta kot, zori v idealizirano, toda pri tem ne smemo pozabiti, da je vedno prva Meta. Meta ni tisti, ki svojo mater vidi v čisti postaji kuharici.

Meta ni samo v samorastnikih prvo pomembni motiv, ki ga moraš, kot smo pokazali, razbrati tudi na Metino mater. Tako gre v Vorancu dovedla za močno prvo motiv, ki ga v literaturi ne vidimo nikoli. Napreduje in se razvija. Napreduje in se razvija. Napreduje in se razvija. Napreduje in se razvija.

Meta ni samo v Meti vidno le simbole, ampak tudi moči naravnosti, ki se vedno znova regenerira, saj postaja celo rapše.

Meta je bila Meta, ki je imela prvi otrok in je postala takšna mati, je bila med vsaki obratni ženskimi v Dobri volji zadržala. Bila je kot mati, pred katero se je morala ustaviti.

Toda Meta ni upodobilca in ni zgolj simbolna. Njena življenja je vse podobna krščevni rasti (na kar postaji večkrat aluzija, saj je med prvimi značilnosti ženskega prvega ženski v loči, stara Hudačka pa ji nato v govorci pravi, da se ženo križev pot kje začne), tudi postaja, na kateri se ustavlja, jo postavlja v rabi, se vlogo. Na začetku povzema, ki miselo dekle, ki zopet je svojimi vidzema, hote ali nehoti, vse moške odlog sebe in vžruja pri lenkah zavist. Njena dejanja izvirajo iz ljubezni in prav zaradi te ljubezni se spremeni v mrtvico. Njena življenja in moči, ki se poraja iz njega, sta, kot pika pisatelj, malo večki.

Motivni, ki smo se v Meti upodobilca, na to ubal v naj vse točno, kar predstavlja nevarnost za patriarhalno družbo. Z Metino življenjem nam očisti in bode opozorilo, saj to brezpravno žilje

Katja Mihurko Poniz

UDK 82.0:396(0:82)
UDK 821.163.6.09 Prežihov V.

SUMMARY

MOTHERHOOD AS AN ARTISTIC MOTIF AND ITS EXPLOITATION IN THE STORY SAMORASTNIKI

Patriarchal society's attitude towards motherhood is extremely ambivalent, and this is reflected also in arts. On the one hand, motherhood is glorified, on the other hand it is condemned and rejected when it violates the society's moral rules. This phenomenon has been a major topic of research in the 20th century psychoanalysis, where especially contributions of feminist analysts (J. Benjamin, N. Chodorow) have provided many answers, but also opened up numerous new questions. In particular, psychoanalysis has highlighted the phantasms that appear in patriarchal society regarding motherhood and that in Christian civilisation originate in the cult of the Virgin Mary.

In literature, the motif of maternal happiness is particularly common in works of female writers, while in tradi-

tional folk literature the maternal figure is frequently absent. In the *Sturm und Drang* and Romantic literature the motif of infanticide is quite common. It is encountered in several texts by Zofka Kveder, whose rich repertoire of different views of motherhood has not been surpassed in Slovene literature.

Another interesting exploitation of this motif is Voranc's story *Samorastniki*, where — although it is subordinated to the idea of a new generation of revolutionaries — Meta is depicted at various stages of her life and in various roles (also as a link in a chain of matrilineage). Thus she becomes a convincing literary character, whose main attribute is motherhood as seen within a traditional, patriarchal view of the world.

Mirjana Benjak

UDK 372.882:371.214:373.543(497.5)

Univerza na Reki, Filozofska fakulteta v Pulju

Pouk književnosti v hrvaški gimnaziji

(načrt in učbeniki)

1 Uvod

Zadnje desetletje je na Hrvaškem zaznamovala vrsta sprememb (političnih, demokratičnih, gospodarskih ipd.), ki so se odrazile tudi v (srednje)šolskem sistemu. Opaziti je, da današnje hrvaško srednje šolstvo teži k ciljem, ki so usmerjeni k humanistični ter demokratično-pluralistični vzgoji in izobraževanju mladega človeka. Narejeno je tudi nekaj (praktičnih) korakov: od sprememb v šolski zakonodaji do razbremenitve učnih načrtov. Še vedno pa ne obstaja teoretično domišljen model nove hrvaške šole, s katerim bi se vključila v evropski šolski sistem.¹ Obstajajo samo deklarativne opredelitve za nacionalno hrvaško šolo evropske usmeritve. Zato je nemogoče govoriti o kakšnih pomembnejših sistemskih določilih hrvaške srednješolske vzgoje in izobraževanja ter s tem tudi pouka književnosti; zato se bomo ustavili pri tistih dejavnikih, ki so del praktičnega udejanjanja koncepta novega šolstva, torej pri učnih načrtih in berilih/učbenikih (za gimnazije).

2 Učni načrt za književnost

Znano je, da je učni načrt uradni dokument izobraževalnih oblasti, ki poleg gradiva predvideva tudi njegov vrstni red in globino. Učni načrti, ki v sklopu pouka književnosti določajo vsebine, cilje in strukturo tega področja pouka, so svojevrsten odraz dosežkov literarne znanosti, stopnje

¹ Čeprav je od ustanovitve samostojne Republike Hrvaške minilo že celo desetletje, se še ne moremo pohvaliti z uspešno izvedeno šolsko reformo. Na žalost lahko govorimo le o poskusih reforme, ki jih je bilo toliko, kolikor ministrov za šolstvo in šport se je zamenjalo od leta 1991 do danes. Prvi minister v samostojni Hrvaški, Vlatko Pavletić, je leta 1991 izdal *Razpis za koncept reforme*. Po koncu razpisa so sprejeli štiri predloge (Bežena in Kujundžića, Šešlja, Zavoda za šolstvo in skupine avtorjev) in jih objavili v Uradnem listu. Po zamenjavi Pavletića se je nova ministrica Vesna Ghirardi - Jurkić reforme lotila le formalno: oblikovana je bila komisija, ki je izdelala koncept *Nova hrvaška šola* (1993). Koncept so dograjevali, to pa je bilo tudi vse. Naslednja ministrica, Ljilja Vokić, je leta 1997 oblikovala Hrvaški šolski svet, ki je izdelal *Predlog sprememb v šolstvu*. Četudi so ga obravnavali v parlamentu, ni dal nobenih rezultatov. Ministričin *Zakon o šolstvu* (ki je /le/ formalno sledil slovenskemu!) je bil postavljen tako avtokratsko (navedenih je bilo npr. kar 45 pooblastil ministra), da ga parlament ni sprejel. Sprejelo ga ni niti nobeno drugo relevantno nevladno združenje. Naslednji minister, Božidar Pugeljik, je oblikoval Hrvaški šolski svet, ki mu je predsedoval Dragutin Rosandić. Ta je izdelal *Izhodišča* (konec leta 1998), ki jih je vlada pozitivno ocenila, vendar so svet kmalu (brez uradnega pojasnila) razpustili in delo se ni nadaljevalo. Po volitvah leta 2000 je minister postal Vladimir Strugar in oblikoval je Izobraževalni svet. Svet je sredi junija 2000 obelodanil svoje videnje reforme hrvaškega šolstva oziroma *Temelje za ustroj šolstva Republike Hrvaške, predlog za razpravo* (avtorja Antuna Mijatovića), ki naj bi začeli veljati leta 2004. Javna razprava o dokumentu bo trajala do 15. 9. 2000, potem ga bo svet predal vladi, ta pa se bo odločila, ali ga bo poslala v parlamentarno razpravo. Predlog je v javnosti že v prvem mesecu naletel na veliko zanimanje, pogosto pospremljeno s skepso zaradi vprašljivosti časa za javno razpravo, zaradi nedorečenosti in zaradi vprašljivih stališč (čas za javno razpravo sovпада s poletnimi počitnicami; čeprav se načrtuje uvajanje devetletke, je vprašanje finančne reorganizacije ostalo brez odgovora; v nižjih razredih osnovne šole bodo ocene opisne, višji razredi se zaradi negativne ocene ne bodo ponavljali ipd.). Glede na prve odzive v medijih se ne moremo nadejati skorajšnjih (uspešnih) sprememb v našem šolstvu, čeprav so nujne.

razvitosti didaktične teorije in prakse ter vzgojnih idealov družbe in pedagoško-psiholoških pogledov na učni proces; učni načrti so torej strokovno-didaktično delo. Književnost se kot učni predmet ponavadi povezuje z materinščino. Vsebine predmeta književnost so umetnostne in znanstvene.

2.1 Gimnazijski učni načrt za hrvaški jezik

Gimnazijski učni načrt za hrvaški jezik, katerega izdelavo je organiziralo Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Hrvaške, je nastajal eno leto in je bil končan avgusta 1995.² Kot pravi eden od avtorjev, je »večja skupina strokovnjakov (...) dosegla soglasje, da je načrte treba pripraviti v skladu s sodobnimi teorijami učnega načrtovanja nacionalnih jezikov, književnosti in sporočanja ter z upoštevanjem posebnosti hrvaške šole, specifičnosti pouka hrvaškega jezika ter ob upoštevanju ocen dosedanjih učnih načrtov in izkušenj pri načrtovanju (...). Ko je bil predlog načrta junija pripravljen in poslan uglednim znanstvenikom, omenjam predvsem glavnega recenzenta dr. Dragutina Rosandića, so o njem razpravljali tudi skoraj vsi srednješolski profesorji hrvaškega jezika.«³ Čeprav je bila pri njegovem oblikovanju upoštevana sodobna metodologija, vseeno ugotavljamo, da je izostanek njegovega preverjanja v praksi (kar je ustaljen postopek v evropskih državah) opazen, saj bi tako preverjanje gotovo pripomoglo k izboljšavi njegove vsebine.⁴ Znova se je potrdilo, da naglica, ne glede na razloge, ni v skladu s proklamiranimi nameni strokovnjakov in teoretikov. Tako teorija didaktičnega prenosa, po kateri so se ravnali sestavljalci učnega načrta, ni bila izpeljana do konca, vsaj v tistem smislu, o katerem govori glavni recenzent programa Dragutin Rosandić, ne.⁵

2.2 Ustroj, didaktično oblikovanje in vsebina učnega načrta

V uvodnem delu *Okvirnega načrta* je navedeno, da predmet Hrvaški jezik zajema tri učna področja: hrvaški jezik, hrvaško in svetovno književnost ter sporočanje.⁶ Ta področja se »tesno povezujejo v predmetni sklop po načelih notranje korelacije«. Za pouk hrvaškega jezika v gimnazijah sta predvidena *Obvezni in Izbirni načrt*. Okvirni načrt določa učne (programske) sklope, teme in enote/gesla, ki označujejo znanstvene pojme, avtorje in literarne naslove. V razlagi *Obveznega načrta*, ki je namenjen vsem učencem in je sestavljen predvsem po literarnoteoretičnem in literarnozgodovinskem kriteriju (hrvaška književnost, ki v njem zavzema osrednje mesto, je

² Avtorji programa so dr. Vinko Brešić, Iva Bubalo, dr. Dunja Fališevac, Olga Jambrec, Vesna Muhoberac, dr. Vlado Pandžić, dr. Ivo Pranjkić, dr. Marko Samardžija (vodja), dr. Stjepko Težak in glavni recenzent dr. Dragutin Rosandić.

³ Pandžić, Vlado (1996). *Evropski standardi uz nacionalni identitet*. Školske novine, št. 9, Zagreb, 5. 3. 1996.

⁴ Da bi profesorji vendarle sodelovali v razpravi o novih načrtih, je Ministrstvo za šolstvo in šport junija 1995 predstojništvom za šolstvo in kulturo vseh hrvaških županij poslalo zahtevo, da o načrtih razpravljajo profesorji hrvaškega jezika v gimnazijah. Vendar se prava razprava ni razvila, nekaj zaradi vedenja nekaterih predstojništev, nekaj zaradi odnosa ravnateljev posameznih šol, nekaj pa tudi zaradi časovne stiske, v kateri so se znašli profesorji (junija potekajo priprave na maturo). Na seminarjih za profesorje, ki so jih organizirali konec avgusta in začetek septembra, je sodelovalo manj kot 50 % srednješolskih profesorjev. Zanimivo je, da nihče od njih ni imel nobene pripombe na načrt. To dejstvo nas ne sme zavesti — ne moremo namreč na vrat na nos sklepati, da so profesorji povsem zadovoljni z načrtom, ampak moramo vzroke za njihov molk poiskati v splošnem položaju hrvaškega srednješolskega sistema. Četudi je bilo slišati, da bodo po koncu šolskega leta 1995/96 vsi profesorji književnosti naprošeni za mnenje o načrtu, se to na žalost do danes ni zgodilo, tako da niti po večletnem izvajanju v praksi še nimamo njihovih ocen.

⁵ »Sestavljalci načrta so upoštevali teorijo didaktičnega prenosa in težili k prilagajanju umetnostnih in znanstvenih vsebin recepcijskim in kognitivnim sposobnostim učencev. Po tem se ta učni načrt razlikuje od prejšnjih, ki na ta del niso mislili ali ga niso upoštevali v zadostni meri. Ta učni načrt izhaja iz izkušenj v programiranju literarnega in jezikovnega izobraževanja v evropskih državah (...). Tako je ta učni načrt postavljen v evropski kontekst in se lahko primerja z reprezentativnimi evropskimi učnimi načrti.« (Evropski standardi uz nacionalni identitet, Školske novine, št. 9, Zagreb, 5. 3. 1996.)

⁶ Ob tej priložnosti je treba opozoriti na, blago rečeno, malo čudno klasifikacijo književnosti 20. stoletja. Zgodilo se je namreč, da so nekateri avtorji, ki so v hrvaški književnosti delovali dlje časa (na primer Andrić in Krleža), preprosto »prepolovljeni«. Tako se npr. v sklopu učne teme *ekspresionizem* obravnavajo Andrićevi lirski zapisi iz leta 1914, v sklopu teme *2. obdobje (1929–1952)* pa se interpretira *Prekoble dvorišče* ali *Traviška kronika*. Ker zaradi tega pri učencih prihaja do precejšnje zmedenosti, bi to vsekakor kazalo popraviti.

postavljena v razmerje do svetovne književnosti), je med drugim zapisano: »Najpomembnejša spoznanja o literarnem delu, njegovem oblikovanju, ustroju, razčlembi, razlagi (interpretaciji), recepciji in preučevanju učenci pridobijo ob reprezentativnih delih hrvaške in ob antologijskih delih svetovne književnosti«. Načrt poleg obveznega dela vsebuje še izbirni del, ki je namenjen »bolj nadarjenim učencem in učencem s posebnimi jezikovnimi in literarnimi interesi«, lahko pa je tudi vzpodbuda za učenčevu izvenšolsko dejavnost. Izbirni del ponuja »dodatni izbor reprezentativnih ter antologijskih del in tem, še posebej sodobnih literarnih del ter del scenske, filmske in radiotelevizijske umetnosti, s katerimi se aktualizirajo problemi v literarnih in gledaliških delih starejših obdobij«. Ponujene vsebine izbirata učenec in učitelj, ki »lahko izbereta tudi nenavedene vsebine v skladu z načelom spoznavne in doživljajske bližine ter s komunikacijskimi potrebami ali najnovejša literarna in znanstvena dela«. ⁷

Analiza načrtov za književnost, ki se izvajajo v hrvaških gimnazijah, je prispevala nekatere sklepe, ki osvetlujejo programske koncepte. Pri analizi nas je vodilo načelo, da je učni načrt strokovno-didaktično delo, tj. da se je pri njegovem sestavljanju treba opirati na temeljne teorije načrtovanja literarne (in jezikovne) vzgoje in izobraževanja. Pri tem gre predvsem za teorijo didaktičnega prenosa. Hrvaški načrt, katerega avtorji navajajo, da so pri oblikovanju upoštevali teorijo didaktičnega prenosa, kaže glede tega določene pomanjkljivosti. Načrt je v želji, da bi čim prej nadomestil prejšnje načrte, ki niso zadovoljevali ciljev in namenov pouka hrvaškega jezika v novih političnih razmerah (samostojna država Republika Hrvaška), pri izbiri vsebin poudarjal predvsem nacionalni kriterij. Ta kriterij je navzoč tudi pri drugih (srednje)evropskih načrtih in s tem je na prvi pogled vse v redu. Še več, če bi v tem smislu številčno vrednotili zastopanost nacionalnih in svetovnih avtorjev v primerjavi z evropskimi načrti, bi lahko rekli, da je njihovo razmerje v hrvaškem načrtu v korist svetovne književnosti. ⁸

Če pa se lotimo kakovostne analize izbora »literarnih vsebin«, se pokažejo določene pomanjkljivosti. Gre predvsem za historicizem, ki je navzoč predvsem v programu za 1. in 2. letnik gimnazije, kjer se učenci srečajo s (pre)velikim številom besedil iz starejših obdobij. ⁹ Dragutin Rosandić upravičeno opozarja, da »s stališča recepcije (teorije recepcije) besedila starejših obdobij pri neizgrajenih bralcih vzbujajo manj pozornosti in jih postavljajo pred recepcijske težave in ovire (...). Če se učenčeva pozornost v fazi zgodnje pubertete ustavlja samo ob starejših besedilih v posameznem razredu, lahko učenec izgubi literarni interes in se zmanjša njegova motivacija za ukvarjanje s književnostjo«. ¹⁰ Načrt poudarja kot pomemben cilj in namen pouka književnosti potrebo po vzgajanju učenca kot trajnega bralca. To lahko dosežemo tako, da pouk književnosti kontinuirano bogatimo z deli iz sodobne književnosti oziroma tako, da je sodobna književnost vključena v pouk od prvega do zadnjega razreda. ¹¹

Vprašanje obsega vsebin v učnih načrtih je eno tistih, ki med znanstveniki, strokovnjaki, teoretiki in izvajalci vedno izzove žgočo razpravo. ¹² Sestavljalci programa bi morali upoštevati, da se »obseg

⁷ Odprto izbirnega dela načrta pa v praksi žal ne bo prišla preveč do izraza. Redke so namreč gimnazije, ki sploh lahko izvajajo izbirni pouk hrvaškega jezika. Razlogov je več, od števila ur in kadrovskih zadržev do zainteresiranosti učencev za druga izbirna področja, kot je npr. informatika, ipd.

⁸ Vlado Pandžić pravi: »Iz hrvaške književnosti je zastopano 83 avtorjev (z reprezentativnimi literarnimi deli), iz svetovne pa 79 (z antologijskimi literarnimi deli). V evropskih načrtih je navadno od 5 do 50 % svetovne književnosti; v veliki večini načrtov ne presega 25 %, v nekaterih načrtih pa svetovne književnosti skorajda ni — samo nacionalna književnost.« (Metodološke (metodičke) značajke programa hrvatskog jezika za gimnazije i strukovne škole (u evropskom okruženju), Nastavni vjesnik, št. 1, Zagreb, januar 1996, str. 25.)

⁹ V teh letnikih se obravnava antična književnost, srednjeveška književnost, obdobje predrenesanse in humanizma, renesansa, barok, klasicizem in razsvetljenje.

¹⁰ Rosandić, Dragutin (1993). Novi metodički obzori. Zagreb: Školske novine, str. 21.

¹¹ Prim. Rosandić, Dragutin (1986). Metodika književnog odgoja i obrazovanja. Zagreb: Školska knjiga, str. 481.

¹² Hrvaški načrt, za katerega avtorji trdijo, da je v njem narejena »precejšnja redukcija izbranih avtorjev in del v primerjavi s prejšnjimi načrti« (Pandžić, Vlado (1996). Metodološke (metodičke) značajke programa hrvatskog jezika za gimnazije i

vsebin postavlja v sorazmerje z recepcijskimi in kognitivnimi sposobnostmi učencev ter z nalogami literarne vzgoje in izobraževanja v določenem razredu, na vzgojno-izobraževalni stopnji ali vrsti šole. Prava mera pri izboru količine vsebin se določa z empiričnimi preverjanji, ki vključujejo faktorsko analizo in temeljijo na zakonitostih recepcije besedila in bralnih sposobnostih učenca v posameznih fazah literarne vzgoje. Brez poznavanja teh določilnic poteka razprava o količini ob vtisih ali statističnih pokazateljih, ki ne morejo biti odločilni.¹³

Oblikovanje načrta ne zadeva samo znanstvenikov, strokovnjakov, teoretikov in izvajalcev, ki ga sestavljajo, ampak se njegov pomen razširja na širšo skupnost. Zato lahko rečemo, da bi se mnogim nesporazumom glede programa lahko izognili, če bi se novi načrti praktično preverjali vsaj eno leto. Tako bi lahko odpravili mnoge pomisleke, ki so spremljali (in še vedno) nove hrvaške učne načrte, zadevajo pa predvsem izbor in količino vsebin v njih.

Tabela 1: Koncept gimnazijskega učnega načrta za književnost.

<i>Določila</i>	<i>Učni načrt</i>
Splošni cilji	Načrt poudarja kot pomemben namen pouka književnosti vzgojiti in izobraziti bodočega bralca, ki naj bi pridobil tako književno literarno kulturo, ki ga bo usposobila »za življenje z drugimi v strpnosti in različnosti«. Ta namen bo dosežen s spoznavanjem del iz hrvaške in svetovne književnosti (iz vseh literarnih obdobj) ter z razvijanjem bralne kulture kot osnove »splošnega izobraževanja in permanentnega samoizobraževanja«. Cilj spoznavanja hrvaške kulturne dediščine je razvijanje »nacionalne identitete in zavesti o pripadnosti evropskemu duhovnemu in civilizacijskemu krogu«.
Kriteriji, po katerih je sestavljen učni načrt	Učni načrt se vsebinsko, didaktično in konceptualno povezuje z osnovnošolskim učnim načrtom za hrvaški jezik in tako se tudi načrt za književnost navezuje na osnovnošolske učne vsebine. Učenci se seznanijo z najpomembnejšimi spoznanji o literarnem delu ob reprezentativnih delih hrvaške in antologijskih delih svetovne književnosti. Pri preučevanju književnosti je poudarek na zgodovinskem razvoju.
Didaktično oblikovanje (učni viri, sredstva in metode)	Načrt ne navaja učnih virov, sredstev in metod.
Seznam del za domače branje	Načrt ne navaja seznama književnikov in del za domače branje.

3 Berila/učbeniki

Med viri znanja v vzgojno-izobraževalnem procesu pripada učbeniku najpomembnejše mesto. Učbenik je, kot ga definira pedagoška/didaktična znanost, »temeljna šolska knjiga za posamezni predmet, sestavljena na temelju učnega načrta in izobraževalnega programa, posebej didaktično oblikovana«.¹⁴ Tako je tudi učbenik za književnost utemeljen na predlogi učnega načrta ter vsebuje izbor literarnoumetnostnih in znanstvenih besedil, »ki jih izbira, organizira in oblikuje glede na zahteve teorije didaktičnega prenosa (prenos umetnostne in znanstvene matrice v didaktično), spoznavne teorije učenja, teorije recepcije, teorije komunikacije in teorije ustvarjanja«.¹⁵

strukovne šole (u evropskom okruženju). Zagreb: Nastavni vjesnik, št. 1, str. 24), spada med tiste načrte, ki po številu avtorjev (160) presegajo evropsko povprečje.

¹³ Rosandić, Dragutin (1993). Novi metodički obzori. Zagreb: Školske novine, str. 20.

¹⁴ Poljak, Vladimir (1985). Didaktika. Zagreb: Školska knjiga, str. 96.

Literarnoumetnostno besedilo je v središču zanimanja pouka književnosti in je temeljna vsebina berila/učbenika. Zato je izbor »literarnih vsebin« zelo pomemben. Ta izbor namreč ne bi smel biti zamejen z navadnimi kriteriji (psihološkimi, gnoseloškimi, etičnimi, estetskimi, nacionalnimi, antologijskimi ipd.), ampak bi sestavljali beril/učbenikov moralo upoštevati tudi kriterije, ki bi učencu omogočali razviti zavest o lastni kulturni identiteti v sklopu večkulturne družbe oziroma ki bi ga vzgojili in izobrazili za sprejemanje idej kulturnega pluralizma in interkulturalizma.

3.1 Koncept beril/učbenikov

Berila/učbeniki so na Hrvaškem v zadnjih petdesetih letih naredili zanimivo pot — od povojnih hrestomatij do sodobnih ustvarjalno oblikovanih učbenikov. Po 2. svetovni vojni so imela vsa srednješolska berila podoben koncept; gre pravzaprav za reproduktivni tip berila/učbenika.¹⁶

V 60. letih so se prvič pojavila berila/učbeniki produktivnega (ustvarjalnega) tipa.¹⁷ V obdobju 1970–1990 sta srednješolska berila/učbenike oblikovala Dragutin Rosandić in Miroslav Šicel, ki sta utrdila didaktično oblikovanje učbenika, ki temelji na interpretativno-analitičnem in problemsko-ustvarjalnem sistemu.

V šolskem letu 1990/91 so na Hrvaškem spet začele delovati gimnazije. Kot smo videli, je bilo treba na sedanji verificirani učni načrt počakati. V gimnazijah so se medtem uporabljale spremenjene in prirejene izdaje »starih« beril/učbenikov.¹⁸ Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Hrvaške je 20. 6. 1995 izdalo *Razpis za izdelavo rokopisov učbenikov in priročnikov za osnovno in srednje šole*. Po sprejetju rokopisov in po njihovih recenzijah so jeseni 1996 v gimnazije prišla nove berila/učbeniki.¹⁹

Tako smo dobili sodobni gimnazijski učbenik za književnost. Pri tem imamo v mislih koncept učbenika Dragutina Rosandića, ki pripada recepcijsko-ustvarjalno-komunikacijskemu, razvejanemu, multimedijškemu tipu učbenika. O tem novem konceptu, ki je izšel iz najnovejših evropskih teorij učbenikov, Rosandić pravi: »Recepcijsko-ustvarjalni tip učbenika vzpostavlja razvit sistem didaktičnih postopkov (didaktični instrumentarij), ki omogoča učenčevu ustvarjalno komunikacijo (primarno in sekundarno) z umetnostnimi in znanstvenimi vsebinami. V recepcijsko-ustvarjalnem tipu učbenika se vzpostavlja razmerje (dialog) med umetnostno in znanstveno vsebino na induktivno-deduktivni in deduktivno-induktivni osnovi.«²⁰ Da so novi Rosandićevi učbeniki (za 1. in 3. letnik gimnazije) razvejani, tj. da poleg temeljnega učbenika

¹⁵ Rosandić, Dragutin (1997). Priručnik za učitelje uz Književnost 1 (udžbenik za 1. razred gimnazije). Zagreb: Profil international, str. 15.

¹⁶ Taka so npr. naslednja berila: Nikolić, Ferdo (1952). Čitanka iz jugoslavenskih književnosti s primerima za V razred gimnazije. Zaninović, Vice (1952). Čitanka s pregledom jugoslavenskih književnosti za VIII razred gimnazije; Nikolić, Ferdo; Večerina, Milena; Dvoržak, Stanko (1955). Čitanka iz naše i strane književnosti za V razred gimnazije.

¹⁷ Frangeš, Ivo; Šicel, Miroslav; Rosandić, Dragutin (1962). Pristup književnom djelu, čitanka za I. razred gimnazije; Novaković, Novak; Peić, Matko; Županović, Lovro (1967). Susret s umjetničkim djelom — čitanka za hrvatskosrpski jezik i književnost s onovama estetskog obrazovanja za I. razred stručnih škola.

¹⁸ Prvo »novo« berilo je izšlo leta 1995, in sicer *Čitanka iz hrvatske književnosti* avtorjev Šicla, Skoka in Nemca. Koncept in vsebina berila nista izpolnjevala zahtev, ki jih mora izpolnjevati temeljni učbenik za književnost. Kot je razvidno že iz naslova, je berilo zajelo samo vsebine iz hrvaške književnosti, zato je bilo v literarnih vsebinah v nasprotju z učnim načrtom. Med mnogimi pomanjkljivostmi tega berila je največja tista, ki se nanaša na didaktično utemeljenost — berilo je namreč povsem brez didaktičnega instrumentarija. Zaradi številnih pomanjkljivosti je izzvalo številne odzive teoretikov/didaktikov ter izvajalcev in učencev, tako da pri pouku pravzaprav ni bilo nikoli v rabi.

¹⁹ Kot osnovna berila/učbeniki so bila sprejeta naslednja: Književnost 1, Udžbenik za I. razred gimnazije avtorja Dragutina Rosandića, Književnost 2, Udžbenik za II. razred gimnazije avtorjev Josipa Kekeza in Vlada Pandžića, Književnost 3, Udžbenik za III. razred gimnazije avtorja Dragutina Rosandića, Književnost 4, Udžbenik za IV. razred gimnazije avtorjev Josipa Kekeza in Vlada Pandžića. Vse učbenike je izdal Profil international iz Zagreba. Kot alternativna berila/učbenike so sprejeli Čitanke 1, 2, 3 i 4 (udžbenici za I, II, III i IV razred gimnazije) skupine avtorjev (urednica Dinka Juričić), ki jih je izdala Školska knjiga iz Zagreba.

²⁰ Rosandić, Dragutin (1997). Priručnik za učitelje uz Književnost 1 (udžbenik za 1. razred gimnazije). Zagreb: Profil international, str. 15.

(knjige za učenca) prinašajo tudi priručnik za učitelje (ki spremlja izvedbeni program) in delovne liste (kot dopolnilno didaktično sredstvo predvsem za individualno, ustvarjalno in raziskovalno delo učencev), potrjuje tudi dejstvo, da so kmalu po izidu beril/učbenikov izšli tudi skoraj vsi »spremljajoči« deli.²¹ Čeprav sta berila/učbenika za 2. in 4. letnik gimnazije (avtorjev Kekeza in Pandžića) ravno tako izhajali iz teoretskih osnov, ki jih je vzpostavil Rosandić, na žalost še vedno niso izšli tovrstni pomožni viri.

Literarno vzgojo in izobraževanje v hrvaških gimnazijah spremljajo moderno zastavljeni učbeniki, kakršne ima redkokatera evropska država.²² Ko govorimo o gimnazijskem učbeniku za književnost, lahko rečemo, da še vedno ni rešen problem razmejevanja pojmov berilo in učbenik. To dokazujejo tudi mnoge razprave in polemike, ki so se zadnja leta vnmale med zgodovinarji in teoretiki književnosti na eni ter didaktiki in izvajalci (učitelji književnosti) na drugi strani.²³ Osnovni nesporazum je nastal zaradi vprašanja, kaj sploh je učbenik (za književnost), kdo lahko sestavlja učbenike in glede razmerja med stroko in književno didaktiko. Poudarjana so bila predvsem različna stališča do literarne zgodovine v učbenikih. Literarni zgodovinarji (nekateri med njimi so se poskusili v sestavljanju učbenikov) so omalovaževali didaktiko — pojmovali so jo kot »uporabno literarno zgodovino« — in zapostavljali dejstvo, da se v šolah poučuje šolska literarna zgodovina, za potrebe katere je treba znanstveno literarno zgodovino po načelih teorije didaktičnega prenosa preoblikovati v posebno vrsto didaktičnega besedila. To vprašanje bi dobilo končni odgovor, če bi Ministrstvo za šolstvo in šport izpeljalo to, kar je najavilo in kar je v navadi v evropskih družbah, namreč »znanstveno spremljanje in vrednotenje novih učbenikov in beril, da bi dobili objektivne informacije o njihovi vrednosti, da bi izpopolnili metodologijo oblikovanja učbenikov, njihovega vključevanja v vzgojno-izobraževalni proces.«²⁴ Taka raziskava, ki jo je aktualiziral izid alternativnih učbenikov za književnost, bi nedvomno pokazala, da so tisti, ki jim je učbenik namenjen (učenci in učitelji), za tako vrsto učbenika, ki jih poziva h komunikaciji z literarnim besedilom in ki jim omogoča soustvarjalen odnos v učnem procesu.

²¹ Rosandić, Dragutin (1997). Priručnik za učitelje uz Književnost 1 (udžbenik za 1. razred gimnazije). Zagreb: Profil international; Kurtak, Marica (1997). Uzorak izvedbenog programa iz hrvatskog jezika (književnost) za 1. razred gimnazije. Zagreb: Profil international; Rosandić, Dragutin (1996). Književnost 1. Radni listovi za prvi razred gimnazije. Zagreb: Profil international; Rosandić, Dragutin (1996). Književnost 3. Radni listovi za treći razred gimnazije. Zagreb: Profil international.

²² Eden pomembnejših elementov didaktičnega oblikovanja učbenika je njegova likovna in grafična oprema. Berila/učbeniki, o katerih govorimo, dokazujejo, da je stališče, da mora taka oprema služiti povečanju njihove učinkovitosti, uresničeno na zavidljivo visoki ravni. Ze same naslovnice (ki so, odvisno od snovi za posamezni letnik, ozaljšane s portretom najpomembnejšega književnika v določenem obdobju, s faksimilami njegovega rokopisa ter z drugimi informacijami o literarni in publicistični dejavnosti časa, ki ga zajema snov učbenika) pričajo, da so se avtorji zapletene funkcije likovnega in grafičnega oblikovanja (»od povečanja informativnih možnosti učbenika do ustvarjanja čustvenega naboja, uresničevanja nalog estetske vzgoje in zadovoljevanja potreb po lepem kot pomembnem sestavnem delu življenja« /Malić, Josip (1986). Konceptija suvremenog udžbenika, Zagreb: Školska knjiga, str. 92./) trudili integrirati v celotno strukturo učbenika. Opozoriti je treba predvsem na psihološko-motivacijsko, pedagoško in estetsko-likovno funkcijo različnih ilustracij (od portretov književnikov, slikovnih prilog, ki se nanašajo na literarno, likovno in glasbeno delovanje ipd., do različnih tabel) v berilih/učbenikih. Pri grafičnem oblikovanju si posebno pozornost zaslužijo grafična sredstva in gesla ob robu učbenika kot del didaktičnega instrumentarija. O njihovi vlogi in nalogah pravi avtor koncepta Dragutin Rosandić naslednje: »Ob robu so pojasnjeni neznani pojmi, besede in imena, da bi se izognili prepreakm pri razumevanju besedila. Tako lahko učenci besedilo berejo vodoravno, hkrati pa zbrano (koncentrirano) in pozorno. Ob robu so zapisani literarni podatki (imena, letnice, naslovi), literarni pojmi, strnjene definicije in strnjena gesla in učena vzpodbujajo k razčlenitvi besedila, razmišljanju, sklepanju, razlaganju, presojanju in vrednotenju. Literarni in kulturološki inventar ob robu v literarno-estetsko komunikacijo vključuje znanstveni instrumentarij, ki literarnoumetnostno besedilo znanstveno osmišlja. Didaktični instrumentarij ob robu učenca vzpodbuja k primarni komunikaciji, komunikaciji z umetnostnim besedilom in vzpostavlja razmerje med umetnostno in znanstveno vsebino, razmerje med spontano in usmerjeno recepcijo ter estetskim spoznanjem.« (Priručnik za učitelje uz Književnost 1 za 1. razred gimnazije, Zagreb: Profil international, 1997, str. 16.)

²³ Prim. npr.: Zbunjenost i nezadovoljstvo (Školske novine, št. 6, Zagreb, 13. 2. 1996), Evropski standardi uz nacionalni identitet (Školske novine, št. 9, Zagreb, 5. 3. 1996), Profesori idu dalje (Vijenac, št. 57, letnik IV, Zagreb, 7. 3. 1996), Bitka za čitanku (Slobodna Dalmacija, Split, 18. 3. 1996), Čitanke po kriterijima interesnih grupa a ne struke (Glas Istre, Pulj, 23. 3. 1996), Posao je stručno i odgovorno obavljen, Što je metodika književnog odgoja i izobrazbe? (Školske novine, št. 15, Zagreb, 16. 4. 1996), Za objektivno i cjelovito vrednovanje udžbenika (Kulturni obzor, Večernji list, Zagreb, 13. 10. 1996).

²⁴ Rosandić, Dragutin (1996). Po mjeri učbenika (Za novu paradigmu čitankama i učbenicima). Zagreb: Školske novine, št. 36, 19. 11. 1996.

3.2 Rezultati analize beril/učbenikov

Rezultate analize beril/učbenikov, ki so v rabi pri pouku književnosti v hrvaških gimnazijah, lahko razvrstimo v dve kategoriji:

1. tisto, ki govori o njihovi vsebini in konceptu (vrsta učbenika, usklajenost z učnim načrtom, položaj literarnoumetnostnega besedila, didaktično oblikovanje, grafična in slikovna komponenta),
2. didaktična organizacija in interpretacija literarne in znanstvene snovi.

Če hočemo sintetizirati probleme, ki se nanašajo na prvo kategorijo, moramo še enkrat poudariti, da je berilo/učbenik osnovna knjiga za učence. Spada med strokovno-didaktična dela in v njej so zastopane umetnostne in literarnoznanstvene vsebine. Sodobno oblikovan učbenik te vsebine »izbira, organizira in oblikuje glede na zahteve teorije didaktičnega prenosa (prenos umetnostne in znanstvene matrice v didaktično), spoznavne teorije učenja, teorije recepcije, teorije komunikacije in teorije ustvarjanja.«²⁵

Analiza beril/učbenikov na Hrvaškem nam pokaže, kako je potekal razvoj njihovih konceptov in struktur.²⁶ Berila so najprej vsebovala samo izbor besedil, sestavljenih na osnovi učnega načrta, razvila pa so se v didaktično delo, »h kateremu pristopamo kot k raziskovalnemu projektu — od metodološke osnove, preverjanja didaktičnega instrumentarija v praksi do znanstvenega oblikovanja in virov znanja, ki poleg vsebin vključujejo tudi pot, po kateri pridemo do tega znanja.«²⁷ Iz tega sledi, da je šla pot od receptivnega (reproduktivnega) berila do berila/učbenika produktivnega (ustvarjalnega) tipa oziroma do razvejanega, multimedijskega, recepcijsko-ustvarjalnega tipa učbenika.

Tabela 2: Gimnazijska berila/učbeniki za književnost.

Določila	Berila/učbeniki
Vrsta berila/učbenika	Razvejani, multimedijski, recepcijsko-ustvarjalni tip učbenika. Učbenika za 1. in 3. letnik spremljajo priručnik za učitelje, delovni listi in vzorec izvedbe programa.
Usklajenost besedila berila/učbenika z učnim načrtom	Precej odstopanj od načrta je v učbeniku za 4. letnik, in sicer pri klasifikaciji literarnih smeri in izboru avtorjev.
Didaktična organizacija berila/učbenika	Čprav izhajajo berila/učbeniki za 1., 2., 3. in 4. letnik iz istega koncepta, učbenika za 2. in 4. letnik nista domišljena v tem smislu. Tako lahko govorimo o pomanjkljivih interpretacijskih določilih ob posameznih literarnih delih, in sicer na ravni začetne recepcije ter na literarnokritični, literarnoteoretični, literarnozgodovinski in stilistični ravni.
Grafične in likovne sestavine berila/učbenika	Informacije so podane tudi z grafičnimi sredstvi (grafikoni, tabele ipd.). Kot del didaktičnega instrumentarija se v učbeniku pojavljajo grafična sredstva in gesla ob robu, ki omogočajo vodoravno branje besedila. Slikovna komponenta je zelo vzpodbudna in vodi izvajanje načela korelacije.

²⁵ Rosandić, Dragutin (1997). Priručnik za učitelje uz Književnost 1 (udžbenik za 1. razred gimnazije). Zagreb: Profil international, str. 15.

²⁶ Srednješolska berila so se na Hrvaškem pojavila v obdobju razsvetljenstva (druga polovica 18. stoletja), po vsebini so bila moralno-didaktična. Berila iz obdobja romantike (začetek 19. stoletja) so prežeta z nacionalnim duhom in ljudskim slovstvom. V obdobju realizma začno v berila prodirati tudi znanstvena besedila. Na začetku 20. stoletja začno pod vplivom »gibanja za umetnostno vzgojo« berila sestavljati po estetsko-umetniških kriterijih. (Prim. Enciklopedijski rječnik pedagogije, Zagreb: Matica hrvatska, 1963.)

²⁷ Bežen, Ante (1989). Znanstveni sustav metodike književnog odgoja i obrazovanja. Zagreb: Školske novine, str. 60.

<i>Določila</i>	<i>Berila/učbeniki</i>
Položaj literarnoumetnostnega besedila v berilu/učbeniku	Literarnoumetnostno besedilo zavzema osrednje mesto v berilih/učbenikih (kot celota ali kot odlomek).

4 Zaključek

Na koncu tega kratkega pregleda in analize hrvaških gimnazijskih učnih načrtov ter beril/učbenikov za književnost lahko sklenemo, da:

- Sestavljalci načrtov ne bi smeli zavračati mnogih dobrih rešitev iz prejšnjih načrtov. Tako se ne bi zgodilo, da bi se izgubila korelacija med književnostjo in drugimi umetnostnimi predmeti oziroma sorodnimi predmeti, kar so načrti iz 80. let vsebovali, iz naslednjih pa je bilo brez razloga izpuščeno, čeprav je tudi večina evropskih načrtov koncipirana tako. Podobno se je zgodilo tudi s položajem sodobne književnosti — načrti iz 70. let so sodobno književnost vključevali v vse letnike, od prvega do četrtega, novi načrti pa učenčevo usmerjenost k tej književnosti zanemarjajo, zaradi česar je pri gimnazijcih težje razviti zanimanje za branje.
- Odprti načrt bi učitelju bolj zaupal, tako da učitelj ne bi bil samo izvajalec, ki mora naravnost panično upoštevati predpisane učne enote v (pre)natrpanem urniku preobširnega načrta. Pouk književnosti bi uspešneje uresničil svoj namen (ki ga lahko definiramo kot oblikovanje učenčevega kritičnega mišljenja in kot njegovo osamosvajanje pri raziskovanju literarnih pojavov), če bi načrt učitelju, ki najbolje pozna značilnosti družbe, v kateri deluje, in položaj v šoli (oprema šolske knjižnice, interesi učencev in njihova literarna nagnjenja ipd.), omogočil ustvarjalno in raziskovalno delovanje v popolnem smislu. Sodobno zasnovan program kot temeljni dokument vzgojno-izobraževalnega procesa namenja novo vlogo v učnem procesu tudi učencu, ki postaja dejaven udeleženec v literarno-estetski komunikaciji in recepciji literarnega dela, kar lahko uresničimo le s premišljenim programiranjem literarne snovi, ki bo sledilo učenčevim psihološkim in kognitivnim sposobnostim. Hrvaški načrt ne zadovoljuje teh zahtev.
- Učni načrt, ki pogojuje vsebino berila/učbenika, bi poleg programskih sklopov moral vsebovati tudi pojasnila o temeljnih didaktičnih konceptih, ki bi bili izhodišča za organizacijo, interpretacijo in didaktično oblikovanje teh sklopov v učbeniku. Analiza beril/učbenikov je pokazala, da načrt takih pojasnil ne prinaša. Znano je, da verificiran učni načrt in program pogojujeta vsebino učbenika za književnost, iz česar sledi zahteva po usklajenosti celega učbeniškega besedila s predpisanim načrtom. Učbenik za 4. letnik ne zadovoljuje tega kriterija.
- Če izhajamo iz tega, da je učbenik za književnost strokovno-didaktično delo, se v njem vzpostavlja tak didaktični instrumentarij, ki učencu omogoča ustvarjalno komunikacijo predvsem z umetnostnimi vsebinami. Uspešno didaktično oblikovanje učbenika, zasnovanega na poznavanju zakonitosti učenja ter poznavanju in upoštevanju kognitivnih sposobnosti učenca, je vidno v rabi raznolikega didaktičnega instrumentarija: od didaktičnih sredstev in metod, ki omogočajo recepcijo umetnostnega besedila, prek didaktičnih sredstev in metod, ki se nanašajo na razumevanje, analizo in razlago vsebine, do instrumentarija, ki je namenjen samostojnemu, raziskovalnemu in ustvarjalnemu delu učencev. V sodobno oblikovanem učbeniku je poudarjena predvsem njegova samoizobraževalna funkcija.

Iz tega izhaja, da smo z gimnazijskimi učbeniki, ki so v rabi, lahko zadovoljni. Glede učnega načrta za literarno vzgojo in izobraževanje pa bodoče avtorje čaka precej odgovornega dela pri sestavljanju takega programa, ki bo ustrezal zahtevam sodobne kurikularne teorije.

Oziralni prilastkovi odvisniki

1 Lastnosti oziralnega stavka

Značilnosti oziralnega stavka, kakšen se v nimnih jezikih pojavlja najpogosteje, so razložene

KOMBI: 2000: 20-23

UDK 37.852.011.1(497.1)

1. IZJAVA

IZJAVA

TEACHING LITERATURE IN THE CROATIAN GRAMMAR SCHOOL (CURRICULUM AND TEXTBOOKS)

Abstract: This article discusses the teaching of literature in the Croatian grammar school curriculum and textbooks. It examines the role of the teacher and the student in the learning process, and the importance of literary texts in the curriculum. The author also discusses the challenges of teaching literature in the 21st century and offers suggestions for improving the quality of instruction.

Keywords: literature, curriculum, textbooks, teaching, learning, Croatia.

1. IZJAVA

Članek razpravlja o poučevanju literature v kurikulumu in učbenikih v hrvaški gimnaziji. Preučuje vlogo učitelja in učenca v učnem procesu, pomen literarnih besedil v kurikulumu. Avtor tudi razpravlja o izzivih poučevanja literature v 21. stoletju in predlaga načine za izboljšanje kakovosti poučevanja.

Šljoki: literatura, kurikulum, učbeniki, poučevanje, učenje, Hrvaška.

Mirjana Benjak

UDK 372.882:371.214:373.543(497.5)

SUMMARY

**TEACHING LITERATURE IN THE CROATIAN GRAMMAR-SCHOOL
(CURRICULUM AND TEXTBOOKS)**

Examination and analysis of the Croatian grammar-school curricula and readers/ textbooks for the field of literature reveals the following:

- Authors of the curricula should not have rejected numerous good solutions proposed by earlier curricula. Thus they needn't have discarded correlation between literature and other arts and related subjects, which had existed in the 1980s, but was subsequently dropped without any good reason, contrary to the design of most European literature curricula. A similar fate befell contemporary literature — in the 1970s, it was present in all four grammar-school forms, while in the new curricula it is largely neglected. As a result, it is now more difficult to arouse students' interest for literature.
- An open curriculum would trust the teacher more, allowing him/her to be more than a mere executor who is forced to closely follow in awe prescribed teaching units in the fully-packed time-table of the excessively vast curriculum. Teaching literature could be more efficient in pursuing its aim (which may be defined as shaping the student's critical thinking and increasing independence in exploring literary phenomena) if the teacher, who knows best the environment in which he works and the situation in his/ her school (what is available in the school library, what are students' interests and literary tastes, etc.), were allowed to be creative and exploratory in classroom. A modern curriculum as the fundamental document in the educational process assigns a new role in the educational process also to the student, who is made an active participant in the literary communication and reception of a literary work adapted to his/ her

mental and cognitive abilities. The Croatian curriculum does not meet these demands.

- The curriculum, which determines the content of the reader/ textbook, should contain, besides the program areas, also explanations regarding fundamental didactic concepts. These should serve as the starting point in organising, interpreting and didactic exploration of those areas in a textbook. However, the analysis of the readers/ textbooks used in Croatia at present reveals that such guidance is lacking in the curriculum. A verified curriculum and syllabus dictate the content of textbooks; therefore it is expected that the entire content of a textbook follow the curriculum. In the case of the Croatian fourth form grammar-school literature textbook this is not true.
- As a professional and didactic text, a literature textbook should provide a didactic inventory which will allow the student to establish creative communication with literary contents. A successful didactic design of a textbook, based on learning principles and student cognitive abilities, uses a diversified didactic inventory: from didactic means and methods facilitating reception of a literary text, and those related to understanding, analysis and explanation of content, to the inventory intended for students' independent, exploratory and creative activities. A textbook that observes contemporary didactic principles will be primarily organised around its self-study function.

It may be concluded that the grammar-school textbooks used in Croatia today are generally acceptable. However, as regards the literary curriculum, a lot of responsible work will still have to be done to design a curriculum that will meet the demands of the contemporary curricular theory.

Robert Cazinkić

UDK 811.163.6'367.335

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Oziralni prilastkovi odvisniki

1 Lastnosti oziralnega stavka¹

Značilnosti oziralnega stavka, kakršen se v mnogih jezikih pojavlja najpogosteje, so naslednje (Kordić, 1995: 20–23):

1. oziralni stavek je odvisnik;
2. opravlja vlogo pridevniškega prilastka; to pomeni, da nadredni stavek vsebuje besedo, na katero se oziralni stavek navezuje;² ta odnosnica je običajno samostalnik, imenuje pa se antecedent;³
3. oziralni stavek se uvaja z oziralnikom, tj. oziralnim zaimkom, katerega oblika izkazuje njegovo skladijsko vlogo v oziralnem stavku;⁴
4. t. i. skladijsko-pomenska in pragmatična vloga antecedenta sta v oziralnem stavku ohranjeni, saj oziralnik zaradi zastopanja antecedenta hkrati opravlja vlogo (dela) stavčnega člana in izhodišča (teme) odvisnika;⁵
5. antecedent in oziralnik sta v stičnem položaju, in to tako, da je antecedent pred oziralnikom; oziralni stavek je torej v odnosu do besede, na katero se navezuje, zapostavljen (postponiran).

¹ Sestavek je nekoliko predelani del avtorjeve diplomske naloge Oziralni prilastkovi odvisniki s *ki* in *kateri* (mentorica: red. prof. dr. Breda Pogorelec), Ljubljana, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1999, ki je bila nagrajena s študentsko Prešernovo nagrado Filozofske fakultete v Ljubljani. Drug del naloge (Kategorizacija in razvrstitev oziralnikov *ki* in *kateri*) naj bi predvidoma izšel v *JR*.

² Zaradi svoje navezovalne vloge se je oziralni zaimek v starogrški in latinski slovnici imenoval kar anaforični (Simeon, 1969a: 63). Podobna je logika slovenskega poimenovanja: oziralni zaimki so tisti, ki »se ozirajo na nadredni stavek« (Bajec idr., 1964: 181).

³ Termin *odnosnica* je poimenovanje za jedrni oz. neprilastkovni del vsake podredno zložene samostalniške (ali prislovne) besedne zveze (prim. iztočnico *odnosnica* pri Toporišiču /1992: 157/). Po zgledu na S. Kordić (1995) za tisti del samostalniške sintagme, ki ni oziralni prilastkov odvisnik, uporabljam mednarodni izraz *antecedent*, ki je zaradi svoje terminologizacije ustrezen tudi za tiste jezike, kjer oziralni stavek ni zapostavljen (v slovenščini antecedent tako ali tako dejansko stoji pred oziralnim odvisnikom). Nasploh je antecedent strokovni izraz, ki »označuje jezikovno enoto, na katero kaže kaka druga enota v povedi (anaforična referenca), običajno enota, ki sledi«; antecedent je lahko beseda, besedna zveza ali pa tudi stavek oz. zveza stavkov (Kordić, 1995: 20). Antecedent oziralnega zaimka (stavka) in jedro krovne samostalniške sintagme nista vedno prekrivna.

⁴ Namesto mednarodnega termina *relativizator*, ki ga najdemo pri S. Kordić (1995), tu uporabljam poimenovanje *oziralnik* (mednarodno: *relativ*) kot krovni izraz, medtem ko bi bil lahko *relativizator* podpomenka, ki se uporablja samo takrat, kadar se na oziralni stavek gleda z dinamičnega vidika, tj. v zvezi z njegovim nastajanjem, relativizacijo ali oziraljenjem.

⁵ Ker se antecedent in oziralnik ujemata v spolu in številu, v sklonu pa ne, ohranjanje skladijsko-pomenske vloge antecedenta ne pomeni, da je skladijsko-pomenska vloga oziralnika enaka vlogi antecedenta, ampak zgolj to, da oziralnik opravlja skladijsko-pomensko vlogo in da to vlogo kot tako pozna tudi antecedent. Zavedam se, da ustaljeno določanje stavčnih členov temelji na štirih merilih: pomen, vprašalnica, oblika in položaj v stavčni zgradbi (Toporišič, 1984: 474;

Ker so to značilnosti tipičnih predstavnikov oziralnega stavka, seveda ne veljajo za vse primerke te kategorije.⁶ Po t. i. tipološkem pristopu se na podlagi lastnosti, ki se ponavljajo pri večjem številu enot v korpusu, opredeli prototip, tj. tipični predstavnik, pojmovan kot sredina lestvice, na kateri se od sredine proti robovoma pojavljajo tudi vedno bolj netipični predstavniki. Teh opis ne izključuje, ker je kategorija pojmovana kot kontinuum z žariščnimi predstavniki. Glede na to, da se netipični predstavniki med seboj razlikujejo po tem, koliko odstopajo od lastnosti dobrih primerkov, se pri njihovem opisu postavlja temeljno vprašanje, kolikšno odstopanje od tipičnih lastnosti je še dopustno za uvrstitev primerka v dano kategorijo. Odgovor na to lahko da samo stalno primerjanje z žariščnim predstavnikom, ki pa je — tako kot vsako določanje podobnosti — v bistvu subjektivno.⁷

Katere so opredeljevalne lastnosti oziralnega stavka, je od jezika do jezika deloma različno. Take značilnosti oziralnega stavka v slovenščini so tri:

- a) biti mora odvisnik,
- b) njegov sestavni del mora biti oziralnik,
- c) v oziralnem stavku morata biti ohranjeni skladenjsko-pomenska in pragmatična vloga antecedenta.

V slovenščini so tako možni oziralni stavki, ki nimajo vloge pridevniškega prilastka ali katerih oziralniki se ne stikajo z antecedentom, ne moremo pa si predstavljati takih primerkov te kategorije, ki ne bi imeli navedenih treh značilnosti. Tipični predstavnik oziralnega stavka, za katerega velja vseh pet spredaj naštetih lastnosti, bi bil lahko odvisnik povedi *Ženske, ki prihaja, ne poznam*.

2 Odvisni stavek

Če je oziralni stavek odvisnik, to pomeni vsaj dvoje: 1. da vedno vsebuje osebno (bolje: določno) glagolsko obliko, ki mu daje stavčnost,⁸ in 2. da je del oziralnega stavka tudi slovnično sredstvo kot znamenje njegovega odvisniškega statusa, tj. oziralnik.

Tip odvisnega stavka se običajno določa na podlagi formalnega in funkcijskega merila. Prvo temelji na vezniških besedah, ki odvisnik povezujejo z nadrednim stavkom, drugo pa izhaja iz skladenjske vloge odvisnika. Po obeh merilih pripada oziralnemu stavku med odvisniki poseben položaj (Kordić, 1995: 23–24).

2.1 Vezniške besede, ki uvajajo oziralne stavke, tj. oziralni zaimki, se po navadi omenjajo posebej: podobno kot vprašalni zaimki se tudi oziralniki od navadnih podrednih veznikov ločijo po tem, da v odvisniku, ki je sam stavčni člen v obliki stavka, zaradi nadomeščanja samostalnikov, pridevnikov ali prislovov opravljajo poleg stavčnopovezovalne tudi stavčnočlensko vlogo,⁹ razlika med vprašalnimi in oziralnimi zaimki pa je večinoma formalna.

Formalna tipologija odvisnikov na vezniške, oziralne in odvisnovprašalne stavke, tj. odvisnike z vprašalnim zaimkom, je v slovenski slovnici že tradicionalna (Breznik, 1916: 238; 1934: 211; Bajec

2000: 606); ker pa menim, da sta vprašalnica in oblika pri tem drugotnega pomena, ohranjam termin *skladenjsko-pomenska vloga*, ki ga uporablja S. Kordić (1995).

⁶ S. Kordić (1995: 21) navaja stališče, da so univerzalne lastnosti vseh oziralnih stavkov lahko samo pomenske. Konkretno gre za: 1. nanašalno istovetnost (koreferenco) antecedenta in oziralnika in 2. oziralnik v vlogi izhodišča oz. teme (oziralni stavek vedno kaj pove o antecedentu).

⁷ O tem in o psihološki prepričljivosti prototipnega pristopa h kategorizaciji primerkov — mimogrede: v nekoliko drugačni obliki ga poznajo tudi Quirk idr. (1993: 90) — gl. M. Golden (1996b: 222–23). Prim. tudi monografijo o t. i. nearistoteljanskem pristopu k jezikoslovni kategorizaciji (Taylor, 1995).

⁸ To seveda še ne pomeni, da pristavki in pridevniški ter deležniški polstavki oziralnim prilastkovim odvisnikom niso funkcijsko enakovredni.

⁹ Zaimki so v razpravi pojmovani po zgodnejšem Toporišču (1984: 192–193, 271; 2000: 255–56, 336), tj. kot podvrsta samostalniške in pridevniške besede ter prislova oz. kot posredna poimenovanja predmetnosti, lastnosti in okoliščin.

idr., 1964: 324–25). Toporišič (1984: 506; 2000: 636) jo je samo izpopolnil, ko je skupinam odvisnikov z vezniki, vprašalnimi in oziralnimi zaimki dodal še odvisnike, ki jih uvajajo vprašalni členek (*ali* s pogovorno različico *če*), zveza člena in veznika (*češ da*) ali kar členek (*naj*).

2.2 Po funkcijskem merilu se odvisniki kot stavčne oblike stavčnih členov razlikujejo od odvisnikov kot ustavečen delov stavčnih členov: v prvi skupini so osebkov, predmetni in vsi prislovni (bolje: prislovnodoločilni) odvisniki, v drugi pa prilastkov, odvisnik povedkovega prilastka in t. i. povedkov odvisnik, tj. odvisnik povedkovega določila. Slednja sta v dopolnjevanju glagola v nadrednem stavku sorodna odvisnikom prve skupine, tako da je prilastkov odvisnik zaradi povezave z neglagolsko besedo spet nekaj samosvojega.¹⁰

Skladenjskofunkcijska tipologija odvisnikov ima v naši slovnici podobno kot formalna že močno izročilo (Breznik, 1916: 237–38; 1934: 211; Bajec idr., 1964: 325–34; Toporišič, 1984: 508; 2000: 638). Najbolj razdelana je ta tipologija pri Toporišiču (1984: 508–17; 2000: 638–46), ki pozna tudi odvisnik povedkovega prilastka in kar dvajset t. i. prislovnih odvisnikov.¹¹

3 Prilastkov odvisnik

3.1 Dva tipa prilastka¹²

Oziralni stavek je pogosto v vlogi prilastkovega odvisnika, tj. prilastka v obliki stavka. Ker je prilastek samo del katerega koli stavčnega člena, je sestavnik nadrednega stavka samo posredno (prek podredno zložene besedne zveze). To pomeni, da je v nadrednem stavku antecedent oziralnega stavka kot nosilec sintagme, katere neposredni sestavnik je prilastkov odvisnik.¹³ Antecedent je najpogosteje samostalnica, lahko pa tudi samostalniški zaimek, posamostaljena pridevniška beseda ali samostalniška besedna zveza.

Glede na učinek, ki ga ima prilastkovno določanje odnosnice na število zunajjezikovnih nosilcev (referentov), so tako nestavčni kot stavčni prilastki dveh vrst: omejevalni (restriktivni) in neomejevalni (nerestriktivni).¹⁴ Omejevalni prilastki število nosilcev imenske zveze omejujejo, neomejevalni pa nanj ne vplivajo.¹⁵ Ta pomenska različnost se kaže tudi v skladenjskostrukturnih razlikah, in sicer na ravni sintagme, v kateri ima vlogo prilastka oziralni odvisnik.

Formalno so tako hibridni, saj so samostalniški in pridevniški zaimki pregibni, prislovni pa ne. Zaradi spornosti obsega, v katerem naj bi povedkovnik (predikativ) veljal za samostojno besedno vrsto, se izogibam povedkovniškemu zaimkom, ki jih Toporišič v novejšem času pozna (1992: 366). Poseben klasifikacijski problem je, da so oziralni zaimki — podobno kot vprašalni v odvisnikih — pri Toporišiču obravnavani v okviru samostalniške ali pridevniške besede oz. prislova in hkrati v okviru vezniške besede (1984: 245–46, 271, 272, 275, 277–78, 279, 280, 347; 362, 367–68; 2000: 310–11, 335, 336, 340, 341–42, 343, 411; 426, 430–31).

¹⁰ To, da je s povedkovnim odvisnikom dopolnjeni glagol nadrednega stavka pomensko nepopoln, glagol v nadrednem stavku pri drugih odvisnikih pa je polnompomenski, je z dosledno funkcijskega vidika irelevantno.

¹¹ Toporišič (1984: 508; 2000: 637–38) navaja še dvojico tipologij odvisnih stavkov: v prvi se brez razvidnega merila delitve ločijo t. i. vsebinski, neprislovni oziralni in prislovni odvisniki, pri čemer imajo prvi samostalniški pomen, drugi pa tudi pridevniškega; v drugi tipologiji se odvisniki razvrščajo glede na to, katero besedno vrsto zamenjujejo.

¹² To poglavje se večinoma zgleduje po S. Kordić (1995: 25–30).

¹³ Analiza povedi na t. i. neposredne sestavnice (*immediate constituents*) se je uveljavila zlasti v ameriškem formalističnem strukturalizmu, začenši s klasičnim jezikoslovnim delom *Jezik* iz leta 1933 (Bloomfield, 1950: 161).

¹⁴ Prilastkovna tipa se v strokovni literaturi označujeta z več terminološkimi dvojicami, največkrat pa s poimenovanjema *restriktivni* in *nerestriktivni* (Kordić, 1995: 26), zato bom uporabljal prevedka obeh mednarodnih izrazov (prim. iztočnico *restriktiven* v *SSKJ*). O omejevalnih oziralnih stavkih govori tudi M. Golden (1996a: 251; 1996b: 276).

¹⁵ Razlikovanje dveh tipov oziralnih odvisnikov — čeprav sprva na ravni pojmov, ne nosilcev (Raguž, 1994: 46) — ima v svetu že dolgo izročilo, ki se začneja v 17. stoletju, z racionalistično (univerzalno) filozofsko slovnico oz. logiko iz Port Royala (Raguž, 1994: 42, 43, 45, 61; Golden, 1996b: 32–33). Kljub temu velja nasprotje med obema tipoma za eno najbolj spornih in obravnavanih vprašanj v skladenjskih raziskavah (Raguž, 1994: 42). Prim. opredelitev pri Grepl-Karličku (1989): »Omejevalni so tisti odvisniki, ki omejujejo pomen samostalniškega izraza s tem, da ga pojmovno zožujejo« (451);

Če za zgled omejevalnega oziralnega odvisnika vzamemo drugi stavek povedi *Pričakujem tisto dekle, ki pride jutri*, za zgled neomejevalnega prilastkovnega odvisnika pa isti stavek povedi *Pričakujem tvoje dekle, ki pride jutri*, je kljub temu, da se povedi besedno ločita le v rabi »pridevniškega zaimka«, razlika v strukturi samostalniške zveze z oziralnim stavkom precejšnja.¹⁶ V prvi povedi se najprej omejevalni prilastkov odvisnik *ki pride jutri* navezuje na samostalnik, tako da deiktik potem določa ves preostanek sintagme: *tisto (dekle, ki pride jutri)*.¹⁷ V drugi povedi pa svojilni zaimek samostalniku nanosnik že določa povsem enoumno, tej zvezi pa se nato doda (omejevalnemu sicer homonimni) neomejevalni oziralni odvisnik, ki prinaša zgolj dodatno informacijo: (*tvoje dekle*), (*ki pride jutri*). Neomejevalni prilastkov odvisnik je torej za razliko od omejevalnega neposredni sestavnik samostalniške sintagme. Odtod tudi večja stopnja odvisnosti omejevalnega oziralnega stavka,¹⁸ ki je odvisen tako skladenjsko kot pomensko, medtem ko je neomejevalni stavek odvisen samo formalno, na pomenski ravni pa mu pripada samostojna propozicija.¹⁹

Raba omejevalnega oz. neomejevalnega prilastkovnega odvisnika vpliva tudi na različen logični odnos znotraj povedi. V povedi *Sir, ki je mehak, se lahko maže* oziralni stavek omejuje število sirov, na katere se navezuje povedek nadrednega stavka.²⁰ Če bi prilastkov odvisnik izpustili, bi dobili pomensko drugačno, čeprav slovnično še zmeraj sprejemljivo poved *Sir se lahko maže*, ki v tem primeru ni resnična; iz izkušnje namreč vemo, da vsi siri niso mehki in da se trdih ne da mazati (da je v vzorčni povedi samostalnik *sir* rabljen generično, je razvidno iz njegove zamenljivosti z množinsko obliko: *Siri, ki so mehki, se lahko mažejo*).²¹ Zato je povedek nadrednega stavka pomensko ustrezen samo, če se *sir* nanaša na podskupino teh mlečnih izdelkov, kot jo omejuje oziralni stavek *ki je mehak*.²² Omejevalni prilastkov odvisnik je torej neopustljiv.²³ Logični odnos v globinski zgradbi take povedi je implikacija: če ima samostalnik predikat x, potem ima tudi predikat y; v našem zgledu to pomeni: če je *sir mehak*, potem se *lahko maže*.

Če pa vzamemo drugačno poved, npr. *Sir, ki je mlečni izdelek, je zdrav*, vidimo, da oziralni stavek ne omejuje števila sirov, na katere se navezuje povedek nadrednega stavka. Samostalnik *sir* se

»Neomejevalni so tisti odvisniki, ki pomena samostalniškega izraza ne zožujejo« (453). Simeon (1969b: 286) omejevalni stavek opredeljuje tudi kot »odvisnik, ki opredeljuje ali omejuje kako besedo v glavnem stavku, in zato predstavlja bistveni del glavnega stavka glede na njegov pomen«, medtem ko za neomejevalni stavek pravi, da »ni bistven za smisel ali /.../ je povsem opisen, zato je navadno ločen z vejicama«. Stevanović (1969: 816–17) pojmuje oba tipa oziralnih stavkov še mentalistično, češ da se ločita v tem, ali se z odvisnikom določa še nedoločeni ali že določen pojem. Če zanemarimo kratko in ne najbolj jasno formulacijo v Murkovi slovnici (1843: 67), je bil prvi slovenski slovniciar, ki je razlikoval med omejevalnimi in neomejevalnimi prilastki, Sket v osmi izdaji Janežičeve slovnice (1900: 252–53): »Pridevni prilastkovi stavki imajo dvojen pomen, in sicer: a) omejujejo veljavnost glavnega stavka; na pr. *Pes, ki nič ne laja, globoko zobe zasaja*; ali b) razširjajo njega poved s tem, da mu dodajajo misel, ki bi se lahko izrekla tudi kot glavni stavek; na pr. *Čast je ledena gaz, ki hitro zvodeni*; kot priredje: *Čast je ledena gaz; ona hitro zvodeni*.«

¹⁶ Zgleda sta povzeta po S. Kordić (1995: 26–27), le da prevedena in rahlo prirejena.

¹⁷ Fakultativno rabljeni deiktik *tisti* v povezavi z omejevalnim oziralnim odvisnikom je tu začasno kategoriziran kot pridevniški zaimek; kasneje bo — upam, da z večjo upravičenostjo — opredeljen kot slovenski določni člen (gl. 3.2.2.1).

¹⁸ Ločevanje različnih stopenj odvisnosti stavkov je v skladu s spredaj prikazanim prototipnim pristopom k jezikoslovnici kategorizaciji.

¹⁹ Zato se lahko neomejevalni oziralni stavek pojmuje kot psevdoodvisnik; razmerje v taki povedi je tako podredno samo formalno, pomensko pa gre za priredje. Poved z neomejevalnim prilastkovim odvisnikom se lahko obravnava celo samo kot slogovna različica priredno zložene povedi, saj se vsak neomejevalni stavek lahko pretvori v pomensko enakovredni stavek vezalnega priredja ali pa v vrinjeni stavek. Morda je tudi to razlog, da se raziskovalci oziralnih stavkov osredotočajo predvsem na njihov omejevalni tip, ki je tudi bolj razširjen od neomejevalnega, saj obstajajo jeziki s samo to vrsto oziralnih stavkov (Kordić, 1995: 28–29).

²⁰ Zgledi s sirom so povzeti po S. Kordić (p. t.).

²¹ Comrie (1989: 143) poudarja, da omejevalni oziralni stavek omejuje možni niz nanosnikov samega antecedenta ravno s propozicijo, ki mora v povezavi z dejanskimi nanosniki celotne konstrukcije veljati za resnično.

²² Po teoriji množic je množica, v katero sodijo vsi nanosniki sintagme z omejevalnim oziralnim odvisnikom, podmnožica tiste množice, ki jo sestavljajo vsi nanosniki samostalniškega antecedenta (Raguž, 1994: 45).

²³ To je vidno tudi iz preizkusa z vprašanjem: če se vprašamo po sintagmi z omejevalnim oziralnim odvisnikom, mora odgovor nujno vsebovati tudi stavčni prilastek (Raguž, 1994: 58).

tokrat nanaša na vse primerke skupine in povedek nadrednega stavka se navezuje prav nanje.²⁴ Če bi oziralni odvisnik izpustili, bi bil povedek nadrednega stavka pomensko še vedno ustrezen: *Sir je zdrav*. Neomejevalni prilastkov odvisnik je torej opustljiv.²⁵ Logični odnos v globinski zgradbi povedi je tu konjunkcija: samostalnik ima predikat x in ima predikat y; konkretno: sir je mlečni izdelek in je zdrav.²⁶

Po stavčnem prilastku se sprašujemo deloma različno prav glede na to, ali je omejevalnega ali neomejevalnega tipa. Pirajoč se na Raguža (1994: 52), ki sicer obravnava oziralne odvisnike v (srbo)hrvaščini, bi lahko rekli, da v slovenščini vprašalnici *kakšen* večinoma ustreza odgovor z omejevalnim ali neomejevalnim stavkom, medtem ko na vprašanje *kateri* vedno odgovarjamo samo z omejevalnim stavkom. Tudi v tem primeru se vprašalni zaimek *kakšen* tako kaže kot stilno nezaznamovan oz. »ekstenziven«, medtem ko raba zaimka *kateri* kaže na njegovo stilno zaznamovanost ali »intenzivnost« (prim. Toporišiča /1984: 253; 2000: 318/, ki omenja možnost rabe zaimka *kakšen* namesto *kateri*, in Vidovič Muho /1979: 84/, ki govori o možnem prehodu kakovostnega vprašalnega zaimka med konverzne vrstne pridevniške zaimke; pri tem gre za značilnost neformalnih govornih položajev). Podobno ugotavlja M. Ivić (1983: 97), ko govori o srbohrvaških stavčnih povedih z imenskim povedkom. Če njene ugotovitve apliciramo na slovensko jezikovno gradivo, lahko rečemo, da vprašalnica *kateri* — za razliko od *kakšen* — vedno prejucicira identifikacijski tip povedi v odgovoru, pri čemer je vedno poudarjena razlikovalnost, saj zaimek *kateri* — za razliko od *kakšen* — poudarja naše pričakovanje, da nam bo podatek v odgovoru omogočil prepoznati posameznost, po kateri sprašujemo, med drugimi (podobnimi) posameznostmi. Postavlja se torej vprašanje, ali niso oziralni prilastkovi odvisniki s pridevniško vrednostjo funkcijsko enakovredni lastnostnim pridevnikom, če so neomejevalnega, oz. vrstnim pridevnikom, če so omejevalnega tipa. V pritrilnem odgovoru nas potrjuje tudi znana ugotovitev, da so samostalniške zveze z lastnostnim pridevnikom proste (aktualizirane), kar pomeni, da po govornem dejanju razpadejo, medtem ko so sintagme z vrstnim pridevnikom stalne (avtomatizirane), in kot slovarska poimenovanja po govornem dejanju ne razpadejo (Vidovič Muha, 1996: 121–25); prvo namreč spominja na imenske zveze z opustljivim, drugo pa na sintagme z neopustljivim stavčnim prilastkom. Razločevalna za oziralni prilastkov odvisnik omejevalnega tipa naj bi bila tudi možnost njegove pretvorbe v (nestavčno) določilo imenske zveze (Gorjanc, 1998: 374).

Pogostost omejevalnih oz. neomejevalnih oziralnih odvisnikov je deloma odvisna od prenosniških zvrsti. Za govorni jezik tako velja, da so v njem pogostejši omejevalni stavki, razlago za to pa bi lahko iskali v tem, da je v govornem jeziku izražanje nasploh preprostejše, da se uporabljajo krajše skladienske konstrukcije in da se zato mnogi oziralni stavki, ki bi bili v pisnem jeziku neomejevalni, v govornem jeziku nadomeščajo s stavki priredno zložene povedi; zato je število neomejevalnih oziralnih odvisnikov v govornem jeziku manjše (Kordić, 1995: 62–63).²⁷

²⁴ Po teoriji množic se množica nosnikov samostalniške zveze z neomejevalnim oziralnim odvisnikom in množica nosnikov samostalnika v antecedentu prekrivata (Raguž, 1994: 45).

²⁵ Če se vprašamo po samostalniški zvezi z neomejevalnim oziralnim odvisnikom, je mogoč odgovor brez stavčnega prilastka (Raguž, 1994: 58).

²⁶ Razlika med omejevalnimi in neomejevalnimi stavki je v bistvu del ustaljenega razločevanja med (obveznimi) dopolnili in (neobveznimi) določili (o tej dvojici nasploh gl. M. Golden /1996b: 182–87/). M. Ivić (1983: 179–80) t. i. determinatorje deli na neobvezne in obvezne: prve se da izpustiti, ne da bi to imelo kakšen vpliv na skladiensko vlogo zveze z determinatorjem, pri izpustitvi drugih pa nastane bodisi nesmisel bodisi sprememba skladienske vloge oz. smisla (M. Ivić determinator sicer pojmuje kot pridevniško ali prislovno določilo v obliki besede ali besedne zveze, mislim pa, da se lahko ta kategorija nanaša tudi na oziralne prilastkove odvisnike neomejevalnega oz. omejevalnega tipa). Raguž (1994: 44) omejevalni oziralni odvisnik kot nujno dopolnilo nadrednega stavka primerja z nujnostjo predmeta ob prehodnem glagolu: ta sicer lahko stoji tudi sam, vendar z bistveno spremenjenim pomenom (prim. nasprotje med *Vidim hišo* in *Vidim 'Nisem slep'*).

²⁷ S. Kordić je do teh ugotovitev sicer prišla s statistično analizo hrvaškega korpusa, ki je zajemal različne funkcijske zvrsti, kljub temu pa menim, da imajo njene ugotovitve širšo veljavo. Avtorica navaja tudi ugotovitev raziskovalcev v zvezi z vrstmi pisane angleščine, po kateri naj bi bila za bolj dodelana besedila značilna večja pogostost in širši razpon oziralnih zaimkov sploh (Kordić, 1995: 59).

3.2 Napovedovanje tipa stavčnega prilastka

Omejevalnost oz. neomejevalnost oziralnega odvisnika je posledica medsebojnega vpliva več različnih dejavnikov, med katerimi so najpomembnejši (Kordić, 1995: 76–77).²⁸

1. vsebina in zgradba oziralnega stavka (prim. npr. razliko med *študenti, ki so marljivi*, in *študenti, ki so vsi marljivi*);
2. vsebina in zgradba antecedenta (prim. npr. razliko med *mesto, ki je lepo*, in *Ljubljana, ki je lepa*, ali *(tisto) dekle, ki sedi*, in *njegovo dekle, ki sedi*);
3. drugo sobesedilo;
4. znanje naslovnika o zunajjezikovni resničnosti (ko naslovnik npr. ve, da ima beseda, na katero se oziralni prilastkov odvisnik navezuje, enkratni nosnik, oziralni stavek razume kot neomejevalni).

Oglejmo si nekoliko podrobneje, kako na tip oziralnega odvisnika vpliva antecedent.

3.2.1 Če je v vlogi antecedenta lastno ime, je oziralni stavek praviloma neomejevalnega tipa, saj je tak vedno, kadar je v njegovem antecedentu poimenovanje enkratnega nosnika. Če namreč za nosnik uporabimo lastno ime, je že tako določen, da se lahko lastnost, ki jo prinaša odvisnik, razume samo še kot naknadna informacija. (Kordić, 1995: 64–66, 72; Katičič, 1986: 377).

Tudi osebni zaimki »vzpostavljajo nedvoumno predmetnostno referenco« (Vidovič Muha, 1996: 117), saj izražajo udeležence oz. neudeležence govornega dejanja (osebni zaimki za 1. osebo izražajo govorečega, za 2. osebo ogovorjenega, zaimki za 3. osebo pa neudeleženca pogovora). V bistvu gre za »globinska lastna imena« (p. t.).²⁹ Če se osebni zaimki pojavljajo v vlogi antecedenta, lahko oziralni odvisnik razumemo praviloma samo neomejevalno (Kordić, 1995: 64, 65, 66–67, 71–72).

3.2.2 Pridevniški zaimki se od pridevnikov pred istim samostalnikom ločijo po stavi in vlogi: če pridevnik, ki stoji bliže samostalniku (npr. *črna majica*), natančneje opredeljuje vsebino samostalniškega pojma, potem pridevniški zaimke, ki je od samostalnika bolj oddaljen (npr. *ta črna majica*), določa način nanašanja (reference) natančneje opredeljene vsebine samostalniškega pojma (npr. kazalnost, svojilnost, nedoločnost, totalnost, nikalnost).³⁰

Pridevniški zaimki se z vidika napovedovanja verjetnega tipa stavčnega prilastka delijo na dve skupini (Kordić, 1995: 76, 78): na tiste, ki prispevajo k spontanemu razumevanju oziralnih stavkov kot omejevalnih, in na zaimke, vezane predvsem na take oziralne odvisnike, ki so najprej razumljeni kot neomejevalni.³¹ V primerjavi z drugimi dejavniki, ki vplivajo na razumevanje oziralnih stavkov, tvorijo pridevniški zaimki skupaj z osebni razmeroma omejeno skupino.³²

²⁸ Tudi zgledi so povzeti po S. Kordić, le da prevedeni (in rahlo prirejani).

²⁹ Pri osebnih zaimkih za 3. osebo je potrebno ločevati med konkretnoreferenčnim pomenom, ki ga imajo ti zaimki kot globinska lastna imena, in v bistvu neosebni pomenom, ki ga imajo ti zaimki v vlogi pozaimenjanja samostalnika (Vidovič Muha, 1996: 118). Naglasne oblike osebnih zaimkov so tako vezane na kategorijo živosti, medtem ko naslonske oblike take omejitve ne poznajo (Perlmutter-Orešnik, 1973: 17–18).

³⁰ O taki razliki med pridevniki in pridevniškimi zaimki govori S. Kordić (1995: 72–73), ki pridevniške zaimke imenuje determinatorji; ti se včasih obravnavajo kot besede z isto distribucijo kot člen (73). Avtorica jih po njihovi stalni vsebini deli na pet skupin (75): kazalni, totalni in nikalni determinatorji ustrezajo trem enako imenovanim razredom pridevniških zaimkov pri Toporišiču (1984: 271; 2000: 335), svojilni determinatorji pri S. Kordić ustrezajo Toporišičevim osebnosvojilnim zaimkom s povratnosvojilnim (p. t.), nedoločni determinatorji pa so v bistvu tradicionalno (širše) pojmovani nedoločni pridevniški zaimki. Da naslednja obravnava pridevniških zaimkov ne bo izčrpana in da bo kaj izrečeno z malce negotovosti, gre pripisati predvsem pomanjkanju kompleksnega korpusa besedil kot tudi odsotnosti strokovne literature, ki bi preučevala napovedovalno moč pridevniških zaimkov na slovenskem gradivu; oboje je zaradi zahtevnosti problematike precejšnja ovira pri iskanju »zakonitosti« v zvezi z nekaterimi zaimki.

³¹ Zavedati se moramo, da lahko mnoge (izolirane) oziralne stavke interpretiramo tako omejevalno kot neomejevalno (Kordić, 1995: 76); prim. že navedeno poved *Pričakujem tvoje dekle, ki pride jutri*, v kateri lahko oziralni prilastkov odvisnik izjemoma razumemo tudi omejevalno.

³² Quirk idr. (1993: 67) tako uvrščajo zaimke med »zaprte besedne vrste«.

3.2.2.1 Kazalni zaimki imajo dvojno vlogo: kažejo lahko neposredno na nanosnik imenske zveze zunaj besedila ali pa na del besedila, kjer je ta nanosnik izrecno določen oz. omenjen (Kordić, 1995: 78). Če je njihova vloga znotrajbesedilna, kažejo bodisi nazaj bodisi naprej; v prvem primeru je njihova raba navezovalna (anaforična), v drugem pa napovedovalna (kataforična) — ta je veliko manj pogosta.

Slovenščina sodi (podobno kot npr. srbohrvaščina ali latinščina) med jezike, ki imajo tri vrstne kazalne zaimke, med katerimi »ta kaže na bližnji, *tisti* na bolj oddaljeni in *oni* na najbolj oddaljeni predmet (stvar, razmere itn.), in sicer v prostoru, času ali v zavesti« (Toporišič, 1984: 276; 2000: 340). Obstajajo namreč tudi jeziki (npr. ruščina ali nemščina), v katerih se tu uveljavlja zgolj nasprotje med bližnjim in nebližnjim (Kordić, 1995: 79). Za slovenske vrstne deiktike je tako značilno, »da referirajočo predmetnost lahko glede na govorečega opredelijo tudi v smislu relativno manjše ali večje oddaljenosti« (Vidovič Muha, 1996: 118).³³ Drugače povedano: *ta* kaže na nekaj, kar je blizu govorečega, *tisti* na nekaj, kar je blizu ogovorjenega, *oni* pa na nekaj, kar je oddaljeno od obeh udeležencev govornega dejanja (latinska slovnica tako že tradicionalno govori o kazalnih zaimkih za 1., 2. in 3. osebo).³⁴ Taki kazalni zaimki imajo torej gotovo »možnost vzpostavljanja nedvoumne predmetnostne reference« (Vidovič Muha, 1996: 118), zato lahko upravičeno pričakujemo, da v vlogi antecedenta pomembno prispevajo k razumevanju oziralnih prilastkovih odvisnikov kot neomejevalnih.

Deiktik *tisti*, ki je v zvezi z oziralnikom *ki* ali *kateri* rabljen fakultativno — uporablja se le, če je posebej poudarjen (Toporišič, 1984: 277; 2000: 341) —, v bistvu ni kazalni zaimek, saj ne izraža relativne prostorske oddaljenosti glede na govorečega, ampak opravlja vlogo določnega člena (Vidovič Muha, 1996: 119).³⁵ Čeprav ima verjetno določni člen v vseh jezikih svoj izvor res v kazalnih zaimkih (p. t.), pa je razlika vendarle precejšnja, saj je oziralni prilastkov odvisnik, ki ga napoveduje neobvezni *tisti*, praviloma omejevalnega tipa.³⁶ Možnost uporabe člena *tisti* se lahko jemlje kar kot merilo za ugotavljanje vrste oziralnih prilastkovih odvisnikov: če je njegova raba v antecedentu možna, gre za omejevalne stavke, sicer pa za neomejevalne.³⁷

Ker je nanosnik samostalniške zveze z uporabo omejevalnega desnega prilastka (stavčnega ali nestavčnega) že enoumno določen, se njegova stalna lastnost izraža z (levoprilastkovnim) pridevnikom v določni obliki, ki ji v nekaterih drugih jezikih (npr. v angleščini ali nemščini) ustreza zveza izraženega določnega člena in pridevnika. V tem smislu je ustaljena pravila o rabi t. i. določne in nedoločne oblike pridevnika³⁸ pri nas prvi razširil Janez Gradišnik v svojih poljudno pisanih jezikovnih priročnikih.³⁹

³³ Da gre za čiste prostorske opredelitve, avtorica dokazuje tudi formalno, tj. s pretvorbo v prislovni kazalni zaimek: *ta človek* < (*tisti*) človek, *ki je tu*; *tisti/oni človek* < (*tisti*) človek, *ki je tam* (p. t.).

³⁴ Gl. Koprivo (1976: 60–61, 194–95).

³⁵ Gl. pretvorbe iz op. 33, iz katerih je razvidno, da ima *tisti* vlogo določnega člena, saj je kazalna vloga (v smislu umestitve v prostor glede na govorečega) prenesena na prislovni zaimek.

³⁶ Če bi lahko rekli, da je vloga določnega člena nasploh zaznamovanje predmetnosti kot znane (Vidovič Muha, 1996: 118), potem je ob zvezi (*tisti*) — *ki* predmetnost znana prav zaradi rabe omejevalnega oziralnega odvisnika. Podobne ugotovitve poznamo v zvezi z jeziki, v katerih je določni člen vedno izražen, npr. za angleščino: Gleason (1961: 130–31) pri analizi povedi na neposredne sestavnice binarno členi samostalniško sintagmo z omejevalnim oziralnim stavkom tako, da je na eni strani določni člen; Quirk idr. (1993: 268) govorijo o kataforični rabi določnega člena pred samostalniškim jedrom, katerega nanosnik je z omejevalnim desnim prilastkom opredeljen kot enkratni.

³⁷ Toporišičevo trditev, da bi »/p/ri pridevniških oziralnih zaimkih /ki in kateri/ [...] v glavnih stavkih vedno lahko postavili kazalni zaimski par /tisti/* (1984: 277; 2000: 341), bi bilo tako med drugim treba omejiti samo na oziralne prilastkove odvisnike omejevalnega tipa.

³⁸ Toporišič (1984: 263–64; 2000: 328) navaja štiri pravila o rabi določne oblike (lastnostnega) pridevnika, po kateri se nasploh sprašujemo s *kateri* oz. *katere vrste*: 1. v zvezi z že znano lastnostjo kakega samostalnika; 2. za označevanje posebne vrste predmeta (*beli kruh*); 3. za kazalnimi zaimki in za *ves*, kadar ta ne pomeni 'popolnoma, docela' (*tisti dobri prijatelj*, *ves ljubi dan*); 4. v zvezi z vrstno ali samostalniško rabo pridevnika (*lažnivi Kljukec*, *dežurni*). Avtor tu meša vrstne pridevnike, katerih edina (že slovarska) oblika je na *-i* in ki so omejeni na stalne (avtomatizirane) besedne zveze, z lastnostnimi pridevniki, ki dobijo (vrstnim homonimno) določno obliko šele v besedilu in ki se uporabljajo v prostih (aktualiziranih) besednih zvezah (več o tem gl. pri Vidovič Muhi/1996: 121–25/). O nedoločni obliki pravi Toporišič (1984:

Če določni člen *tisti* napoveduje oziralni prilastkov odvisnik, ki bo prinesel merilo za izbiranje podskupine nanosnikov samostalniškega antecedenta, potem je tudi fakultativno rabljeni deiktik *tak(šen)* praviloma vezan na omejevalne oziralne stavke.⁴⁰ To dokazuje tudi njuna pogosta medsebojna zamenljivost ob enakem sobesedilu, in sicer v smislu sopomenskosti ali vsaj blizupomenskosti.⁴¹ Čeprav smo vajeni na *tak(šen)* gledati kot na kakovostni pridevniški zaimek (Toporišič, 1984: 271; 2000: 335), bi ga bilo v kataforični rabi smiselno šteti za neke vrste nedoločni člen, kadar prispeva k identifikaciji predmetnosti kot splošne. Kadar je zamenljiv z deiktikom *tisti* ali kadar je v anaforični povezavi s kakim delom sobesedila, pa v bistvu opravlja vlogo določnega člena.⁴²

Deiktik *tolikšen* Toporišič obravnava kot merni kazalni zaimek (1992: 104), ki večinoma pomeni 'tako velik' (1984: 275; 2000: 340).⁴³ Ker je njegov pomen bolj določen, se zdi smiselno pričakovati, da bo kvečjemu v zvezi z neomejevalnim oziralnim odvisnikom. Nasprotno pa količinski kazalni zaimek *toliko* ni nikakršen signal za tip stavčnega prilastka, saj je v taki imenski zvezi mogoč tako omejevalni kot neomejevalni oziralni stavek.

3.2.2.2 Osebnosvojilni zaimki in povratnosvojilni zaimek *svoj* so pretvorbe osebnih in povratnoosebnega, npr. *moj* < (*od*) *mene*, *svoj* < (*od*) *sebe*;⁴⁴ zato »izražajo besedilno določnost, in sicer tako, da vzpostavljajo razmerje med vsebino samostalniškega jedra in katerim izmed udeležencev govornega dejanja« (Vidovič Muha, 1996: 118).⁴⁵ Povsem razumljivo je, da svojilni zaimki v antecedentu pomembno prispevajo k razumevanju oziralnih prilastkovih odvisnikov kot neomejevalnih (Kordić, 1995: 97–98).

3.2.2.3 Nedoločni »zaimek« *nek(i)*⁴⁶ ima v slovenščini podobno vlogo kot nedoločni člen v mnogih drugih jezikih, saj gre za nasledek purističnega poknjizenja pravega nedoločnega člena, ki do danes živi v nezborni slovenščini, tj. naslonke *en*.⁴⁷ Ta »zaimek« se uporablja samo takrat, kadar se želi neznana predmetnost posebej poudariti (Kordić, 1995: 99).⁴⁸ Čeprav je njegov nanosnik neznan, je hkrati tudi že izvzet iz množice vseh možnih nanosnikov, s tem pa individualiziran in določen

264; 2000: 328) samo, da jo »rabimo takrat, kadar odnosnico lastnostno natančneje določamo, tj. kadar se po pridevniku sprašujemo s *kakšen -šna -o*«. Raba t. i. določne in nedoločne oblike pridevnika je obširneje obdelana v slovnici štirih (Bajec idr., 1964: 157–60).

³⁹ Gradišnikova formulacija novega pravila sicer ni povsem ustrezna, saj pravi takole: »Pridevnik / .../ dobi določno obliko tudi tedaj, ko je njegov samostalnik določen z uporabo ustreznih stavčnih členov.« (1993: 125.) Iz nadaljnjih zgledov pa je razvidno, da so z »ustreznimi stavčnimi členi« mišljeni pravzaprav stavčni in nestavčni desni prilastki, o katerih pa je treba dodati, da morajo biti omejevalni.

⁴⁰ Toporišič (1984: 274, 275; 2000: 337, 339) opredeljuje obliko *tak* kot nevtralnno, obliko *takšen* pa kot čustveno oz. pogovorno, in zato za strokovno besedilo neprimerno.

⁴¹ S. Kordić (1995: 95) za vrstne kazalne zaimke (v srbo)hrvaščini navaja, da kažejo na koga ali kaj, medtem ko kakovostni deiktiki kažejo na lastnost koga ali česa v primerjavi s kom ali čim drugim. Nekaj te pomenske razlike, ki je gotovo univerzalna, se seveda kljub pogosti položajni enakovrednosti fakultativnih deiktikov *tisti* in *tak(šen)* navadno ohranja.

⁴² Anaforično se uporablja tudi deiktik *ta*.

⁴³ Obliko *tolikšen* Toporišič (1984: 274, 275; 2000: 337, 339–40) upravičeno označuje kot nevtralnno in pogostejšo od zastarele oblike *tolik*.

⁴⁴ Različica s predlogom je pogovorna.

⁴⁵ Drugače povedano: »S/vojlilnost dejansko predstavlja prostorsko umeščanje predmetnosti glede na udeleženca govornega dejanja./« (p. t.)

⁴⁶ Beseda je pojmovana kot nedoločni zaimek tako v slovnici štirih (Bajec idr., 1964: 186) kot pri Toporišiču (1984: 271; 2000: 335). Poleg daljše dovoljuje *SSKJ* tudi krajšo obliko, ki pa po mojem mnenju ni toliko posledica moderne vokalne redukcije, kot se ta izrazito kaže predvsem v pogovornem jeziku slovenskega osredja, ampak gre verjetno bolj za sintagmatski vpliv spremljevalne nedoločne oblike pridevnika: *neki zanimiv človek* > *nek zanimiv človek*.

⁴⁷ S. Kordić (1995: 98) navaja, da nekateri jeziki uporabljajo »izbirni nedoločni označevalec«, navadno kako obliko besede za 'eno'. V slovenščini se nedoločni člen od glavnega števnika *en* loči po svoji nenaglašenosti.

⁴⁸ Po Toporišiču (1984: 210, 211; 2000: 275, 276) je samostalniška beseda inherentno določna, nedoločnost pa se izraža posebej (avtor kot zgled navaja pogovorno zvezo *en fant*).

(Kordić, 1995: 99, 103). Prisotnost besede *nek(i)* v antecedentu tako prispeva k neomejevalnosti oziralnega prilastkovega odvisnika (99–100, 101). Ta prinaša kako pomembno lastnost, ne da bi vplival na število nosnikov samostalniškega antecedenta (100–101).

Nasprotno pa (oziralno)poljubnostni zaimki označujejo nosnik, ki ni samo neznan, ampak tudi poljuben in neizvzet iz množice vseh možnih nosnikov, zato pa povsem nedoločen in morda celo neobstoječ (103). Oziralni prilastkov odvisnik v taki imenski zvezi je tako praviloma razumljen omejevalno (p. t.).⁴⁹

3.2.2.4 Raba celostnih (totalnih) zaimkov v antecedentu nakazuje, da bodo za dejanske nosnike šteti vsi tisti iz množice možnih, ki jih opredeljuje vsebina oziralnega odvisnika; ta je zato praviloma omejevalnega tipa (Kordić, 1995: 104–105). Nikalni zaimki so po pomenu celostnim resda nasprotni, podobni pa so jim v tem, da tudi oni napovedujejo oziralni stavek, ki bo s svojo vsebino ponudil merilo za izbiranje podmnožice nosnikov; nikalni zaimki namreč poudarjajo, da ni nobenega nosnika, ki bi ustrezal merilu, postavljenem v omejevalnem prilastkovem odvisniku (105).⁵⁰

Za sklep lahko rečemo, da nekateri pridevniški zaimki vplivajo na razumevanje oziralnega prilastkovega odvisnika kot omejevalnega: (fakultativno rabljeni) določni člen *tisti*, (oziralno)poljubnostni, celostni in nikalni zaimki. Po drugi strani nekateri pridevniški zaimki prispevajo k interpretaciji stavčnega prilastka kot neomejevalnega: (zunajbesedilno rabljeni) kazalni zaimki *ta*, *tisti*, *oni*, osebnosvojilni zaimki s povratnosvojilnim in nedoločni »člen« *nek(i)*. Včasih lahko nad vplivom pridevniškega zaimka prevlada vpliv kakega drugega dejavnika (prim. 3.2). Da ti zaimki zares prispevajo k omejevalnosti ali neomejevalnosti oziralnega odvisnika, potrjujejo tudi primeri, v katerih se lahko oziralni stavek razume tako omejevalno kot neomejevalno, brez pridevniškega zaimka v antecedentu pa se lahko interpretira samo kot omejevalni ali pa samo kot neomejevalni odvisnik (Kordić, 1995: 106).

4 Oziralniki

Oziralnik je jezikovno sredstvo, ki oziralni odvisnik povezuje z delom nadrednega stavka. Za razliko od nekaterih drugih jezikov (npr. angleščine) je oziralnik v slovenščini glasovno vedno izražen (ekspliciten).

Vsi slovenski oziralniki so zaimki kot podvrsta samostalniške, pridevniške ali prislovne besede.⁵¹ Samostalniška oziralnika iz skupine zaimkov tipa *kdo* — *kaj* sta *kdor* in *kar* (prvi za človeka in človeku podobna bitja, drugi za vse drugo), posamostaljeni pridevniški oziralnik pa je po Žagarju (1986: 223) *kateri* (prim. pregovor *katera se omoži, se v križe položi*).⁵² Pridevniški oziralni zaimki so štirih vrst: lastnostna sta *kakršen* in *kolikršen*, vrstna *kateri* in *ki*, svojilni *čigar*, *katerega*, *katere* in *katerih*, količinski pa *kolikor* (Toporišič, 1984: 271; 1992: 171; 2000: 335). Prislovni oziralniki, ki so

⁴⁹ Vidovič Muha (1996: 121) tako nedoločne kot poljubnostne zaimke uvršča med besedilno nedoločne. Če se v napovedovanju tipa stavčnega prilastka zares ločijo v zgoraj nakazanem smislu, bi bilo to verjetno treba upoštevati tudi pri njihovem opredeljevanju z vidika besedilne določnosti oz. nedoločnosti.

⁵⁰ Vidovič Muha (1996: 117, 120) celostne in nikalne zaimke kljub temu obravnava kot besedilno določne.

⁵¹ Besednovrstno poimenovanje *prislovna beseda* se v slovenskem jezikoslovlju sicer ne uporablja, čeprav je — po analogiji na samostalniško in pridevniško besedo — edini ustrejni krovni izraz za neposredna in posredna poimenovanja okoliščin in lastnosti, tj. za prislove in prislovne zaimke. Ker imajo lahko tudi nekateri pomensko izpraznjeni oz. splošni glagoli (t. i. glagolski primitivi) vlogo nadomeščanja (Beaugrande-Dressler, 1992: 51–52; Toporišič, 1974/75: 33–34; Vidovič Muha, 1998: 293), bi bilo smiselno govoriti tudi o glagolskih zaimkih, s tem pa tudi o glagolski besedi kot posebni besedni vrsti. Res pa je, da glagolskih zaimkov — za razliko od samostalniških, pridevniških in prislovnih — ne bi mogli razdeliti na enajst pomenskih razredov, kot jih je vpeljal Toporišič (1984: 271–72; 2000: 335–36).

⁵² O tem zaimku, uporabljanem »za uvajanje stavka, ki na splošno določa osebo ali stvar v nadrednem stavku«, SSKJ pravi, da njegova raba peša in da je običajnejša zveza *tisti, ki* ali *vsak, ki*. Taka raba oziralnika *ki* je v slovarju označena kot starinska, verjetno pa je že kar zastarela (*ki so ga poznali, ga niso obsojali*).

za razliko od samostalniških in pridevniških nepregibni, pa so: *kjer, kamor, koder* (prostorski); *kadar* (časovni); *kakor in kolikor* (lastnostna); vzročnostnih oziralnih zaimkov ni (1984: 272; 1992: 171).

Oziralni zaimek ima dvoje vlog: 1. vezniško, ker kaže tako na odvisnost stavka kot tudi na tip odvisnika, in 2. zaimensko, ker zastopa antecedent tako skladenjsko-pomensko kot pragmatično (Kordić, 1995: 36–37). V tem smislu je hkratno uvrščanje oziralnih zaimkov v samostalniško, pridevniško ali prislovno besedo na eni in v vezniško besedo na drugi strani upravičeno, saj oziralniki istočasno povezujejo in nadomeščajo. To jih izrazito loči od podrednih veznikov, ki stojijo zunaj strukture stavka in katerih vloga je samo povezovalna. Opravljanje stavčnočlenske vloge pa oziralnike družijo z vprašalnimi zaimki, ki uvajajo odvisnike. Razlika med vprašalnimi in oziralnimi zaimki je vendarle predvsem v tem, da so »/o/dvisniki z vprašalnimi zaimki /.../ z nadrednim stavkom povezani pravzaprav brez vezniške besede«, tako da so »/p/ovedi kot *Vprašam te, kod si hodil tako dolgo* /.../ enostavno pretvorbe premege govora, podrednost /pa/ je izražena /le/ stavčnofonetično« (Toporišič, 1984: 506–507).⁵³ Če so t. i. odvisni vprašalni stavki res brez vezniške besede, se postavlja vprašanje, ali naj vprašalne zaimke v takih primerih sploh štejemo med vezniške besede.⁵⁴

Ker so v slovenščini oziralni zaimki že po obliki neprekrivni z vprašalnimi in poljubnostnimi, s katerimi so oziralniki v večini slovanskih jezikov v homonimnem razmerju, se zdi formalno opredeljevanje oziralnih odvisnikov na podlagi vezniške besede smiselno. Nevarnosti t. i. krožnih definicij namreč ni, saj lahko oziralni zaimek opredelimo neodvisno od pojma oziralnega stavka, in sicer spet formalno, tj. preprosto kot zaimek z značilnim *r*-jem bodisi na koncu bodisi sredi besede (*kdor — kakršen*). Izjema je le oziralnik *kateri*, ki je edini v homonimnem razmerju z vprašalnim in poljubnostnim zaimkom. Tu je opredelitev oziralnega odvisnika samo na podlagi oziralnika nezadostna, zato je treba upoštevati tudi značilnosti sobesedila, ob katerih bo zaimek, ki je lahko sam po sebi razumljen oziralno, vprašalno in poljubnostno, enoumno interpretiran samo kot oziralnik. Konkretno gre za vezanost oziralnega zaimka samo na odvisnik in za sklonsko neujemanje oziralnika z antecedentom, v prilastkovem odvisniku pa tudi za zapostavljenost oziralnika v odnosu do antecedenta.⁵⁵

Literatura

Bajec, Anton; Kolarič, Rudolf; Rupel, Mirko /in Šolar, Jakob/ (31964). Slovenska slovnica. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Beaugrande, Robert Alain de; Dressler, Wolfgang Ulrich (1992). Uvod v besediloslovje. Ljubljana: Park.

Bloomfield, Leonard (21950) (11933). Language. New York: Henry Holt.

Breznik, Anton (11916). Slovenska slovnica za srednje šole. Celovec: Družba sv. Mohorja.

— — (41934). Slovenska slovnica za srednje šole. Celje: Družba sv. Mohorja.

⁵³ Toporišič (2000: 636) na ustreznem mestu trdi samo, da so odvisniki z vprašalnimi ali oziralnimi zaimki in členki z nadrednim stavkom povezani »pravzaprav nevezniško«.

⁵⁴ Toporišič sam tu žal ni dosleden, saj kljub zgoraj navedenemu razmisleku vprašalne zaimke, ki uvajajo odvisnike, obravnava tudi v okviru vezniške besede (1984: 362, 368, 506; 2000: 426, 431, 636).

⁵⁵ Toporišič (1982: 177–78) omenja, da se razlika med vprašalno in oziralno vlogo zaimka *kateri* na začetku povedi kaže tudi v stavčni intonaciji, saj je pri vprašalnem zaimku težišče povedi *kateri*, pri oziralnem pa očitno ne (*kateri hoče iti peš na grad?* proti *kateri hoče iti peš na grad, naj se javi*).

- Comrie, Bernard (1989) (¹1981). *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*. Oxford & Cambridge: Blackwell.
- Gleason, Henry Allan (²1961) (¹1955). *An Introduction to Descriptive Linguistics: Revised Edition*. New York /etc./: Holt, Rinehart & Winston.
- Golden, Marija (1996a). K-premik in skladenjski otoki v slovenski skladnji. *Razprave (Dissertationes) XV*. Ljubljana: SAZU, 237–53.
- — (1996b). O jeziku in jezikoslovju. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje.
- Gorjanc, Vojko (1998). Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila. *SR XLVI/4*, 367–88.
- Gradišnik, Janez (1993). *Slovensko ali angleško? Priročnik za dobro slovenščino*. Celje: Mohorjeva družba.
- Grepl, Miroslav; Karlík, Petr (²1989) (¹1986). *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Ivić, Milka (1983). *Lingvistički ogledi*. (Biblioteka XX vek, 61). Beograd: Prosveta.
- Katičić, Radoslav (1986). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika: Nacrt za gramatiku*. (Djela JAZU, 61). Zagreb: JAZU & Globus.
- Kopriva, Silvo (1976). *Latinska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kordić, Snježana (1995). *Relativna rečenica*. (Znanstvena biblioteka HFD, 25). Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Murko, Anton Janez (²1843) (¹1832). *Theoretisch-practische Grammatik der Slowenischen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illyrischen Küstenlande*. Gräz: Verlag der Fr. Ferstl'schen Buchhandlung.
- Perlmutter, D. M.; Orešnik, J. (1973). *Razlaganje sintaktičnih posebnosti*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan.
- Pinker, Steven (²1995) (¹1994). *The Language Instinct: The New Science of Language and Mind*. (Penguin, 10). London /etc./: Penguin Books.
- Quirk, Randolph; Greenbaum, Sidney; Leech, Geoffrey; Svartvik, Jan (1993) (¹1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London, New York: Longman.
- Raguž, Dragutin (1994). *Odnosne rečenice s veznikom što*. (Verbum Croaticum; Biblioteka Jezikoslovje, 7). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Simeon, Rikard (1969a). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika: A–O*. Zagreb: Matica hrvatska.
- — (1969b). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika: P–Ž*. Zagreb: MH.
- Sket, Jakob (⁸1900). *A. Janežičeva Slovenska slovnica*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V, 1970–91*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU in Državna založba Slovenije.
- Stevanović, Mihailo (1969). *Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistemi i knjižvenojezička norma): Sintaksa*. Beograd: Naučna knjiga.
- Taylor, John R. (²1995) (¹1989). *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Toporišič, Jože (1974/75). *Besednovrstna vprašanja slovenskega knjižnega jezika*. *JiS XX/2–3*, 33–39.

- (1982). Nova slovenska skladnja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- (1984) (1976). Slovenska slovnica: Pregledana in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.
- (1992). Enciklopedija slovenskega jezika. (Leksikoni CZ; zbirka Sopotnik). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- (2000). Slovenska slovnica: Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.
- Vidovič Muha, Ada (1979). Pridevniške zaimenske besede. XV. SSJLK. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 65–97.
- (1996). Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika (ob Kopitarjevi slovnici). Kopitarjev zbornik. (Obdobja, 15). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: SSJLK, 115–30.
- (1998). Pomenski preplet glagolov *imeti* in *biti* — njuna jezikovnosistemska stilistika. SR XLVI/4, 293–323.
- Žagar, France (1986). Slovenska slovnica in jezikovna vadnica. Maribor: Založba Obzorja.

Robert Cazinkić

UDK 811.163.6'367.335

SUMMARY

RELATIVE ATTRIBUTIVE CLAUSES

Typical relative clauses are dependent clauses functioning as postmodifiers. They are introduced by a relative pronoun juxtaposed to the antecedent, whose syntactic, semantic and pragmatic roles are preserved in the relative clause. This is the relative clause prototype defined in the typological model like any other category on the basis of features repeating in a large number of tokens in a corpus. Categories are in this model conceived as continua. In consequence, linguistic descriptions do not exclude atypical members of a category. Different atypical members of a category may depart from the prototype features to a greater or lesser extent. In Slovene, a relative clause is always a dependent clause containing a relative pronoun in which the antecedent's syntactic, semantic and pragmatic roles are preserved.

The category of a dependent clause is normally determined on the basis of formal and functional criteria. In the formal typology, dependent clauses are divided into conjunctive, relative and (dependent) interrogative clauses; from a functional point of view, there is a difference between those functioning as a clause element and those functioning as part of a phrase which realizes a clause element.

Attributive elements — both clausal and non-clausal — are of two types, depending on whether they restrict or not the number of items to which their noun phrase refers: restrictive (not omissible) and nonrestrictive (omissible). This semantic distinction is reflected in syntactic differences on the level of noun phrases containing a relative attributive clause (the nonrestrictive attributive clause is an immediate constituent of the noun phrase,

while the restrictive attributive clause is not). The use of a restrictive or nonrestrictive clause respectively leads also to a different logical relation in the deep structure of such a sentence (implication or conjunction). In Slovene, questions with *kakšen* ('of what sort') may usually be answered using either a restrictive or a nonrestrictive clause, while the question *kateri* ('which') is always answered using a restrictive clause. The frequency of the two types is to some extent different in written and spoken language.

The type of the attributive element depends on the content and structure of the relative clause and its antecedent, on the context, and on the addressee's extralinguistic knowledge. The definite »article« *tisti* ('that'; = 'the'), (relative)indefinite, universal and negative adjectival pronouns in the antecedent typically make an attributive clause restrictive, while proper names, personal pronouns (with specific reference), demonstrative adjectival pronouns *ta* ('this'), *tisti* ('that'), *oni* ('distant that'), possessive pronouns (including the reflexive possessive), and the indefinite »article« *nek(i)* ('some'; = 'a(n)') contribute towards a nonrestrictive interpretation of the attributive clause.

All Slovene relative words are pronouns, a subcategory either of the nominal, adjectival or adverbial category. But they also belong to the category of conjunctives, linking the relative clause to the antecedent in the superordinate clause. Most relative pronouns differ morphologically from interrogative and indefinite pronouns; therefore relative clauses and relative words are usually determined on the basis of formal properties.

Njegošologija kot slovanska duhovna dediščina*

Vladimir Osolnik, *Zgodovina književnosti o Petru II Petroviću Njegošu, Črnogorska akademija znanosti in umetnosti, Podgorica 1999*

Njegošologija kot interdisciplinarno znanstveno področje /v okvirih literarne vede/ se je začelo s priporočili Vuka Stefanovića Karadžića, ki je mladega črnogorskega arhimandrita predstavil kot nadarjenega pisatelja v pismih klasicistu Luki-janu Mušickemu leta 1832, in se nadaljevala z njegovo knjigo *Montenegro und die Montenegriner*, izdano v Stuttgartu in Tübingenu l. 1837, ter z zgodnjimi deli Teodora Pavlovića, Mata Topalovića, Giovannia Franceschia, Stanka Vraza, Jovana Subotića, Djordja Maletića in Ivana Macuna še v času pesnikovega življenja in seveda z deli mnogih drugih uglednih avtorjev po pisateljevi smrti /Stefana Mitrova Ljubiše, Jovana Ristića, Frana Miklošiča, Vatroslava Jagića, Stojana Novakovića, Nićifora Dučića, Vuka Vrčevića, Pavla Rovinskega, P. A. Lavrova, Milana Rešetarja, Djura Šurmina/. Če se podredimo avtoriteti številki, potem lahko ugotovimo, da je bilo od prvih Karadžićevih pisnih priporočil (1832) do današnjega dne (*Enciklopedija o Njegošu*, 1999) objavljeno več deset tisoč bibliografskih enot; prizadevni bibliograf in bibliognost Dobrilo Aranitović nas seznanja, da je bilo od prve samostojne publikacije o Njegošu /Jovan Subotić, 1851/ do Osolnikove knjige /1999/ objavljenih nad 170 samostojnih monografij, zbornikov in izbranih del oz. strani, posvečenih Njegošu. Če temu dodamo tisoče komentarjev njegovih literarnih del /od prvega izpod peresa S. M. Ljubiše, 1864, preko vrste zapisov Milana Rešetarja, 1892–1941, do Slobodana Tomovića, 1986–1999/ in številnost znanstvenih zvrsti oz. področij, ki se ukvarjajo s pomembno Njegoševo osebnostjo, njegovim delom ter s časom, v katerem je živel, je povsem na dlani dejstvo, da gre v njegovem primeru za avtentični duhovni izziv na različnih področjih humanističnih dejavnosti in za neprimerljivo ustvarjalnost, ki s časom ne usiha, temveč postaja vedno bolj intenzivna.

Slovenski literaturolog, slavist in jugoslavist Vladimir Osolnik, profesor na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, v doktorski disertaciji, napisani in uspešno zagovarjani pred desetletjem, ki je tu objavljena v predelani obliki, prirejeni našemu (črnogorskemu in srbskemu, jugoslovanskemu in srbohrvaškemu) receptivnemu modelu, se je lotil kompleksnega, odgovornega in apodiktično težko razrešljivega dela oz. naloge, to je prikazati, povzeti in ovrednotiti vrhunce dosežkov njegošologije v XIX. in XX. stoletju iz celovite literarnovedne oz. literarnozgodovinske perspektive. Že pri prvem srečanju z njegošologi in njegošologijo ne le kot delom vede o književnosti, temveč tudi drugih, bolj ali manj sorodnih duhovnih dejavnosti, zlasti tistih, ki jih uvrščamo med humanistične družbene in kulturno-zgodovinske znanosti, se je avtor zavedel, da je

* Prevod besedila /recenzije/ o knjigi Vladimira Osolnika *Istorija književnosti o Petru II Petroviću Njegošu* /Črnogorska akademija znanosti in umetnosti, Podgorica 1999, 310 strani/ izpod peresa Radomirja V. Ivanovića, akademika in profesorja južnoslovanskih književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Novem Sadu, Letopis Matice srpske, Novi Sad, 1999; god. 176, knj. 465, sv. 4, april 2000, strani 505–510.

literarna zgodovina kot del znanosti o književnosti nezadostna, da bi odgovorila na apriorno zastavljen cilj oz. sistem ciljev, kot je nezadostna tudi literarna veda v svoji celoti /teorija, zgodovina, kritika/. Zaradi tega je od prvih strani v svoji obsežni monografiji potrebno pozornost namenil tudi historiografiji, zgodovini idej, kulturni zgodovini, filozofiji, psihologiji, sociologiji, jezikoslovju in folkloristiki, saj se je zavedal, da se tudi ob upoštevanju teh razsežnosti Njegoševega dela ne da dokončno analizirati v vseh podrobnostih in vseh pomenih oz. izčrpati številne prepletene pomene »brez ostankov«.

Svojo monografijo je razdelil na osem delov, med katerimi osrednjo težo nosita četrti in peti del /strani 145–257/, kjer avtor razpravlja o reprezentativnih študijah in monografijah naših /južnoslovanskih/ in tujih njeogošologov. S tem je v najširši koncentrični krog uvrstil določeno število razrešljivih vprašanj in tudi nerazrešljivih aporij, ki jih je po natančnem procesu izkustvenega preverjanja ponovno izrecno omenil na koncu knjige /v sedmem poglavju pod naslovom *Nerazrešena vprašanja njeogošologije*, strani 281–290/. Ob tem je opozoril na vrsto t. i. »večnih vprašanj« s področja filozofije, estetike in znanosti o književnosti, prisotnih tudi v razslojenem, romantično-herojskem epu *Gorski vijenac /1847/*, ki se kot središčna točka mnogih hotenj, tokov in miselnih križanj nahaja v epicentru avtorjevega zanimanja. Obilica problemov in aporij v njeogošologiji istočasno pomeni tudi potrditev oz. dokaz o kontinuiranem razvoju znanosti o književnosti, ki je evidenten in hkrati še vedno nezadosten, da bi zadovoljil vse narasle duhovne, kulturne in literarnovedne potrebe.

Kot začetno idejo je Osolnik determiniral *idejo o duhu epohe*. Ko je analiziral globalne ideje časa, je opozoril na proces interference različnih ustvarjalnih paradigem v prvi polovici XIX. stoletja in nato tudi na procese interference klasicizma, predromantike in romantike. Z dajanjem prednosti relacijski nad substancialno teorijo oz. teoretični nad uporabno imanentno ravno analize, je Osolnik v tem delu monografije stvarno evidencial »katalog stilskih lastnosti« obravnavanih oz. naštetih stilskih formacij, in sicer v okviru svojih prizadevanj, da bi v lastnih sodbah in mnenjih upošteval dva kriterija: »kriterij učinkovitosti« in »logos povečanega učinka«; pri tem je bil tu in tam manj uspešen.

Razprava o klasicizmu, predromanitiki in romantiki je zapletena tudi zato, ker o tej problematiki potekajo dialogi z različnimi vrstami diskurzivne prakse. Razen povsem jasnih literarnoznanstvenih kategorij, ki jih lahko upošteveno kot »samo po sebi razumljivo izhodišče«, se tu uporabljajo izvenliterarne in izvenliterarnoznanstvene kategorije, kot so to npr. *preporod*, *antropološka odkritja*, *nova renesansa* ipd. Zaradi tega ostajajo razmeroma nenatančne kategorije »nacionalna romantika«, »herojsko-patriarhalna romantika«, »meščanska romantika«, ki se pojavljajo namesto čistih literarnozgodovinskih pojmov in kategorij, kot so »protoromantika« /za nerazvito romantiko/, »folklorna romantika« in »razvita romantika«. Takšna periodizacija olajšuje spremljanje geneze romantike v nacionalnih in nadnacionalnih okvirih ter spremljanje ustvarjalne metamorfoze tako v opazovanju določene generacije literarnih ustvarjalcev, ki so jih vodila enaka literarna načela, kot tudi glede posameznih zaokroženih literarnih opusov /npr. Njegoševa metamorfoza obsega tri obdobja: 1828–1836, 1836–1844 in 1844–1851/.

Nič manj zapleten in zahteven ni tudi drugi obdelani problemski krog, namenjen definiciji posameznih področij znanosti o literaturi in njihovim medsebojnim razmerjem, kot tudi ugotavljanju genoloških determinant posameznih Njegoševih del. V tem oziru je posebej zanimivo Osolnikovo stališče glede historizma v splošnem pomenu tega pojma in tudi ožje, glede historizma v znanosti o književnosti. Kot je znano, se je kriza historizma začela v svetovnih razsežnostih v štiridesetih letih in je trajala nekako do osemdesetih let. Vendar je bila v južnoslovanskih književnostih in tudi znanostih ta kriza prevladana s podaljševanjem t. i. »zgodovinske kritike«, katere pobudnik je bil Pavle Popović (1901, 1915, 1939) in ki so jo v srbski znanosti o književnosti nadaljevali številni literarni zgodovinarji /od Tihomira Ostojića (1911) do Miroslava Pantića (1998)/, kot tudi v črnogorski znanosti o književnosti /od Trifuna Djukića (1939) do J. M. Milovića

(1988)/. Osolnik s konkretnimi primeri ilustrira misel, da so se prav v času krize historizma pojavile serije študij in monografij s področja njegošologije, obogatene s celo vrsto različnih novih dejstev in spoznanj. To je sicer razvidno tudi v času zadnjih dveh ali treh desetletij po obnovi historizma in nastanku novih znanstvenih zvrsti, med katerimi je tudi *teorija zgodovine književnosti* /v delih Klavdija Giljena *Književnost kot sistem — Prispevki za teorijo zgodovine književnosti*, 1971, in Klaus Uliha *Teorija literarne zgodovine — Načela in paradigme*, 1982/.

Po kratki obravnavi oz. razpravljanju o duhu narodnjaštva, lastnem narodnem jeziku in o narodni ustni tradiciji (v pomenu slovanski ljudski jezik, ustno slovstvo in izročilo) se je Osolnik disciplinirano odločil, da ne bo razširjal tematike in motivike v smeri novih »polj duha«, ki so se mu tako izdatno sama po sebi ponujala, in se je lotil najprej klasifikacije, nato pa imanentne interpretativne analize znanstvenih študij ter monografij o Njegošu in *Gorskem vijencu*.

V njih so namreč zajeti najvišji analitični dosežki njegošologije.

Avtor jih je razdelil v sedem krogov.

— Prvi krog obsega študije in monografije filološkega značaja. Že na osnovi preglednega izbora del je razvidno, da avtor spoštuje in upošteva kronološko in vrednostno načelo, ker že postopek izbiranja sam po sebi kaže na predhodno argumentirano vrednotenje. Analiza v tem krogu je namenjena študiji Svetislava Vulovića /1877/ in monografijam P. A. Lavrova /1877/, Pavla Popovića /1901/, Jovana Deretića /1969/, knjigam Jevta M. Milovića /1939, 1972, 1982/ in Ljubomira Durkovića - Jakšića /1951/.

— Drugi krog obsega lingvistične in tekstološke monografije, zlasti natančno tiste, v katerih so avtorji svojo skoncentrirano pozornost namenjali opisovanju in komentiranju ohranjenega dela manuskripta *Gorskega vijenca* /do 1528. stiha/, kot sta knjigi J. M. Milovića /1982/ in Živka Brkovića /1987/. Na področju leksikografije je Osolnik povsem upravičeno poudaril pomen obsežnega in natančnega znanstvenega dela, dvodelnega slovarja, *Rečnika Njegoševog jezika*, ki ga je s sodelavci pripravil Miodrag Stevanović /1983/, in sicer glede na to, da so zahtevna dela te vrste maloštevilna oz. zelo redka /npr. v slovenski literarnojezikoslovni vedi obstaja le po zasnovi enakovreden slovar Prešernovega jezika (Petra Sherberja)/. Premalo pozornosti je avtor zaradi svojih vnaprejšnjih oz. apriornih opredelitev namenil knjigam Danila V. Vušovića /1930/, M. Stevanovića /1990/ in Aleksandra Mladenovića /1989/.

— Tretji krog je namenjen primerjalnim monografijam, ki prav gotovo znatno razširjajo tematska polja literarnega znanstvenega zanimanja in preučevanja. Gre za raziskovanje kontaktnih vezi /spodbud, dotikov in vplivov/, od Homerja do Njegoševih sodobnikov /Puškina in Byrona, katerih portreta je črnogorski pesnik postavil nad svojo delovno mizo/. Za paradigmatske obrazce šteje Osolnik knjige Aloisa Schmausa /1925/, Maximiliana Brauna /1963/, Ljubomira Durkovića - Jakšića /1961/ in Krunoslava Spasića /1991/. Res je škoda, da v tem oddelku niso natančneje obravnavane knjige Vasilija Tomovića *Rast bogova i titana* /1987/, v kateri avtor razpravlja o Hesiodovi *Teogoniji*, epu *Mahabharata*, Miltonovem *Izgubljenem raju* in Njegoševem filozofsko-alegoričnem epu *Luča Mikrokozma* /1845/, in Dušana Puhala *Milton i njegovi tragovi u jugoslovenskim književnostima* /1966/; kot je zapisala Isidora Sekulić, je imel Milton pri pisanju svojega epa pred očmi *doktrino*, Njegoš pa *vizijo*.

— Četrti krog obsega filozofske monografije, čeprav te, strogo žanrovsko vzeto, ne spadajo ne v zgodovino književnosti ne v znanost o književnosti, čeprav seveda v veliki meri pomagajo pri tolmačenju in razumevanju Njegoševga dela kot dodatna oz. »stranska osvetlitev«. Monografije niso analizirane v enaki meri, kar v očitni odvisnosti od avtorjevih predispozicij. Na koncu velja poudariti, da si samo monografije Nikolaja Velimirovića /1911/, Milana Rakočevića /1940/, Branislava Petronijevića /1916/ in Slobodana Tomovića /1975/ zaslužijo epitet filozofske, medtem ko je knjiga Dimitrija Kalezića /1976/ namenjena obravnavi etičnih vprašanj.

- Peti krog obravnava je namenjen heterogenemu žanru — filozofsko-antropološkemu. Zajema le eno monografijo, in sicer delo Vladimira Dvornikovića *Karakterologija Jugoslovena /1939/*, čeprav bi po našem (Ivanovičevem) mnenju morale dobiti prednost monografije Jovana Cvijića in Jovana Erdeljanovića /zlasti še njegova nenadomestljiva knjiga *Stara Crna Gora — Etnička prošlost i formiranje crnogorskih plemena, 1926/*.
- Šesti krog tvorijo biografske monografije, med katerimi je Osolnik izbral knjige Vuka Vrčevića /1876/, Milorada Medakovića /1882/, Pavla Popovića /1926/, Vida Latkovića /1963/, Jevta M. Milovića /1974/, Vojislava Nikčevića /1978/ in Miodraga Popovića /1984/. Polno mero svojega lastnega analitičnega daru je slovenski njegošolog pokazal prav tu, v analizi posameznih znanstvenih monografij, ki jih je sprejel za reprezentativne /npr. P. Lavrova, za katerega je Jagić zapisal, da predstavlja »kriterij za znanstveno delo«, Jovana Deretića, Pavla Popovića, Pera Slijepčevića, Miodraga Popovića, Vida Latkovića, kar se delno opaža tudi v povišani intonaciji ter spremenjenem slogu in jeziku/; ter
- sedmi krog, v katerega sta kot reprezentativna vzorca uvrščeni le dve monografiji: Isidore Sekulić /1951/ in Milovana Djilasa /1988/. Nasprotno od drugih, prejšnjih avtorjevih uveljavljenih definicij se nam pričujoča ne zdi popolna oz. sprejemljiva, ker obeh navedenih monografij ne moremo poimenovati za »esejistični monografiji« samo zato, ker da njuna pisatelja gojita oz. obvladujeta erudicijo /učeno esejistiko/: kot originalna ustvarjalca razgrinjata tudi imaginacijo in intuicijo, kar štejemo (Ivanović) za prednost in ne za omejevanje. Torej, I. Sekulić in Djilas istočasno zapisujeta svoje znanje in svojo ustvarjalno nadarjenost, »znanje i umjeće«. V avtorjev (Osolnikov) dolg bi lahko, če govorimo hipotetično, všteli tudi zahtevo, da nam napiše nadaljevanje svoje knjige /za leta 1990–2000/, in sicer povsem upravičeno glede na nastale desetine novih naslovov in izdaj s področja njegošologije, med katerimi ob tej priložnosti poudarjamo samo Zbornik 27 znanstvenih prispevkov o Njogošu /CANU — SANU, 1995/, *Filozofsko-bogoslovski pojmovnik Njogoševog djela* izpod peresa Slobodana Tomovića /1995/, knjigo *Njgoš i antika* avtorja Mirona Flašara in delo *Poetika Gorskog vijenca* Milosava Babovića /oba naslova sta izšla leta 1997/.

Kot izboren poznavalec problematike, o kateri razpravlja, se Osolnik zaveda, da mora biti v vsaki vrsti njegošološko zasnovane znanstvene razprave zastopano tudi polemično stališče, najprej zaradi obilice aporij in odprtih problemov, nato pa tudi zaradi raznovrstnosti metoloških pristopov posameznih avtorjev. Tako je svoj polemični dar upravičeno usmeril proti gostobesedni apologetiki, zlasti neargumentirani, in proti mitologiji, ki se je spletla okoli Njogoša in njegovega dela. V svoje delo zato vnaša, in sicer kar na več mestih, tudi kritične poudarke iz stališč njegošologov /Djordja Maletića, Milana Rešetarja, Pavla Popovića in drugih/, polemizira z nekaterimi nesprejemljivimi stališči — in tudi sam ponuja dovolj priložnosti bodočim analitikom, da stopijo v polemiko z njim, kar je sicer povsem naravna usoda slehernega njegošologa /od genoloških sodb in mnenj do ocenjevanja posameznih del, ki so vrednostno sporna/. Ta razsežnost po našem mnenju pomeni čar Osolnikove monografije, saj prinaša tako aktualnost in izzivalnost predstavljenih razmišljanj in stališč, kot tudi avtorjevo pripravljenost, da tvega v oceni in vrednotenju posameznih pojavov, procesov in del.

Vladimirju Osolniku bi bilo treba na koncu tega zapisa izreči priznanje za hrabrost, da je nase prevzel breme povzemanja tako obsežne in kompleksne problematike, ki bi sama po sebi terjala več posameznih knjig, kot tudi za pripravljenost, da je po dolgoletnem raziskovalnem preučevanju bralcem ponudil sumarni pregled ustvarjalnih in intelektualnih naporov njegošologov v dolgem časovnem obdobju, ki zajema celo stoletje in pol. Kot znanstvenik z opazno delovno in intelektualno energijo, evidentno odprtostjo za vse raznotere manifestacije duha na diahroni in sinhroni ravnini, je Osolnik izpolnil a priori določene cilje ali celo sistem ciljev. Če k temu dodamo, da je iz monografije izpustil nekaj delov poglavij /recepција Njogoševoga dela v Sloveniji/ in opustil inkorporiranje drugih svojih prispevkov iz njegošologije /npr. o razmerju Frana Miklošiča in

Njegoša/, ter prištejemo njegovo večletno pedagoško delo profesorja južnoslovanskih književnosti, nam preostane le, da se mu javno zahvalimo za trud in ljubezen, ki jo je vložil v monografijo o Njegošu, za preseganje mnogih sporov, eksistencialnih in drugih težav, ki nas spremljajo na koncu tega tisočletja, za zблиževanje južnoslovanskega duhovnega prostora in za vzpostavlanje mostov razumevanja med književnostmi in znanostmi slovanskih narodov.

Osolnikova knjiga je neposreden dokaz duhovne sorodnosti južnoslovanskih narodov, njihovih kreativnih in intelektualnih zmogljivosti: po zaslugah njejošologije in njejošologov, kakršen je slovenski znanstvenik, imamo priložnost uživati ob neskaljenih darovih južnoslovanske duhovne dediščine.

Radomir V. Ivanović

Filozofska fakulteta v Novem Sadu

Prevedel: **Vladimir Osolnik**

Poročilo predsednika Slavističnega društva Slovenije na občnem zboru v Kopru 5. oktobra 2000

Ob izteku drugega mandata predsednika Slavističnega društva Slovenije, ki ga po društvenih pravilih ni mogoče podaljšati, sem dolžan poročati o svojem delu in omogočiti presojo, kako sem upravičil izkazano mi zaupanje kolegic in kolegov, ki so člani najpomembnejšega strokovnega in stanovskega združenja.

Najprej bi želel povedati, da sem si ob prevzemu dolžnosti svoje delo predstavljal precej drugače, kot se je kasneje udejanjalo. Ob zavedanju, kako pomembna so pooblastila predsednika Slavističnega društva Slovenije za razvoj slovenističnih in sorodnih slavističnih strok, sem kot srednješolski učitelj slovenščine istočasno želel izboljšati tudi položaj učitelja najpomembnejšega šolskega predmeta v osnovnih in srednjih šolah. Velika večina naših članov vsak dan občuti, da se položaj slovenistov ne izboljšuje tako kot na drugih predmetnih področjih, saj nimamo pomožnih učiteljev (kemiki, biologi, fiziki ... imajo ob sebi laborante, anglistom pomagajo lektorji itn.), pri pouku komajda kdo lahko uporablja računalnike, skorajda ne razpolagamo z učili in drugimi učnimi pripomočki, zunanje preverjanje znanja postavlja pred učitelja slovenščine vedno nove zahteve, naše delo je vse bolj podcenjeno, nalagajo nam nove in nove brezplačne obveze in krčijo že pridobljene pravice, saj nam še za popravljanje nalog komajda kaj priznajo.

Že ob mojih prvih poskusih se je pokazalo, da ima naše društvo zelo šibko povezovalno moč, kar onemogoča učinkovito delovanje ne le društva, pač pa tudi uresničevanja skupnih interesov. Po nekaterih ocenah nas je samo v šolah skoraj 4000, torej toliko, da bi nas ob večji enotnosti moral upoštevati vsak minister in celo vsaka vlada, ki danes oblikuje razmere za naše poklicno delo. Ko so kljub komajda simboličnemu plačilu začeli ocenjevalce na državni maturi finančno kaznovati za vsako napako (česar seveda ne počno pri vseh sodelavcih!), sem kolegom predlagal, da z osebnimi pismi protestiramo proti takšnim poniževalnim ukrepom šolskih oblasti, kar bi lahko uporabil za uveljavljanje naših zahtev. Tedaj, kasneje pa še nekajkrat, se je odzvalo le nekaj osamljenih posameznikov (čeprav sem jim poslal naslove in vzorec vsebine), tako da se nisem mogel predstaviti kot verodostojen sogovornik šolskim oblastem in pooblaščen predlagatelj boljših rešitev.

Razmislek o takšnih pojavih je pokazal, da smo slavisti neka amorfn masa ljudi sorodnih poklicev, v kateri se vsakdo ima za člana Slavističnega društva Slovenije, vendar se na to spomni le občasno, ko ga kakšna stvar osebno zanima ali prizadene. Mnogi imajo upoštevanja vredne zamisli, vendar jih obdržijo zase, če pa jih že sporočijo, se praviloma niso pripravljene izpostaviti in žrtvovati svoj čas za njihovo uresničitev.

Da bi se sploh vedelo, kdo so člani Slavističnega društva Slovenije, je bilo nujno najprej urediti *evidenco članstva*, pa tudi minimalne obveznosti in ugodnosti, ki bi vsakemu članu dale občutek pripadnosti in ga istočasno povezale z našim društvom. Ker sem bil v Novi Gorici za vse skorajda sam (tedanja blagajničarka je imela težave s študijskimi roki in naraščajem, tajnica pa je bila poklicno preveč uspešna in je zato neprestano letala po turnejah), so prve počitnice mojega

mandata minile v pretipkavanju na tisoče naslovov (zaradi česar sem še kasneje zaključil doktorat). Na vse slovenske šole in na nekatere kulturne ustanove smo razposlali vabila za osebno vpisovanje/popisovanje članov Slavističnega društva Slovenije. Vključil sem tudi večino naročnikov na obe reviji, ki jih društvo izdaja, vsakega novega diplomanta pa z osebno čestitko in z vabilom, da se nam pridruži, še sedaj opozorimo na naše društvo. Učenci šole, na kateri učim, so pripravili računalniški programček, ki omogoča individualno evidentiranje (dopolnjevanje in brisanje) članov, izpisovanje naslovov, položnic, serijskih pisem in pregled vplačanih članarin. Tako je po dolgih desetletjih (in mučnem delu) nastal seznam članov Slavističnega društva Slovenije, ki je kar zajeten.

Danes lahko poročamo, da ima Slavistično društvo Slovenije 1879 članov, med katerimi je 95 doktorjev znanosti, 29 magistrov, devet akademikov, 44 častnih članov in en ustanovni član (*dr. Vilko Novak*). Velika večina je zaposlena na osnovnih in srednjih šolah, včlanjeni so skoraj vsi strokovni in znanstveni delavci na obeh inštitutih in obeh slovenskih univerzah, v društvo so vključeni tudi nekateri kolegi z univerz v tujini, nekaj delavcev v različnih ustanovah in podjetjih s področja kulture (Mladinska knjiga, RTV Slovenija ...), pa tudi nekaj posameznikov iz upravnih služb (Državni zbor, Carinska uprava ...).

Med *ugodnostmi za člane* naj omenim, da nam je uspelo zagotoviti znižano naročnino na tri strokovne revije (Jezik in slovstvo, Slavistično revijo in Slovenščino v šoli), tako da popust krije skoraj celotno članarino, če je član naročen na dve reviji. Poleg tega se občasno dogovorimo tudi z nekaterimi založbami, da ponudijo našim članom strokovne knjige po nižji ceni in pod ugodnejšimi plačilnimi pogoji. Prav tako člani brezplačno prejemajo bilten z društvenimi obvestili, obveščamo jih tudi prek spletne strani, ki bi jo bilo treba bolj skrbno vzdrževati, člani plačujejo nižje kotizacije za izpopolnjevalne seminarje, ki jih pripravlja Slavistično društvo Slovenije, izdajamo jim potrdila o dodatni vzgojno-izobraževalni dejavnosti, ki služijo za napredovanje v plačilne razrede in nazive. Gotovo bo mogoče na tem področju storiti še kaj, pridobiti še kakšen popust, predvsem pa doseči večjo učinkovitost pri uveljavljanju skupnih poklicnih in strokovnih interesov.

V okviru možnosti smo začeli namenjati nekoliko več pozornosti *častnim članom*, ki jim ob novem letu in visokih jubilejih osebno voščimo in podarimo Zbornik SD. Ob 65-letnici delovanja Slavističnega društva Slovenije smo dosegli, da jih je skupno z upravnim odborom sprejel predsednik RS Milan Kučan. Ob tej priložnosti smo izročili listino o razglasitvi za častne člane tistim, ki je še niso prejeli (*dr. France Novak* je vložil ogromno napora, da je sploh ugotovil, kdo pravzaprav so častni člani, skrbi pa tudi, da listine lastnoročno izpiše na ročno izdelanem papirju akademski slikar Lucijan Bratuš v kaligrafiji Stiškega rokopisa). Poleg tega jih osebno vabimo na kongrese in občne zборе, poleg članarine pa so oproščeni kotizacije in lahko se brezplačno udeležijo katere od spremnih prireditev, žal pa ni sredstev, da bi jim povrnili nočnine in potnine. Slednji stroški, ki jih vračamo le *referentom* na kongresih in seminarjih Slavističnega društva Slovenije, namreč zadnja leta znašajo precej več kot pol milijona in jih zberemo z veliko težavo. Referentom, ki za nastop ne prejmejo nobene nagrade, moramo povrniti vsaj to, čeprav nam je uspelo honorirati objavo v zborniku. Veseli smo, da se mnogi častni člani pogosto udeležujejo naših kongresov kot aktivni udeleženci, nekateri pa se društva spomnijo tudi s prostovoljnimi prispevki. Med slednjimi prednjači *akad. dr. Tine Logar*.

Pomembno je tudi, da smo vzpostavili sredstva, s katerimi je mogoče vplivati in spodbujati strokovne ambicije članov. Oživljene *nagrade* Slavističnega društva Slovenije so namenjene učiteljem slovenščine v osnovnih in srednjih šolah za življenjske uspehe, poleg tega pa nagrajujemo tudi posebno uspešen dodiplomski in podiplomski slavistični študij na slovenskih in slovenščine na tujih univerzah. Z nagradami, ki so naslednice nekdanjih Prijatelj-Kidričevih nagrad, smo ustvarili možnost, da vsaj nekaterim najboljšim uspešnim kolegom izrečemo priznanje, mentorjem pa ponudimo sredstvo za dodatno motivacijo pri poglobljenem študiju. Poleg simboličnega dela (listine) zagotavljamo tudi denarni del nagrad, ki so bile med našim mandatom za življenjsko delo

celo višje kot državne nagrade za področje vzgoje in izobraževanja, medtem ko naj bi bilo z drugimi mogoče kriti stroške za razmnoževanje tez.

Podoben namen ima tudi obnovljena *Slavistična knjižnica*, v kateri bodo letos izšli trije zvezki in je namenjena objavljanju znanstvenih monografij. Knjižna zbirka, ki je nastala med predsedovanjem *dr. Marje Boršnik*, želi omogočiti objavljanje novih znanstvenih spoznanj, ki ob razmahu podiplomskega študija nastajajo s pospešenim tempom, težko pa je najti založnika. Do sedemdesetih let smo lahko ugotavljali, da so bili vsi slavistični doktorati razen enega objavljeni, danes pa je objava prej izjema kot pravilo. Tipkopis v oddelčni knjižnici gotovo ne doseže namena dolgoletnega raziskovanja in šele objava omogoča nadaljevanje in dopolnjevanje dela na določenem področju. Slavistično društvo Slovenije je med našim mandatom zagotovilo sredstva, ki bi zadoščala za tisk dveh del, vendar nam je naknadno uspelo z založbo Rokus skleniti pogodbo o soizdajateljstvu (in sofinanciranju), tako da je na razpolago celo nekaj sredstev za avtorske honorarje. Na slovenskem slavističnem kongresu v Kopru je strokovni javnosti predstavljen prvi oziroma tretji zvezek zbirke, ki bo izšel ob slovenskem knjižnem sejmu, odkupljene pa so tudi avtorske pravice za naslednja dva zvezka. Seveda je nadaljnji obstoj zbirke odvisen od našega zanimanja in njenih knjigotrških uspehov.

Najpomembnejše možnosti za uveljavljanje poklicnih interesov s pomočjo Slavističnega društva Slovenije ostajajo neizkoriščene tudi zato, ker skoraj nobena *sekcija* ni zaživela, čeprav bi bilo mogoče v njihovem okviru pripraviti vrsto strokovnih srečanj, okroglih miz, učinkovitih akcij, obravnavati odprta vprašanja, oblikovati in preveriti predloge za izboljšanje pogojev dela itn. Žal marsikateri član sploh ne ve, da sekcije obstajajo, zato naj jih navedemo: *sekcija SD za lektorje*, *sekcija SD za leksiko*, *sekcija SD Slovenščina v javnosti*, *sekcija SD za ohranjanje slovenistične dediščine*, *sekcija SD za metodiko pouka slovenščine*, *gibanje Znanost mladini in tekmovanje v znanju materinščine za Cankarjevo priznanje*. Pravzaprav delujeta le dve sekciji. V okviru *gibanja Znanost mladini*, vodi ga *dr. Tomaž Sajovic*, se vsako leto pojavljajo tudi raziskovalni projekti z našega področja, o katerih pa člani premalo vedo.

Bistveno večji obseg ima *tekmovanje za Cankarjevo priznanje*, ki ga vodi *prof. Vlado Pirc* in je dobilo razsežnosti, ki so primerljive z državno maturo, le da ga mi zmoremo brez enega samega poklicno zaposlenega človeka, na kar sem vedno ponosen. Vsako leto se tekmovanja na dveh ravneh in štirih stopnjah udeležuje okrog 9000 učencev in dijakov, s katerimi individualno dela okrog 800 mentorjev. V tekmovanje na stotine kolegic in kolegov vlaga ogromno ur prostovoljnega dela, ki si ga je komajda mogoče predstavljati. Zanimarimo ogromno organizacijsko in mentorsko delo: če bi priznali samo po 10 minut za popraviljanje vsakega pisnega izdelka in bi uro honorirali po najskromnejši tarifi, bi samo za to potrebovali okrog pet milijonov tolarjev. Kljub prostovoljnemu delu in zavzetosti članov nalogi Slavistično društvo ne bi bilo kos, če ne bi dobršnega dela opravili svetovalci za slovenski jezik pri Zavodu RS za šolstvo, ki zalaga tudi vsakoletni zbornik o tekmovanju (ureja ga *prof. Vlada Eržen*) in ki vsako leto izide takoj po zaključku tekmovanja. V letošnjem zborniku je *prof. Vlado Pirc* objavil temeljit članek o razvoju tekmovanja, ki ga je predstavil tudi na mednarodnem simpoziju o maternih jezikih. Vsako leto na Vrhnikih pripravljamo tudi srečanje in izmenjavo izkušenj med mentorji tekmovalcev, za najboljše med najboljšimi tekmovalci pa Zavod RS za šolstvo organizira skrbno izoblikovano dvodnevno strokovno popotovanje, s katerim so vedno vsi več kot zadovoljni. Žal je odmevnost tekmovanja skromnejša v srednjih šolah, čeprav smo uvedli tudi novo drugo stopnjo, v katero se vključujejo učenci poklicnih šol, ki doslej skorajda niso imeli možnosti, da bi se uveljavili ob dijakih zahtevnejših usmeritev. Poleg tega smo uredili, da imajo mentorji možnost svoj prispevek ovrednotiti v okviru napredovanja v plačilne razrede in nazive (kot mentorji državnih zmagovalcev, udeleženci izpopolnjevanja in organizatorji državnega oziroma medšolskega tekmovanja, nekateri pa svoje mentorstvo vključujejo tudi v občolske dejavnosti ali izbirne vsebine). Seveda pa tudi na tem področju ostajajo odprte še številne možnosti: lahko bi se povezali z organizatorji podobnih prireditev v tujini, tekmovanje bi lahko bilo poligon za preizkušanje novih didaktičnih prijemov itn.

Ob tem ne smemo ostati nekritični tudi do neizkoriščenih možnosti in skromnega delovanja nekaterih *pokrajinskih društev*, ki bi prav tako lahko prispevala k uresničevanju interesov posameznih skupin. Žal marsikje ostaja predsednik osamljen, v najboljšem primeru pridobi za sodelovanje nekaj posameznih kolegov in komajda uspe izpeljati tekmovanje za Cankarjevo priznanje in zaključno slovesnost. Morda mu uspe pripraviti še kakšno slabo obiskano predavanje, marsikje pa ni niti evidenc članstva, ne pobira se članarina itn. In vendar imamo na našem področju vrsto nalog, ki jih ni mogoče uresničiti v velikih skupinah (razgovori o strokovnih novostih, o učbenikih, izmenjava metodičnih izkušenj in didaktičnih pripomočkov, druženje s kolegi, srečanja z ustvarjalci, ogled kulturnih znamenitosti, analize gledaliških predstav ...). Ob organizaciji vsakoletnih kongresov, ko je treba v organizacijski odbor zbrati za dober razred sodelavcev, skušamo tudi konsolidirati in poživiti krajevno društvo, ki je gostitelj.

Z velikimi napori smo uspeli nekoliko izboljšati že ustaljene oblike strokovnega izpopolnjevanja in *izmenjave novih strokovno-znanstvenih spoznanj*. Poleg tradicionalnega *slovenskega slavističnega kongresa* oziroma nekdanjih zborovanj smo uvedli nov *seminar za mentorje tekmovanja za Cankarjevo priznanje*, medtem ko so poskusi, da bi vpeljali še druge seminarje, imeli premajhen odziv med članstvom, predvsem pa nismo uspeli pridobiti nikogar, ki bi jih pripravil in izvedel.

Kongres oziroma zborovanje ima žal še vedno marsikatero potezo partizanskih mitingov, vendar smo vpeljali nekoliko več reda pri prijavljanju, oblikovanju in izvedbi programa, ki pa je navadno bistveno preobsežen in udeležba preveč množična (vsako leto se nas zbere več kot tristo udeležencev in okrog petdeset predavateljev), kar onemogoča sodobnejše oblike dela in nas vodi v časovno stisko, to pa povzroči marsikateri spodrsrljaj. Nekako se je ustalila organizacijska shema, ki ob plenarni obravnavi določene teme vključuje še najmanj dve okrogli mizi o aktualni problematiki ter predstavitev novih strokovnih in znanstvenih del z našega področja, ki jih pripravijo avtorji in ne kritiki, kar je posebnost, ki jo je uvedel *dr. France Novak*. Tretji dan je namenjen poučnim popotovanjem, ki jih skrbno pripravijo gostitelji in so praviloma prava doživetja. Dogajanje poteka vzporedno in ga dopolnjuje spremni program, ki ga s požrtvovalnim prostovoljnim delom z veliko zavzetostjo pripravijo gostitelji domačega pokrajinskega društva. Med našim mandatom nam je vedno uspelo vnaprej pripraviti dokaj popolno gradivo in povzetke, referate pa objaviti v zborniku, ki ga ob pomoči *dr. Petra Weiss*a ureja predsednik društva. Letos je izšel deseti v vrsti, ki jo je med svojim mandatom zasnovala *dr. Martina Orožen*, dogradil pa *dr. France Novak*. Menimo, da smo ustvarili razmere, da je sodelovanje na kongresu zanimivo tudi za aktivne udeležence, saj ga mirno lahko uvrstijo v kategorijo »objavljena predavanja«, dodatna kategorizacija objave pa je odvisna od njihovega vložene delo. Dosegli smo, da slovenski slavistični kongres redno sofinancirata Ministrstvo RS za znanost in tehnologijo ter Ministrstvo RS za šolstvo in šport, čeprav sredstva ne zadoščajo niti za tisk zbornika. Žal pa je kongres še vedno uvrščen med strokovne in ne med znanstvene sestanke.

Obe ustaljeni obliki strokovnega izpolnjevanja, kongres in dve izvedbi seminarja za mentorje Cankarjevega priznanja, sta vključeni v *katalog stalnega strokovnega izpopolnjevanja*, tako da sta primerno ovrednoteni v postopkih napredovanja v plačilne razrede in nazive ter zato dodatno zanimivi tudi za učitelje na osnovnih in srednjih šolah, ki se jih sicer ne bi mogli udeleževati. S tem bi raziskovalci izgubili možnost, da svoja spoznanja lahko predstavijo in uveljavijo v praksi, sami pa slišijo, kaj je pereče zunaj njihovih kabinetov.

Povezovanje znanstvenoraziskovalnega dela s prakso je ena najpomembnejših razsežnosti delovanja Slavističnega društva Slovenije, ki daje našim strokam prednosti, ki nam jih na drugih področjih marsikdo zavida, ne glede na to, da je danes marsikje vse bolj opazno zapiranje v sinje veličine, kamor ne sega vsakdanji hrup pritlehne množice. Sicer pa se še spominjamo polemik o razkoraku med visokim Olimpom in brezimno rajo, zato jih ne kaže ponavljati, čeprav so še danes aktualne.

Ena temeljnih dejavnosti Slavističnega društva Slovenije je tudi *skrb za objavljanje strokovnih in znanstvenih publikacij*. V določenih obdobjih je bilo naše društvo poleg SAZU-ja edino, ki je redno

izdajalo strokovne publikacije z našega področja. Danes so se možnosti razširile, še vedno pa je Slavistično društvo Slovenije lastnik in izdajatelj obeh najpomembnejših slavističnih revij. Poleg tega vsako leto izdajamo ali soizdajamo še dva zbornika, letos pa bo ponovno oživila tudi Slavistična knjižnica, ki bo prinašala znanstvene monografije. S tem je Slavistično društvo Slovenije ustvarilo pomembne možnosti za objavljanje strokovnih in znanstvenih dosežkov. Vse te publikacije imajo razmeroma veliko odmevnost v domači in tuji strokovni javnosti ter izhajajo v razmeroma visokih nakladah, čeprav niso takšne, kakršne bi lahko bile. Spomniti moram, da ob prevzemu mandata *Slavistična revija* dlje kot leto ni izšla, vendar nam je uspelo brez travm oblikovati novo uredništvo, ki je sedaj skorajda že nadomestilo zaostanek. Revija (= pregled časa) odraža današnje razmere v naših strokah. Izstopa značilnost, da v zadnjem času prevladujejo jezikoslovni prispevki, medtem ko so literarne vede vse bolj v ozadju. Morda je novo uredništvo, ki ga ob glavni urednici za jezikoslovje *dr. Adi Vidovič Muha* in glavnem uredniku za literarne vede *dr. Aleksandru Skazi* vodi odgovorni urednik *dr. Tomo Korošec*, nekoliko manj prizadevno pri pridobivanju novih naročnikov in finančnih sredstev, kar velja tudi za drugo revijo, t. j. *Jezik in slovstvo*. Tudi tu so med našim mandatom nastajali zapleti, ki so zahtevali nekaj ostrejših pogovorov, vendar je iz poročila glavnega in odgovornega urednika *dr. Tomaža Sajovica* mogoče sklepati, da je kriza končana, čeprav se spreminja vsebinski koncept revije, kot sem pokazal v svojem prispevku o današnji slavistični periodiki, ki je izšel v tej reviji.

Med našim mandatom je nastal tudi informativni bilten *Kronika Slavističnega društva Slovenije*. Vsi člani ga prejemajo brezplačno in prinaša sprotne obvestila in novice, ki jih popestrimo s kakšnim spodrsrljajem in kakim bolj ali manj duhovitim utrinkom, da se izognemo golemu naštevanju dejstev. Večina se ob dovtipih nasmehe, manj strpni, ki ne prenesejo šale na svoj račun, zmorejo le bolj kisel obraz, nihče pa ni bil preveč zamerljiv in vsakemu smo dali možnost, da dodatno osvetli opisano, pa čeprav le na omejenem prostoru, ki ga ima list na razpolago. Kronika ima poleg tiskane tudi elektronsko obliko, vendar je zadnjega pol leta edini pisec nekoliko opešal pri ažuriranju teh obvestil. S pomočjo *dr. Mirana Hladnika* list z elektronsko pošto prejema tudi okrog 150 »slovlitjanov«, Kronika pa ponatisne njihova razpravljanja. Po štirih letih in dvaindvajsetih številkah se je Kronika med člani priljubila in gotovo bi jo pogrešali, čeprav kljub častnim izjemam bolj malo sodelujejo pri obveščanju predsednika in pisca tega lističa, ki letno obsega precej nad sto strani drobnega tiska v formatu A4. Vsekakor so trenutno obvestila tega lističa najbolj brana slavistična literatura.

Ob teh temeljnih delovnih področjih Slavističnega društva Slovenije življenje nanese še množico vsakdanjih opravil. O najpomembnejših sproti obveščamo članstvo v Kroniki, čeprav tudi tam zmanjkuje prostora za vsako podrobnost. Letno je treba brez računov in serijskih obvestil napisati nekaj sto dopisov, zbrati kilograme papirjev, da se prijavimo na javne razpise, skrbeti za organizacijo računovodstva, streči zdaj temu ali onemu državnemu uradniku, ki si delovni čas v redni službi zapolnjuje z izmišljanjem novih in novih zahtev. Med temi prozaičnimi opravili, ki smo jih zmogli s pomočjo tajnice *Jane Zemljarič Miklavčič*, je treba omeniti, da se je zaključil postopek registracije društva v skladu z novim zakonom o društvih, ki ga je začel prejšnji predsednik *dr. France Novak*. Zdaj naša tajnica ureja zapleten postopek pridobivanja statusa društva, ki deluje v javnem interesu. Na volitvah v Državni svet RS 1997 smo uspeli ohraniti mesto predstavnika interesov vzgoje in izobraževanja, na katero je bil izvoljen predsednik društva, ki v celotnem parlamentarnem sistemu edini predstavlja interese tega področja ter tako vpliva na zakonodajne postopke in dokončno obliko zakonov, ki krojijo naše življenje. Naši člani delujejo tudi v nekaterih strokovnih telesih, med katerimi je še posebno pomembna skupina za prenovo pouka slovenskega jezika, ki jo vodi *dr. Matjaž Kmecl*, žal pa po dolgem času nimamo predstavnika v strokovnem svetu za splošno izobraževanje, pa tudi v številnih drugih pomembnih organih na področju šolstva, kulture in znanosti, čeprav na številnih mestih delujejo tudi naši člani, a ne kot predstavniki društva. Prav s tega stališča je precej oslabil družbeni ugled Slavističnega društva Slovenije, vendar ne le našega, pač pa vseh podobnih društev, s katerimi smo vendarle obnovili ali na novo vzpostavili sodelovanje.

Finančni položaj Slavističnega društva Slovenije obravnava poročilo blagajničarke *Leonore Nardoni Grah*. Sam naj omenim le, da je bilo to področje povsem neurejeno, tako da se ni vedelo, kateremu uporabniku so sredstva namenjena, društvena dejavnost povsem brez sredstev, tako da niti za papir in znamke nismo imeli, finančna inšpekcija pa je opozarjala na prekrške, za katere so zagrožene visoke kazni. Sedanji dokaj ugoden finančni položaj je bilo mogoče doseči le zato, ker je velika večina dela opravljenega prostovoljno in brezplačno. Med najpomembnejšimi viri je poleg članarine, ki se večinoma vrača članom, če izrabljajo društvene ugodnosti, in skromnih dotacij najpomembnejši vir kotizacija, ki nobenega udeleženca nič ne stane, ker jo plačujejo ustanove, v katerih so zaposleni. Kljub temu da so naše kotizacije med najnižjimi, je s temi sredstvi mogoče poravnati vsaj najnujnejše storitve zunanjih sodelavcev, ki pač ne delajo brezplačno kot mi. Ob večji doslednosti pa bi bilo mogoče ustvariti tolikšne prihodke, da bi lahko dajali moč za drugačno spodbujanje razvoja naših strok in uveljavljanja skupnih interesov.

Glede članarine, ki smo jo spet začeli dosledno pobirati, je potrebno opozorilo, da se načelno poravna prek pokrajinskih društev, ki zadržijo polovico zneska, vendar morajo podatke in zasebne naslove posredovati izvršilnemu odboru Slavističnega društva Slovenije. Tiste, ki članarine ne poravnajo do konca maja, članarino terja izvršilni odbor, ki kolege z nepopravnano obveznostjo črta iz članstva. *Letna članarina* znaša 3000 SIT ali približno toliko, kot plača malo večja družina *vsak mesec* za mrzlo vodo, in torej ni pretirana, predsednik pa lahko oprostí plačila članarine tistega, ki se znajde v težkem položaju in na to opozori. K že povedanemu in nešteto krat pojasnjenemu ter zapisanemu je treba dodati, da smo jo začeli dosledno terjati zaradi vrste razlogov, med katerimi je najpomembnejša domneva, da bo tisti, ki poravna ta simbolični znesek, hotel za to tudi kaj imeti in bo tako spodbudil delo društva na pokrajinski in državni ravni. Seveda si je odveč delati iluzije, da se denar plodi sam po sebi in da bo vsakdo prejel več, kot bo plačal. Vseeno smo poskrbeli, da se ta prispevek skoraj v celoti povrne tistemu, ki mu ni vseeno, kakšna je njegova poklicna rast. Treba pa je tudi poudariti, da društvo ne more biti učinkovito, če je le peščica članov pripravljena kaj žrtvovati in kaj storiti tudi v prostem času. Za večje društvene ugodnosti in za učinkovitejše uresničevanje skupnih interesov se bo moralo aktivno vključiti bistveno več članov, kot se jih vključuje zdaj. Šele potem, a ne čez noč, bomo imeli tako društvo, kakršno si vsi želimo.

Spoštovane članice in člani Slavističnega društva Slovenije, kot vidimo, je v dveh mandatih treba postoriti marsikaj, kakšna stvar pa kljub vsem prizadevanjem ostane nedokončana, se ponesreči ali ni napravljena tako, kot je bila zamišljena. Kljub temu upam, da sem izpolnil večino vaših pričakovanj in zaupanih mi nalog. Povsem iskreno pa naj povem, da sem dolžnosti predsednika opravljal z veseljem in velikim zadovoljstvom. Številnim kolegom se ni zdelo škoda časa za prijazno besedo, mnogi so mi radi pomagali, srečal sem številne ustvarjalne kolege, ki jih prej nisem osebno poznal, z nekaterimi so se spletla trdna znanstva, skorajda prijateljstva v najglobljem pomenu besede. Pri izpolnjevanju nobenega javnega pooblastila — in teh se je nabralo kar nekaj — me niso tolikokrat pohvalili, moja prizadevanja so le redkokdaj imela tako široko podporo in še nikoli se nisem tako malokrat skregal, čeprav povsem idilično naše delovanje tudi ni bilo. Me je pa obogatilo. Tako se ta moja življenjska izkušnja izteka v spoznanju, da smo v Slavističnem društvu Slovenije zbrani strpni, prijazni in istočasno zagnani ljudje, ki bomo lahko nadgradili zastavljeno delo in ga obogatili z novimi razsežnostmi. Vsem, ki ste mi pomagali na poti k tej izkušnji, se iskreno zahvaljujem, novoizvoljenemu vodstvu pa želim kar največ uspehov in mnogo svežih zamisli.

Zoltan Jan

Predsednik Slavističnega društva Slovenije

Predlog zakona o rabi slovenščine kot uradnega jezika – prva obravnava

Na podlagi prve alineje 97. člena Ustave Republike Slovenije je Državni svet Republike Slovenije na 56. seji dne 27. 9. 2000 določil besedilo predloga zakona o rabi slovenščine kot uradnega jezika — prva obravnava in ga na podlagi drugega odstavka 174. člena poslovnika Državnega zbora pošilja Državnemu zboru v obravnavo in sprejem.

Državni svet na podlagi prvega odstavka 86. člena poslovnika Državnega sveta in prvega odstavka 176. člena poslovnika Državnega zbora določa državnega svetnika dr. Zoltana Jana kot predstavnika Državnega sveta na sejah Državnega zbora in njegovih delovnih teles pri obravnavi predloga zakona.

*

I Uvod

Jezik ni samo orodje za sporazumevanje in s tem za doseganje poslovnega ali političnega uspeha, temveč posameznikova in skupnostna poglobljena pot za spoznavanje resničnosti in dojetanje lastnega smisla v svetu. Slovenščina je torej pot slovenskega samospoznavanja, izraz samobitnosti slovenskega naroda in jedro njegove identitete, v svoji zvrstnosti pa tudi izraz njegove notranje razplatenosti in raznovrstnosti njegovih potreb. Tega in takega naroda brez tega in takega jezika ne bi bilo.

Slovenščina je popolnoma razvit in notranje bogato razčlenjen moderni jezik, ki svojim nosilcem — če ga po posredovanju družinskega okolja, izpopolnjevanju v šoli, spremljanju množičnih občil in po drugih vplivih dobro obvladajo — omogoča prožno izražanje vseh pojmovnih, čustvenih in hotenjskih odtenkov ter organizacijskih in tehničnih povezav, v katerih in s katerimi živi sodobni človek; hkrati je v njegovi slovnični sestavi in v njegovih besedilih shranjena tisočletna praktična in umetnostna izkušnja, zato je tudi kulturna vrednota, nenadomestljiv del kulturne dediščine človeštva, saj pomeni izvirno, neponovljivo možnost videnja in izražanja resničnosti. Kot orodje sporazumevanja in pot spoznavanja, kot jedro narodne identitete in kot kulturna vrednota je vreden in potreben posebne skrbi in varstva, tudi zakonskega.

Slovenščina je zaradi kulturne in politične ozaveščenosti preteklih rodov v trdem, deloma celo krvavem boju svojih nosilcev obstala in dosegla tudi status državnega jezika. Prav ohranjanje slovenske jezikovne in sploh kulturne identitete je bilo v 20. stoletju vsaj dvakrat med poglobljenimi motivi za slovenske državotvorne poteze, ko je postalo očitno, da je jezikovna identiteta tega naroda v tedanjih državnih okvirih zapisana hranju in izginitvi. Samostojna slovenska država pa naj bi bila zanesljivo poroštvo za ohranitev slovenskega jezika; skrbela naj bi za njegovo negovanje, populariziranje in razvoj, da bi bil ves čas na ravni vseh sporazumevalnih potreb slovenske družbe in da bi se uporabljal v vseh govornih položajih.

Zato Ustava Republike Slovenije v 11. členu določa, da je slovenščina v Sloveniji uradni jezik. Ustava na splošno določa tudi jezikovne pravice narodnih manjšin (11. in 64. člen) in »vsakomur« zagotavlja pravico, da »uporablja svoj jezik in pisavo« (61. člen), in sicer tudi »pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo« (62. člen). Tem ustavnim določbam za zdaj sledijo samo posamezni člani nekaterih področnih zakonov, celovite zakonske ureditve za uveljavljanje slovenskega jezika na operativni ravni pa nimamo.

1 Ocena stanja

a) Dejansko stanje

Ob navdušenju, ker se je v novi, demokratični in neodvisni državi Sloveniji slovenščina popolnoma uveljavila celo na dotlej skoraj tabujskih področjih (vojska, carina), so se po letu 1991 zlahka prezrle številne jezikovne negativnosti, zlasti v gospodarskem življenju, deloma pa tudi na drugih področjih (npr. v nekaterih znanstvenih in tehničnih strokah). Država ni takoj in odločno ukrepala. Slovenščino spet — in še bolj — zanemarjamo (slabo obvladamo normo knjižnega jezika, v javnih besedilih mešamo narečje, pogovorni in knjižni jezik idr.) ali pa jo celo doživljamo kot »oviro« in »breme« v tekmi za poslovno uspešnost, kariero ipd. ter jo v čedalje številnejših vrstah govornih položajev izpodrivamo s tujimi jeziki. Pri razpadu SFRJ se je neposredni pritisk hrvaškega/srbskega jezika na slovenščino zmanjšal, ostal pa je dokaj tesen stik z njim (TV, poslovni stiki, priseljenci, begunci); hkrati se je bistveno okrepil (in se bo še) stik z zahodnimi jeziki. Ti jeziki, posebno angleščina, se množično poučujejo v slovenskih šolah in celo v vrtcih, ljudske univerze in druge izobraževalne ustanove prirejajo jezikovne tečaje za odrasle, tuje države ustanavljajo v Sloveniji svoje kulturne izpostave, katerih poglavitna naloga je širjenje njihovih jezikov (Britanski svet in Francoski kulturni center v Ljubljani, Nemška čitalnica v Ljubljani in Avstrijska čitalnica v Mariboru ...).

Vse to je lahko dobro in koristno, vendar le, če bo Slovenija hkrati sama imela aktivno jezikovno politiko, s katero bo učinkovito podpirala tudi učenje, rabo in ugled svojega uradnega jezika — slovenščine. Popolna izolacija med jeziki ni mogoča, posebno ne v času elektronskih občil; prevzemanje besed in drugi medjezikovni vplivi so normalen pojav, vendar so za posamezni jezik in njegovo delovanje neškodljivi (celo koristni) samo, če so obvladani, tj., če ostajajo količinsko zelo odmerjeni, kakovostno (funkcijsko) utemeljeni in uravnovešeni (ne enosmerni). Ti trije pogoji pri današnjem razmerju slovenščine do tujih jezikov niso izpolnjeni, saj vanjo nenadzorovano in večinoma brez potrebe priteka množica izrazov, prevzetih posebno iz angleščine; največ jih je v slengu in žargonu, številni pa posebno prek oglaševalskih besedil v množičnih občilih, prek površnih prevedenih strokovnih besedil in po drugih poteh prodirajo tudi v splošno rabo, čeprav imamo zanje ustrezne slovenske izraze (npr. *corn flakes* — *koruzni kosmiči*, *koruzne krpice*) ali pa bi jih lahko naredili po slovenskih besedotvornih pravilih. Tako so slovenska poimenovanja na nekaterih področjih že prej izjema kakor pravilo (npr. imena novih podjetij in izdelkov, pojmi iz zabavne glasbe), množijo se kršitve slovenskih slovničnih in pravopisnih pravil zaradi tujejezičnega vpliva (npr. posploševanje rabe velike začetnice v naslovih ali v večbesednih lastnih imenih: *Svetovni Slovenski Kongres*, *Gorenjska Banka*), poraja se načelen odpor do prevajanja (npr. pri naslovih zabavnoglasbenih besedil na radiu, na filmskih plakatih, v katalogih računalniških igrice ipd.); celo odločanje v državnih organih kdaj pa kdaj poteka na podlagi neprevedenih listin, češ da »se v šoli tako in tako vsi učijo angleško«. To utemeljevanje je zmotno — »se učijo« je nekaj drugega kakor »se naučijo« —, poleg tega pa je popolnoma vzporedno z utemeljevanjem opuščanja slovenščine v zamejstvu nasproti nemščini, italijanščini in madžarščini (češ, čemu se Slovenci silijo in s svojimi zahtevami po rabi slovenščine in javnosti nalašč nadlegujejo večinsko prebivalstvo, saj vendar vsi znajo nemški/italijanski/madžarski jezik).

V javnosti se srečujemo s tujejezičnimi reklamnimi gesli v prodajnih katalogih, po izložbah ali na velikih plakatih (npr. *The best fitness studio in the town; The best dry cleaner in your town; Very British — Very good; European Fashion Design by Mura; Slovenian Open; Michael Jackson — live in Ljubljana*), s tujejezičnimi napisi na lokalih in z drugimi, tudi obsežnejšimi neprevedenimi besedili. Tako se v sodobnem sporazumevanju med samimi Slovenci postavlja ne samo vprašanje »Kakšna slovenščina?« (zvrstno pregledna, razmeroma čista ter slovnično in pravopisno pravilna ali pa polna nepotrebnih prevzetih besed in napak), temveč že tudi vprašanje »Slovenščina — da ali ne?« (namesto nje raje angleščina, italijanščina ...) ali ublaženo vprašanje za prehodno obdobje »Kdaj/kje še slovenščina, kdaj/kje pa že angleščina?«. Jezikovna (napisna) podoba številnih slovenskih mestnih ulic je že večinsko neslovenska in tudi v tradicionalnem vaškem okolju naletimo na *Casino, Creamcafe, Zimmer frei, River Adventures* ipd. brez slovenskih vzporednic. Na nekaterih poslovnih ali znanstvenih srečanjih z mednarodno udeležbo slovenski organizatorji slovenskim udeležencem ne dovolijo razpravljati v slovenščini; tudi v naslovih, v tiskanih sporedih, na vabilih in v drugem gradivu takih srečanj pogosto ni slovenščine, čeprav se financirajo iz slovenskega državnega proračuna. Avtomatski telefonski odzivniki na slovenski državni televiziji se oglašajo samo v angleščini. Na poštini uradih prodajajo tipske poštne nabiralnike, na katerih je v štirih tujih jezikih napisano »Briefkasten ...«, napisa v slovenščini pa ni. Država premalo spodbuja rabo slovenščine v računalništvu (odločanje o taki strateški zadevi že načelno ne bi smelo biti odvisno predvsem od dobre volje ali komercialne logike sicer nadvse zaslužnega Microsofta).

Tako ravnanje spodkopava stanovitnost slovenske družbe in trdnost slovenske države, saj ob pospeševanju sporazumevanja njenih članov navzven razdiralno učinkuje na medsebojno (notranje) sporazumevanje. Poleg tega si že tke svoj univerzalistični ideološki plašč: »Znanost/trgovina/turizem/umetnost/računalništvo ne priznava meja, zato je treba tudi jezikovne meje preseči, in sicer tako, da bomo vsi uporabljali isti jezik (seveda ne slovenskega).« **Ljudje v pojmu »mednarodno« ne vidijo pluralizma, temveč univerzalizem, pri tem pa pozabljajo, da je njihova »znanstvena/trgovinska/turistična/umetnostna/računalniška angleščina« samo šolsko pridobljeni redukcijski posrednik ali celo žargon, s katerim se govoreči ne morejo tako hitro, natančno in učinkovito odzvati na zahtevne sporazumevalne položaje kakor v svojem domačem jeziku in zato ne morejo biti enakovredni sobesedniki (pogajalci) tistim, ki jim je angleščina materni jezik. Neenakovrednost pri sporazumevanju pa je prvi korak v splošno neenakovrednost in podrejenost, priučeni tuji jezik se prej ali pozneje izkaže za jezik novih gospodarjev.** Zato ni presenetljivo, da morajo v nekaterih gospodarskih podjetjih v (večinski) tuji lasti slovenski delavci že napisati prošnjo za dopust v tujem jeziku. Narod (država), ki sam ne spoštuje svojega jezika, ki ne skrbi za njegovo kulturo, zlasti pa ne za njegovo dosledno uporabo v notranjem sporazumevanju na lastnem ozemlju, ne more pričakovati, da bodo njegov jezik spoštovali tujci.

Ker je narodni ponos po mnenju nekaterih preveč čustvena kategorija in pravno nezadosten argument za spreminjanje opisanega stanja, je treba poudariti, da gre tudi za kršenje pravic, npr. pravice do informiranosti; državljan je lahko v lastni državi prikrajšan kot kupec, uporabnik (npr. mobitela ali katere druge sodobne pridobitve), študent ali delojemalec, čeprav odlično obvlada državni jezik. V množičnih občilih je zato zadnja leta izšlo več člankov, izjav (npr. SAZU 1993), pisem bralcev in drugih prispevkov, ki poročajo o slabem stanju in izražajo dvom o pripravljenosti slovenske države biti porok za ohranitev slovenščine ter njen pospeševalec in popularizator. Poraja se celo občutek ogroženosti, čeprav je jasno, da v večini spornih primerov (za zdaj še) ne gre za neposredno vsiljevanje tujih jezikov od zunaj, temveč za lastno, notranjo neodpornost in neljalnost (tako na ravni slovenske države in civilne družbe kakor tudi na ravni posameznikov).

b) *Pravno stanje*

Določbe področnih zakonov, ki zdaj obravnavajo vprašanje jezika, je mogoče razdeliti na te skupine:

1. določbe, ki urejajo rabo slovenščine pri poimenovanju pravnih oseb (npr. firm gospodarskih družb, vrtcev, šol);
2. določbe, ki postavljajo znanje slovenščine kot pogoj za sklenitev delovnega razmerja (npr. državni uslužbenci, sodniki, družbeni pravobranilci, notarji, cariniki, učitelji, vzgojitelji);
3. določbe, ki postavljajo znanje slovenščine kot pogoj za registracijo dejavnosti (npr. izobraževalne, odvetniške);
4. določbe, ki predpisujejo uradni postopek v slovenščini (npr. sodni, upravni, davčni, vzgojno-varstveni);
5. določbe, ki predpisujejo slovenščino kot pogoj za posredovanje izdelkov in sporočil (npr. tehnična navodila, navodila o varstvu pri delu, podatki o zdravilih, temeljni akti gospodarskih družb, napovedovanje, propagiranje in pojasnjevanje kulturnih prireditev ter podnaslavljanje ali sinhronizacija filmov oziroma tujih televizijskih programov, oglaševanje v množičnih občilih).

Izvajanje teh določb oziroma nadzor nad njihovim izvajanjem je naložen raznim organom, od inšpekcijskih služb (tržna, šolska, delovnoppravna) do registrskih organov (sodišča, upravni organi, razne zbornice). Celovit pregled nad problematiko je zaradi razpršenosti določb po številnih področnih zakonih (takih je okoli 50 — gl. seznam v poglavju IV) nemogoč, tržni inšpektorat Republike Slovenije pa posebej poudarja, da veljavnih določb zaradi nejasnosti ali pomanjkljivih sankcij velikokrat ni mogoče izvajati.

Kot slab zgled oziroma bridko izkušnjo kaže opozoriti tudi na obravnavanje jezikovne problematike pri sprejemanju in izvajanju Zakona o gospodarskih družbah (Uradni list RS, št. 30, 1993). Problemi so se pokazali že pri njegovem sprejemanju. Predlog za prvo obravnavo je nedvoumno varoval uporabo slovenščine s tem, ko je določal, da mora biti firma v slovenskem jeziku, in ko je kot izjemo dopustil rabo tujih besed ali delov besed samo,

- če ustrezajo imenom ali firmam družbenikov (npr. *Black & Decker, Microsoft, Generali SKB, Henkel*),
- če predstavljajo zaščiteno blagovno ali storitveno znamko (npr. *Bayer*),
- če za tujo besedo ni ustreznega prevoda v slovenski jezik ali če gre za mrtev jezik,
- če je večji del dejavnosti usmerjen na tuje trge.

Na poznejših stopnjah zakonodajnega postopka je zakonodajalec v navzkrižju interesov brez vsakršnega pojasnila opustil navedene izjeme, namesto tega pa zakon zapletel z določbo, da se načelo o obvezni rabi slovenščine v firmi nanaša le na t. i. »obvezne« sestavine firme, ne pa tudi na njene »dodatne« sestavine. Tako je v 20. členu sicer ostalo zapisano, da »firma mora biti v slovenskem jeziku«, vendar se je to prek »dodatnih« sestavin v firmi, ki so lahko neslovenske, popolnoma izničilo. Kot dodatna sestavina se namreč šteje tudi obvezno »posebno poimenovanje« družb z omejeno odgovornostjo ter delniških družb in komanditnih delniških družb. Takšen zakon omogoča nadaljnje vpisovanje domačih slovenskih podjetij s tujimi imeni v sodni register (gl. npr. Uradni list RS, št. VI/18, 1996, str. 980–1100: registracija novih firm *R & M Jakša, Aerokid, Stimacomp, Eco Consulting, Zplex, Medicovet, Bio Nova Texterm, Carnium Film, Unique, Alsoft International, Auto Leasing, Vend & Co., Panache, Autoline Krško* ipd.). S tem je zdaj po nekaterih razlagah odprta možnost, da se tudi za obvezno sestavino firme uporabi izjema od obvezne rabe slovenščine (izjema, ki naj bi sicer veljala samo pri dodatnih sestavinah), torej je zakonodajalec (zavestno?) obšel načelo, ki ga je sam uzakonil, to je načelo, da mora biti firma v slovenskem jeziku. — Zakon o gospodarskih družbah (in nekateri drugi zakoni) ima pri določanju jezika še neko vrzel: čeprav v 10. členu določa, da morajo biti akti družbe izdelani in objavljeni v slovenščini, ne določa nobene sankcije za neupoštevanje te zahteve.

Najsplošnejša ugotovitev te razčlembе pravnega stanja je, da je zakonska ureditev zelo razdrobljena in nepregledna, saj rabo slovenščine urejajo samo nekateri področni zakoni, in sicer vsak s svoje plati (in še to nedosledno, pogosto brez določitve odgovornosti ipd.), medtem ko splošne, celovite zakonske izpeljave ustavne določbe, da je uradni jezik v Sloveniji slovenščina, nimamo. Med drugim to pomeni, da če kateri področni zakon ne opredeljuje posebej tudi uporabe slovenščine na svojem področju, ustavna določba na tistem področju nima operativne zakonske izpeljave. Brez takih določb so zdaj npr. Zakon o zavodih, Zakon o društvih, Zakon o ustanovah. Podobno ni nikjer določeno, kako naj se uporaba slovenščine uveljavi pri poimenovanju obrtnih delavnic, industrijskih obratovalnic, gostinskih lokalov ipd. To velja celo za poimenovanje državnih organov in javnih služb ali njihovih delov (npr. služba *Vox*, radijski program *Ars*). V nekaterih zakonskih določbah o jeziku je precej vrzeli in nejasnosti, tako da bi bila za učinkovitost potrebna marsikatera dopolnitev ali obvezna razlaga. Predvsem pa so določbe večine področnih zakonov pomanjkljive, ker ni dovolj jasno določena odgovornost za njihovo uresničevanje in niso predvidena dovolj učinkovita pravna sredstva za njihovo kršenje. Za ukrepanje se večkrat ne čuti odgovornega oziroma formalno pristojnega noben organ izvršilne ali sodne oblasti. Posledica je neučinkovitost teh določb. **Vse te pravne vrzeli bi bilo mogoče najhitreje in najučinkoviteje zapolniti s splošnim zakonom (lex generalis), morebitnim posebnim določilom v področnih zakonih pa hkrati prepustiti, da jezikovna vprašanja — če je potrebno — nadrobneje obravnavajo še s svojih plati. Urejanje razmer samo s postopnim spreminjanjem posameznih področnih zakonov bi bilo neprimerno dolgotrajnejše, poleg tega pa bolj zapleteno in negotovo: vsakič posebej bi bilo treba čakati na sprožitev postopka (ali vsakič posebej pridobivati kvalificirane predlagatelje), pri vsakem zakonu posebej odkrivati vrzeli glede določanja jezikovne rabe, odgovornosti idr., vlagati amandmaje ter jih spremljati v vseh fazah zakonodajnega postopka.**

V Sloveniji se zdaj nihče sistematično in trajno ne ukvarja z jezikovno politiko. Pred nekaj leti je bila za proučevanje jezikovnokulturnih razmer v delovanju državnih organov ter za oblikovanje jezikovnopoličnih izhodišč za potrebne zakonodajne dopolnitve in druge ukrepe ustanovljena posebna delovna skupina pri parlamentarnem odboru za šolstvo, kulturo in šport, sestavljena iz jezikoslovcev, pravnikov in drugih strokovnjakov. Tako delo je izredno pomembno, če se država pri svojem ravnanju ne želi spuščati v voluntaristične in strokovno sporne improvizacije z jezikovno politiko. Vendar obstoj omenjene delovne skupine ne more biti nadomestilo za ustanovitev posebnega državnega organa (urada) na podlagi tega zakona, kajti skupina pri parlamentarnem odboru po sedanjih predpisih ni niti stalna (njen obstanek in sestava sta odvisna od razmerja političnih sil v parlamentu po vsakokratnih volitvah) niti pristojna za neposredno ukrepanje, saj deluje v okviru zakonodajne, ne pa **izvršilne** oblasti. (Njen status in učinkovitost bi se najbrž nekoliko okrepila, če bi delovala npr. v okviru državnozborskega sekretariata za zakonodajo in pravne zadeve ter se delno profesionalizirala, vendar pa niti v tem primeru ne bi mogla izpolnjevati predvidene vloge državnega urada.)

2 Cilji zakona in temeljne rešitve

Pomanjkanje zadostnih sistemskih (pravnih) mehanizmov in jasne jezikovne politike je posebej problematično v času, ko Slovenija intenzivno vstopa v evropske integracijske procese. Slovenija se mora pravočasno pripraviti na nevtralizacijo tistih tujih vplivov, povezanih z nujnim odpiranjem v mednarodni prostor (prost pretok informacij, blaga, kapitala, delovne sile), ki bodo gotovo ogrožali našo izvirnost in prepoznavnost v tem prostoru, s tem pa tudi našo gospodarsko in politično samostojnost.

Cilja zakona sta:

- da se celovito uredi in zagotovi raba slovenskega jezika kot uradnega jezika na vseh področjih javnega sporazumevanja v Republiki Sloveniji;

— da se s predvidenim spodbujanjem, svetovanjem, upravnimi mehanizmi in (le deloma) s kazenskimi sankcijami skuša zagotoviti doslednejše uresničevanje zakonodaje, ki se nanaša na rabo slovenskega jezika (izboljšanje prakse).

Za dosego navedenih ciljev ta zakon povzema in strnjuje vsebino tistih določil, ki so doslej v nekaterih področnih zakonih delno in razpršeno urejala javno rabo jezika (gl poglavje IV), to vsebino pa dopolnjuje tako, da se posploši in zagotovi obveznost rabe slovenščine na vseh področjih javnega sporazumevanja v Republiki Sloveniji, in sicer s tem, da se splošne ustavne določbe o slovenščini kot uradnem jeziku (Ustava RS, 11., 61., 62. in 64. člen) opredmetijo in operativizirajo z izrecnim navajanjem področij in govornih položajev (tudi tistih, ki jih dosedanji predpisi o rabi slovenskega jezika še ne omenjajo), z določanjem pristojnosti in odgovornosti ter z ustanovitvijo posebnega državnega organa s svetovalno, spodbujevalno in deloma upravno pristojnostjo, ki bo nenehno bedel nad uresničevanjem predpisov o rabi slovenskega jezika in na razne načine skrbel za aktivno jezikovno politiko.

Pravna država mora upoštevati spoznanja jezikoslovne stroke, ne sme pa se izogibati lastni odgovornosti tudi za normativno reševanje problemov jezikovnega položaja in za varovanje svojega jezika kot vrednote. Prav je sicer, da se skuša najprej opreti na izkazano kulturno zavest državljanov, na pričakovano učinkovitost vzgojno-izobraževalnih ustanov, na jezikovnokulturne rubrike množičnih občil ipd.; prav je, da financira temeljne jezikoslovne raziskave (morala bi jih še bolj), da sistematično podpira razvoj specialne didaktike slovenskega jezika in uveljavljanje strokovne slovenščine kot univerzitetnega predmeta (to je zdaj odvisno od zavesti in prizadevnosti posameznikov); naj spodbuja raznovrstno ljubiteljsko prizadevanje za jezikovno kulturo ali celo politične (priložnostne) akcije za boljši jezik ipd. — vendar ne sme ostajati pri tem. Poleg finančne pomoči ter spodbujevalnih in pospeševalnih ukrepov v obliki pravno neobveznih priporočil, smernic ipd. mora imeti spričo hudih razmer na voljo tudi bolj zavezujoče, zakonske predpise, v njih pa je za skrajne primere teptanja kulturne vrednote oziroma neupoštevanja javnega interesa upravičeno predvideti celo prisilo, kadar je dobrohotno prepričevanje in spodbujanje premalo ozaveščenih posameznikov neučinkovito ali kadar je treba ljudem, izpostavljenim močnim pritiskom komercialne logike, zagotoviti (od njih samih zaželeno) obvezno formalno oporo za vztrajanje pri slovenščini.

Da je zanašanje le na samodejno učinkovanje sociolingvističnih in drugih znanstvenih ugotovitev ter na kulturno zavest ali politična priporočila varljivo, so med drugim dokazale ne tako redke, vendar premalo uspešne pobude iz preteklih desetletij, ki so ostajale na ravni objave raziskovalnih rezultatov ali pa političnih akcij, brez zakonodajne izpeljave z določitvijo odgovornosti, pristojnosti in sankcij (opozorilno pismo SZDL o jeziku iz leta 1965, portoroško posvetovanje o slovenščini v javnosti iz leta 1979, dejavnost Jezikovnega razsodišča ipd.). Posebna delovna skupina — Jože Humer, Franc Jakopin, Savin Jogan in Viktor Konjar — je na pobudo nekdanjega izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije in glavnega odbora SZDL že leta 1966 izdelala tudi teze za zakon o obvezni rabi slovenščine v SR Sloveniji, vendar so — verjetno zaradi političnih razmer v jugoslovanski državi — morale obležati v predalu in do danes so ostali delno aktualni predvsem njihovi nameni (izboljšati položaj, ko »slovenščino zanemarjamo, zapostavljamo ali kar zatajujemo«; »zaščita naših občanov kot potrošnikov v najširšem pomenu te besede«), ne pa toliko vsebina.

Namene torej lahko v samostojni slovenski državi povzamemo in razvijemo ali razširimo, vsebino pa zasnujemo na novo, upoštevaje spremenjene razmere. Bistvene poteze spremenjenih razmer so: slovenska državna suverenost (in s tem načelna odvezanost od tujega nareka v zakonodaji in oblikovanju obrambnih mehanizmov), usmeritev v tržno gospodarstvo (komercializacija, razmah oglaševalstva in reklam), večja odprtost v svet (udeležba v živahnejšem mednarodnem pretoku blaga in informacij) ter s tem močna izpostavljenost vplivom iz tehnološko in demografsko neprimerno močnejših ter jezikovno dosti bolj tujih okolij, kakor pa je bilo jugoslovansko. V preteklosti so novi predmeti in pojmi prihajali k nam razmeroma redko in so se med ljudmi širili

postopoma, zato je bilo iskanje ali tvorbo ustreznih slovenskih besed za njihovo poimenovanje mogoče prepuščati spontanemu in dolgotrajnemu obravnavanju med izvedenci posamezne stroke in med posebej ozaveščenimi ljubitelji slovenščine. Danes je novosti neprimerno več in prihajajo v večinsko družbeno zavest dosti hitreje. Kadar pa današnji govorec v svojem vsakdanjem delovnem ritmu naleti na novo stvar in s tem na novo poimenovalno potrebo, praviloma nima ne ustrezne volje, ne strokovnega znanja, ne zadosti časa za iskanje ali oblikovanje ustrezne slovenske besede, zato brez daljšega obotavljanja prevzame tujo besedo (ta se mu tako in tako ponuja, če je skupaj s tisto stvarjo prišla iz tujine), posebno ker ljudje niti ne vedo, na koga bi se v takih primerih lahko obračali za nasvet. Zato potrebujemo ustanovo, ki se bo na te potrebe odzivala hitro, organizirano in strokovno in za katero bodo ljudje vedeli, da jim je na voljo za jezikovne informacije ali nasvete.

Predlagatelj takega jezikovnega zakona v današnjih slovenskih razmerah lahko pričakuje več vrst ugovorov:

- stvarne pripombe jezikoslovne in pravne stroke (o organizacijsko-tehnični uresničljivosti nekaterih določil, o morebitnih pravnih vrzelih in nejasnostih, o finančnih posledicah za državni proračun, o strokovni pripravljenosti slovenističnega in pravnega kadra za operativno delo jezikovnega urada ipd.);
- splošno kritiko s sklicevanjem na človekove pravice, možnost proste izbire in spontanost (svoboda govora ipd.);
- odpor tistih, ki bi jim zakon naložil večje upoštevanje slovenščine pri njihovem delu (nekateri poslovni oziroma podjetniški krogi, oglaševalci idr.).

Na stvarne strokovne pripombe je na raznih stopnjah obravnavanja in sprejemanja zakonskega predloga mogoče odgovoriti z ustreznimi pojasnili ali pa jih v obliki morebitnih amandmajev vnesti v besedilo predloga (redkokateri zakonski predlog je sprejet, ne da bi bil v parlamentarnem postopku kaj spremenjen ali dopolnjen); z odporom tistih, ki jim zakon nalaga večje, po njihovem zatrjevanju prehude ali nepotrebne obveznosti do slovenščine, mora zakonodajalec zmeraj računati ter (strokovno in politično) primerjati težo njihovega interesa z drugimi interesi (narodnokulturnim, državotvornim, sporazumevalnim idr.) in se odločiti. Kritiko v imenu človekovih pravic in spontanosti pa je mogoče zavrniti prav s sklicevanjem na človekove (in državljanske) pravice: ustvarjanje in razširjanje slovenskih besedil, polnih jezikovnih napak, tujih besed in prezapletenih skladenjskih zvez, predvsem pa vsiljevanje tujejezičnih besedil v javnosti pomeni za večino državljanov Slovenije teptanje njihove pravice do informiranosti (če je npr. v navodilu za uporabo motorne kose toliko prevajalskih in tiskovnih napak, da je nerazumljivo in celo nevarno, ali če v Delu izide napoved javnega predavanja na Inštitutu Jožefa Štefana in je pri tem naslov predavanja natisnjen samo v angleščini); celo pri tistih Slovencih, ki v Sloveniji uporabljajo angleščino in druge tuje jezike namesto slovenščine (npr. *European Fashion Design by Mura*), navadno ne gre za njihovo prosto (spontano) izbiro jezika, temveč so podvrženi kratkoročnim modnim, komercialnim in drugim pritiskom, katerih končni vzvodi so neredko zunaj slovenskega ozemlja in zunaj slovenske družbe. V tisti del jezikovne dejavnosti, v katerem se svoboda govora res lahko popolnoma uveljavi, tj. v besedno umetnost, v območje zasebnega sporazumevanja ipd., pa ta zakon ne posega.

V času, ko se Slovenija odloča o vstopu v Evropsko zvezo in tehta posledice, bi sprejem tega zakona pomenil pravočasno določitev pogajalskih izhodišč in pripravo konkretnih mehanizmov, ki jih bomo potrebovali za ohranitev svoje prepoznavnosti in identitete po vstopu v EZ (to se med drugim že kaže v polemiki o rabi jezikov v gospodarskih družbah).

3 Primerjava z drugimi državami

Pregledovanje jezikovne zakonodaje tujih držav razkriva zakonitost, da se raba jezika zakonsko predpisuje skoraj povsod, kjer ni (zadosti) samoumevna. Način in ostrina predpisovanja pa sta zelo različna. Na eni strani so države, ki rabo jezika določajo zelo ohlapno, samo na ravni splošne ustavne določbe. Njihova jezikovna politika je videti dokaj liberalna, vendar natančnejši premislek

pokaže, da gre za države, kjer je izbira določenega jezika v skoraj vseh govornih položajih (posebno pa v javnosti in v uradih) tako samoumevno predvidljiva, da je ni treba posebej predpisovati, samodejno jo ureja pritisk javnega mnenja in večstoletnega izročila. V trenutku, ko se ta samoumevnost zaradi občutnih demografskih premikov ali drugih razlogov omaje, pa se tudi v takih državah oglasijo zahteve po določnejših predpisih o (obvezni) rabi določenega jezika; ko je na nekaterih območjih ZDA močno narasel delež špansko govorečega prebivalstva, se je tam začelo govoriti o ogroženosti angleščine in o potrebnosti njenega zakonskega predpisovanja. Raba angleščine je zakonsko dobro zavarovana v Kanadi (Quebec!) in sploh po državah, kjer ni samoumevna, vštevši nekdanje britanske kolonije.

V drugo skupino uvrščamo države, ki imajo poleg splošne ustavne določbe še vrsto drugih določil o rabi jezika, raztresenih po raznih področnih zakonih in podzakonskih predpisih. Ti so nastajali v različnih obdobjih, na raznih ravneh (npr. državni in deželni zakoni) in z različnimi nameni, vendar so ob tem sistematično določali izbiro jezika v kritičnih govornih položajih in so preživelij menjave ustavne ureditve države, vojno in druge zgodovinske pretrese. Pregled nad takimi predpisi pa je zelo težaven (npr. v Italiji).

V tretji skupini so države, ki skušajo posledice omahujoče samoumevnosti v jezikovni rabi zajeti in zaokroženo urediti z enovitim zakonom. V Evropi je med takimi najbolj znana Francija. Prvi zakon o rabi francoščine je bil sprejet leta 1975, drugi pa leta 1994. Nekatera določila drugega je francosko ustavno sodišče razveljavilo, v večjem delu pa je vendarle ostal v veljavi in je še zmeraj precej »močnejši« od prvega. Uveljavlja pravico do francoščine za porabnike, delojemalce in javnost, pri tem pa ostaja skladen s francoskimi obveznostmi do predpisov Evropske zveze in predvideva, da je ob predstavitvi izdelka, storitve ipd. poleg francoščine vedno mogoč tudi prevod v tuji jezik.

Raba francoščine se zahteva pri predstavitvi blaga in storitev za porabnike ter pri napisih in oglasih na javnih krajih in v javnih prostorih, dalje pri sklepanju pogodb med osebami javnega prava, pri prirejanju kongresov in kolokvijev, v delovnih pogodbah in navodilih, pri šolskem pouku, radijskih in televizijskih reklamah idr. Pri zahtevah po nadomeščanju tujih besed s francoskimi se sklicuje na Zakon o bogatitvi francoščine in večkrat uporablja določila naslednjega tipa: »Taka besedila ne smejo vsebovati nobenega tujega izraza ali pojma, če obstaja francoski izraz ali pojem z istim pomenom, predvsem izraz ali pojem, sprejet v pogojih, predvidenih z zakonskimi določbami o bogatitvi francoščine« (6., 8. idr. členi).

Posebno oster je pri predpisovanju nadzornih ukrepov, saj npr. poleg delnega ali popolnega vračanja subvencij predvideva celo neposredno poseganje agentov pravosodne policije; ti lahko pri iskanju in ugotavljanju kršitev nekaterih določil tega zakona tudi »vdrejo na kraje ali v vozila« (14. člen); kdor jih pri njihovih opravilih posredno ali neposredno ovira, »se kaznuje s šestmesečnim zaporom in denarno kaznijo 50.000 frankov«. V skladu s posebno francosko miselnostjo se poleg »zaščite pluralizma« priporoča »spoštovanje francoskega jezika in širjenje francoskega govornega območja«.

Medtem ko je francoski jezikovni zakon nedvomno ukazovalen in dokaj represiven, pa so skandinavske države ubrale drugo pot: z zakoni ali podzakonskimi predpisi so ustanovile svoje urade za jezik in jim zaupale samo raziskovalne, razvojne, spodbujevalne in svetovalne naloge. Poglavitne tri naloge danskega urada za jezik so: dajanje pojasnil o danščini in njeni rabi (komur koli), izdelovanje uradnega pravopisnega slovarja in spremljanje razvoja danščine (posebno zbiranje novih besed ali novih vrst rabe besed), torej tisto, kar pri nas večinoma že opravlja Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša pri Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU. Danski urad za jezik mora vse pomembnejše zadeve, ki jih sam načne, predložiti pristojnemu ministrstvu v dokončno odločitev. Posamezniki iz urada pa sodelujejo pri delu zakonodajnega oddelka pravosodnega ministrstva, državnega radia, odbora za krajevna imena, danske svetopisemske družbe, odbora za izpitna vprašanja iz danščine, danskega združenja za standarde, terminološke delovne skupine ipd. Urad izdaja svoje strokovno glasilo. — Podobne naloge in status imajo uradi

za jezik na Islandiji, Norveškem, Švedskem in Finskem. V nekaterih izmed teh držav obstaja celo po več uradov — tudi za jezike narodnih manjšin, npr. Laponcev (Norveška) in Eskimov (Danska — Grenlandija).

Zakon o jeziku so pred kratkim sprejeli tudi na Poljskem. Tudi oni povezujejo prvine francoskega in skandinavskega modela (npr. predvidevanje tudi denarnih kazni »do 100.000 zlotov (tj. približno 10 milijonov SIT) ter ustanovitev Sveta za poljski jezik, tj. nekakšnega jezikovnega urada, med drugim pooblaščenega za jezikovno svetovanje in za uradno določanje temeljev poljskega pravopisa ipd.), vsebinska določnost njihovega zakona pa se zdi v primerjavi z našim predlogom manj uravnotežena: po eni strani se neposredno izreka o nekaterih zelo konkretnih pojavih v jeziku (npr. prepoved vulgarizmov), po drugi strani pa številna vsebinska vprašanja prepušča jezikovnemu svetu pri Poljski akademiji znanosti (ta naj bi parlamentu v dveh letih predložil poročilo o stanju in potrebnih ukrepih v podporo poljščini).

Slovenski zakon o jeziku temelji na skandinavskem modelu (ustanovitev jezikovnega urada s poudarjeno svetovalno in spodbujevalno vlogo); ima tudi nekaj potez francoskega modela in nekaj izvirnih prvin (npr. dajanje uradnih mnenj in soglasij pristojnega ministrstva ali Državnega urada za jezik pri izjemah in nejasnih primerih). Pri tem po eni strani povzema vsebino že sprejetih področnih zakonov, kolikor urejajo izbiro jezika (manj tudi njegovo kakovost), ter to vsebino dopolnjuje in posplošuje na vsa področja javnega sporazumevanja, po drugi strani pa pušča pristojnost za raziskovanje in kodifikacijo jezikovne norme v rokah nevladnih strokovno-znanstvenih ustanov, posebno SAZU in univerz.

4 Finančne posledice

Z ustanovitvijo urada za jezik po tem zakonu in z njegovo temeljno dejavnostjo (22. člen) bi za proračun Republike Slovenije nastal redni letni strošek okoli 50 milijonov tolarjev (plače za štiri zaposlene in materialni stroški), v zvezi z uresničevanjem nekaterih njegovih nalog (npr. zapisovanje javnih natečajev za zbiranje posrečenih jezikovnih rešitev, slovesno izrekanje pohval posameznikom in skupnostim za jezikovnokulturno prizadevanje, publikacije, posveti) pa še okoli 20 milijonov tolarjev, skupaj približno 70 milijonov tolarjev letno (po cenah leta 2000). V državni proračun pa bi prišlo nekaj prihodka od predvidenih denarnih kazni (29. člen).

II Besedilo členov

1. člen (vsebina zakona)

Ta zakon ureja javno rabo slovenščine kot ustavno določenega uradnega jezika na območju Republike Slovenije in ustanavlja Državni urad za jezik, da bo redno spremljal uresničevanje zakona ter načrtno pospeševal uveljavljanje slovenščine na vseh področjih javnega sporazumevanja in skrbel za aktivno jezikovno politiko v *Republiki Sloveniji*.

Rabo slovenskega jezika v skladu z ustavo in tem zakonom lahko nadrobneje urejajo tudi področni zakoni.

2. člen (uporaba določb tega zakona na narodno mešanih območjih)

Določila tega zakona se na jezikovno mešanih območjih Republike Slovenije, kjer se po zakonu uporablja tudi madžarski oziroma italijanski jezik, smiselno uporabljajo tudi za ta dva jezika.

I. PODROČJA RABE SLOVENŠČINE KOT URADNEGA JEZIKA

Poslovanje

3. člen

(raba slovenščine pri delu)

Državni organi in organi območnih samoupravnih skupnosti, pravosodni organi in vsi, ki izvajajo javno službo ali imajo javna pooblastila, delajo v slovenščini. Kadar je njihovo poslovanje namenjeno tujcem, lahko uporabljajo poleg slovenščine tudi tuji jezik.

Osebe iz prejšnjega odstavka morajo pri pisni rabi slovenščine upoštevati normo slovenskega knjižnega jezika. Zoper odločbo, sodni sklep ali drugo uradno besedilo, ki državljanu nalaga določene obveznosti do izdajatelja besedila, se državljan lahko v rednem roku pritoži, če se v besedilu grobo ali pogosto krši slovenska knjižnojezikovna norma; organ mora v takem primeru izdati novo, jezikovno sprejemljivo različico besedila.

V sporu, ali gre pri besedilu iz prejšnjega odstavka za grobo oziroma pogostno kršitev slovenske knjižnojezikovne norme, odloča Državni urad za jezik.

4. člen

(poslovanje s strankami)

Vse pravne in fizične osebe morajo pri izvajanju svoje registrirane dejavnosti s strankami na območju Republike Slovenije poslovati v slovenščini, razen če so stranke tujci ali če gre za elektronsko spremljanje preletov v mednarodnem letalskem prometu.

5. člen

(obvezna raba slovenščine v pogodbah)

Pravne in fizične osebe, registrirane na območju Republike Slovenije, ki sklepajo pogodbe s tujci, lahko poleg obveznega pogodbenega besedila v slovenščini podpišejo tudi tujejezične različice iste pogodbe.

Če oseba iz prejšnjega odstavka sklene pogodbo samo v tujem jeziku, se v morebitnem sporu pred sodišči v Republiki Sloveniji ne bo mogla sklicevati na tako pogodbo.

Za jezik meddržavnih pogodb veljajo določila Zakona o zunanjih zadevah (Uradni list RS, št. 1/91).

6. člen

Izdelovalci opreme, strojev, naprav in trajnih dobrin za osebno rabo morajo vsak svoj izdelek opremiti z deklaracijo, garancijo, tehnično literaturo ter navodilom za varno uporabo, preizkušanje in vzdrževanje v slovenščini. Gospodarske družbe in fizične osebe, vpisane v sodni register za opravljanje trgovinske dejavnosti, lahko zastopajo tuje proizvajalce takih izdelkov ali opravljajo distribucijo teh izdelkov pod pogojem, da imajo zanje zagotovljeno deklaracijo, garancijo, tehnično literaturo in navodilo za uporabo v slovenščini. Jezik vsega omenjenega pisnega gradiva mora biti za uporabnika razumljiv in se mora držati slovenske knjižnojezikovne norme.

Vsako zdravilo ali fitofarmacevtsko sredstvo, ki se daje v promet, mora imeti na ovojnicini natisnjeno deklaracijo, navodilo za uporabo in vse druge potrebne podatke v slovenščini, dodatno pa lahko tudi v enem ali več tujih jezikih.

Če pristojna inšpekcija ugotovi jezikovno neustreznost omenjenega pisnega gradiva, lahko z odredbo ustavi distribucijo in prodajo izdelka, dokler ga izdelovalec ali distributer oziroma prodajalec ne opremi s sprejemljivim gradivom.

S sprejemljivim pisnim gradivom v slovenščini morajo biti opremljeni tudi izdelki domačih proizvajalcev, če so bili prvotno namenjeni za izvoz v tujino, pozneje pa preusmerjeni na slovenski trg.

7. člen

(znanje slovenščine kot pogoj za sklenitev delovnega razmerja oziroma za registracijo samostojne dejavnosti fizičnih oseb)

Znanje slovenščine je pogoj za sklenitev delovnega razmerja ali za registracijo samostojne dejavnosti fizičnih oseb. Če ta pogoj pri sklenitvi delovnega razmerja ni bil upoštevan z vednostjo obeh pogodbenih strank, je pogodba o zaposlitvi ali registracija oziroma odločba o imenovanju takoj nična, v primeru napak volje pa izpodbojna.

Določba prvega odstavka ne velja, če gre za sklenitev delovnega razmerja pri sezonskih delih ali za delo, pri katerem prihaja do jezikovnih stikov samo s tujimi strankami oziroma je vezano samo na pomoč pri učenju tujega jezika ali pri oblikovanju tujejezičnih besedil.

8. člen

Za sklenitev delovnega razmerja, kjer se predvidevajo neposredni stiki s strankami, ali za registracijo tovrstne samostojne dejavnosti fizičnih oseb ali za njihovo imenovanje na odgovorne uradne položaje mora znanje slovenščine dosegati kakovostno stopnjo, primerno pogostosti in zahtevnosti teh stikov. Kandidatom se potrebna jezikovna kakovostna stopnja prizna na podlagi ustrezne javne listine.

9. člen

(znanje slovenščine kot pogoj za pridobitev državljanstva)

Aktivno obvladanje slovenščine v govoru in pisanju je eden izmed pogojev za pridobitev državljanstva Republike Slovenije z naturalizacijo, kar se dokaže z obveznim preizkusom pred ustanovo, ki jo imenuje ali pooblasti Vlada Republike Slovenije.

10. člen

(notranje poslovanje fizičnih in pravnih oseb)

Notranje poslovanje vseh fizičnih in pravnih oseb, registriranih na območju Republike Slovenije, ki se nanaša na pravice in dolžnosti iz delovnega razmerja, na obveščanje delavcev in na varstvo pri delu, mora biti v slovenščini; če gre za delovno razmerje s tujcem iz drugega odstavka 7. člena, je pri tem dopustna tudi souporaba tujega jezika.

Odgovorne osebe iz prejšnjega odstavka ne smejo od kandidatov za zaposlitev in od delavcev zahtevati tujejezičnih prevodov vlog, povezanih z urejanjem pravic in dolžnosti iz delovnega razmerja (npr. prošnje za sklenitev delovnega razmerja ali za dopust).

Poimenovanje

11. člen

(poimenovanje pravnih oseb zasebnega prava)

Ime oziroma firma pravnih oseb zasebnega prava mora biti v slovenskem jeziku. Enako velja za firme fizičnih oseb.

Izjemoma se v firmi lahko uporabijo besede ali deli besed tujega jezika,

- če ustrezajo imenom ali firmam večinskih tujih družbenikov;
- če predstavljajo varovano blagovno ali storitveno znamko, ki je na slovenskem trgu javno navzoča zdržema najmanj dvajset let pred uveljavitvijo tega zakona;
- če za tujo besedo ni mogoče najti ustreznega prevoda v slovenski jezik ali tvoriti primerne nove slovenske besede;
- če gre za citatni izraz iz mrtvega jezika.

Izpolnjevanje pogojev iz tretje in četrte alinee prejšnjega odstavka ugotavlja Državni urad za jezik z izdajo pisnega soglasja za registracijo firme.

Prevod firme v tuji jezik se lahko na območju Republike Slovenije uporablja samo skupaj s firmo v slovenskem jeziku.

Javne obratovalnice, delavnice, poslovalnice, prodajalne, oddelki, izpostave, podružnice in podobno, kar je poimenovano drugače kot z registrirano firmo pravne osebe ali z imenom oziroma priimkom fizične osebe, morajo biti poimenovani v slovenščini.

12. člen

(poimenovanje pravnih oseb javnega sektorja)

Državni organi in organi lokalnih samoupravnih skupnosti, pravosodni organi, javni zavodi in vsi, ki izvajajo javno službo ali imajo javna pooblastila, morajo imeti slovensko ime; izjemoma se lahko kot del takega imena dovoli slovenskim jezikovnim pravilom prilagojeno ime katere tuje osebnosti. To velja tudi za imena oddelkov, podružnic, izpostav ipd.

Imena političnih strank ter političnih in upravnih funkcij ter znanstveni in strokovni naslovi posameznikov, ki predstavljajo pravne osebe iz prejšnjega odstavka, morajo biti v slovenščini.

Uradna soglasja za izjeme na podlagi prvega odstavka tega člena izdaja Državni urad za jezik.

Tujejezični prevodi imen iz prvega in drugega odstavka se lahko na uradnih gradivih, vizitkah, vabilih in drugih listinah uporabljajo samo za slovenskimi imeni oziroma pod njimi in ne smejo biti grafično bolj poudarjeni.

13. člen

(prepoved vpisa v sodni register)

Sodišče ne sme vpisati v sodni register firme pravne osebe, ki je poimenovana v nasprotju s katerim od določil 11. in 12. člena tega zakona.

14. člen

(slovensko ime kot pogoj za pridobitev koncesije, licence, javnega naročila ali naslova »slovenski«)

Pristojni organi države oziroma lokalnih skupnosti lahko izdajajo koncesije, licence in javna naročila samo pravnim osebam, poimenovanim v skladu s tem zakonom.

Pravni osebi, ki v svoji firmi ohranja tujejezične sestavine v nasprotju s tem zakonom, Vlada Republike Slovenije od dneva uveljavitve tega zakona ne sme izdati soglasja za uporabo besed »Slovenija«, »slovenski« ipd. v njeni firmi.

Pravni ali fizični osebi je mogoče izdati licenco za prevažanje potnikov z avtobusi ali taksiji samo, če njeni vozniki dobro obvladajo slovenščino.

15. člen

(poimenovanje novih blagovnih in storitvenih znamk)

Raba slovenskega jezika je obvezna pri poimenovanju nastajajočih novih blagovnih in storitvenih znamk domačih fizičnih in pravnih oseb, če gre za trženje na območju Slovenije.

16. člen

(poimenovanje javnih površin, prostorov in vozil)

Javne površine, prostori in vozila morajo biti poimenovani v slovenščini; izjemoma se lahko kot del takega imena dovoli slovenskemu jeziku prilagojeno ime znane tuje zgodovinske osebe ali tujega kraja.

Izjeme na podlagi prvega odstavka tega člena lahko dovoli Državni urad za jezik.

Obveščanje javnosti**17. člen****(obveščanje javnosti in javno oglaševanje)**

Javno oglaševanje, napovedovanje naslovov javno predvajanih glasbenih, filmskih ipd. stvaritev, predvajanje radijskih in televizijskih oddaj, navodila za uporabo izdelkov, hišni redi in druge oblike obveščanja javnosti (npr. v javnih glasilih, na kažipotih, razglasnih panojih, prikazovalnikih, opozorilnih napisih na javnih krajih in v javnih prostorih, v igralnicah, v izložbah, na ovojnih, letakih in plakatih, prospektih, razstavnih in prodajnih katalogih) morajo biti na območju Republike Slovenije v slovenščini, razen če javno glasilo izhaja v tujem jeziku. Če je sporočilo, objavljeno v glasilu, ki izhaja v slovenščini, izrecno namenjeno predvsem tujcem, je zanj dovoljeno uporabljati poleg slovenščine tudi tuji jezik, vendar besedilo v tujem jeziku ne sme biti izrazno bolj poudarjeno kakor slovensko.

Tuji radijski in televizijski programi ali njihovi deli, ki jih prevzema domača RTV, morajo biti prevedeni v slovenščino. Izjeme so določene v 68. in 86. členu Zakona o javnih glasilih (Uradni list RS, št. 18/94).

Medmrežno predstavljanje in oglaševanje slovenskih pravnih oseb in fizičnih oseb z registrirano samostojno dejavnostjo mora biti v slovenščini, dodatno pa lahko tudi v tujih jezikih.

V dvomu ali sporu, ali gre za javno obveščanje, oglaševanje oziroma dajanje navodil, namenjeno predvsem tujcem, odloči Državni urad za jezik.

18. člen**(poimenovanje, napovedovanje, predstavljanje in izvajanje javnih prireditev)**

Poimenovanje, napovedovanje, predstavljanje in izvajanje kulturnih, strokovnih, izobraževalnih, gospodarskih, športnih, zabavnih in drugih javnih prireditev mora biti v slovenščini.

Filmi se predvajajo s slovenskimi podnapisi ali sinhronizirani v slovenščino. Izjemo lahko dovoli minister, pristojen za kulturo, če gre za enkratno predvajanje umetniško pomembnega tujega filma v izrednih okoliščinah.

Operne predstave Slovenskega narodnega gledališča so v slovenščini, če je zagotovljeno spremljanje slovenskega prevoda na prikazovalniku, pa lahko tudi v tujem jeziku.

Souporabo tujih jezikov pri poimenovanju, napovedovanju, predstavljanju ali izvajanju takih prireditev lahko izjemoma dovoli ministrstvo, pristojno za kulturo, če gre za mednarodne prireditve, namenjene predvsem tujim udeležencem in obiskovalcem, oziroma ministrstvo, pristojno za gospodarske zadeve, če gre za poslovne dogodke, namenjene predvsem tujim partnerjem oziroma investitorjem.

19. člen**(uporaba slovenščine na mednarodnih javnih prireditvah, ki se financirajo z javnimi sredstvi)**

Na mednarodnih javnih prireditvah na območju Republike Slovenije, ki se financirajo z javnimi sredstvi, mora biti omogočena enakopravna uporaba slovenščine. V slovenščini mora biti dostopno tudi vse temeljno informativno pisno gradivo teh prireditev.

Če predavanja in druga besedila takega mednarodnega strokovnega posvetovanja ali druge javne prireditve izidejo v zborniku, mora imeti zbornik naslov in uvodno besedo tudi v slovenščini, tujejezični prispevki v zborniku pa povzetke tudi v slovenščini.

Izjeme od uporabe določb iz prvih dveh odstavkov tega člena lahko dovoli Državni urad za jezik, če gre za mednarodne prireditve, namenjene predvsem tujim nastopajočim in tujemu občinstvu.

Vzgoja in izobraževanje

20. člen

(raba slovenščine v vzgoji in izobraževanju)

Javna vzgoja in izobraževanje potekata na območju Slovenije v slovenščini; to velja tako za vzgojno delo na predšolski stopnji kakor tudi za učni jezik na osnovnošolski in srednješolski stopnji ter za redna visokošolska in univerzitetna predavanja in izpite, za napisana besedila in ustne zagovore seminarških, diplomskih, specialističnih in magistrskih nalog ter doktorskih disertacij.

Tudi v primeru gostujočih tujih članov komisij za obrambo specialističnih in magistrskih nalog ter doktorskih disertacij mora doktorand govoriti slovensko, fakulteta pa mora gostujočim tujim članom komisije zagotoviti prevajanje.

Raba tujih jezikov v osnovnošolskem in srednješolskem izobraževanju je dovoljena pri pouku tujih jezikov v okviru predpisanega predmetnika in v prostovoljnih jezikovnih krožkih, v visokošolskem in univerzitetnem izobraževanju pa v okviru uresničevanja uradno potrjenih študijskih programov za tuje jezike ter pri predavanjih in konsultacijah tujih gostujočih profesorjev v okviru organiziranega univerzitetnega podiplomskega študija na nejezikovnih smereh, če delež teh predavanj in konsultacij ne presega 20 odstotkov celotne kvote kandidatovega študijskega programa.

Druga področja

21. člen

Če se z gospodarskim, kulturnim, političnim ali tehnološkim razvojem odpre na območju Republike Slovenije kako novo področje javnega sporazumevanja, se za rabo jezika na njem smiselno uporabljajo določila tega zakona.

II. DRŽAVNI URAD ZA JEZIK

22. člen

(Državni urad za jezik in njegove naloge)

Za sistematično oblikovanje in izvajanje aktivne jezikovne politike se ustanovi Državni urad za jezik. Urad za svoje delo odgovarja Vladi Republike Slovenije.

Urad za jezik ima predvsem tele naloge:

- spremlja uresničevanje določil zakonskih in podzakonskih predpisov, ki govorijo o rabi slovenskega jezika, ter o tem in o vsem svojem delovanju vsaj dvakrat letno poroča vladi;
- izdaja mnenja in soglasja po tem zakonu;
- sproti opominja pristojne nadzorne organe na morebitno neuresničevanje ali kršenje zakonskih določil, ki varujejo slovenski jezik na njihovem delovnem področju;
- predlaga pristojnim organom ukrepe v zvezi z uveljavljanjem in varstvom slovenskega jezika;
- izreka javne pohvale fizičnim in pravnim osebam za zavzeto jezikovnokulturno delovanje;
- neposredno ali prek inšpekcijskih služb opominja kršilce določil tega zakona in jih opozarja na pravne posledice;
- strokovno proučuje ter razvija postavke in izhodišča za jezikovnopolično odločanje in načrtovanje v vladi in drugih državnih organih;
- daje pobude za spreminjanje in dopolnjevanje zakonskih in podzakonskih predpisov, ki urejajo rabo slovenščine, in pri tem sodeluje z organi državnega zbora;
- daje pobude za širitev slovenščine na nova področja, da bo jezik sledil znanstvenemu in tehnološkemu razvoju ter modernemu načinu življenja;

- daje fizičnim in pravnim osebam pojasnila o slovenski knjižni normi, kakor je zapisana v sprejetih učbenikih in priročnikih, o možnostih jezikovnega izpopolnjevanja odraslih ter o jezikovnih pravicah državljanov Republike Slovenije in tujcev na območju Republike Slovenije;
- strokovno svetuje fizičnim in pravnim osebam pri zbiranju ali jezikoslovni presoji predlogov za nova imena firm pravnih oseb, javnih obratovalnic, blagovnih in storitvenih znamk, tržnih izdelkov, javnih prireditev idr.;
- izdaja lepake, zgibanke in drugo propagandno gradivo o knjižni slovenščini, njenem izraznem bogastvu, zanimivosti in funkcijah ter pripravlja jezikovne publikacije, povezane z državnopolitično prakso (npr. seznam poslovenjenih imen za tuje države, uradnih prevodov imen mednarodnih organizacij, sporazumov in pogodb, seznam uradnih krajšav);
- razpisuje javne natečaje za predlaganje in vpeljevanje posrečenih jezikovnih rešitev (npr. poimenovanja za nove predmete, pojave in pojme iz naravnega, tehničnega, družbenega in duhovnega sveta);
- obravnava pripombe in pritožbe pravnih oseb in državljanov v zvezi z uporabo slovenščine kot uradnega jezika;
- obvešča javnost o usmeritvah in odprtih vprašanjih jezikovne politike;
- sodeluje z državnimi organi ter z znanstvenimi, izobraževalnimi in drugimi zavodi, organizacijami in društvi, ki se ukvarjajo z jezikovno vzgojo, poučevanjem in raziskovanjem;
- sodeluje s podobnimi organizacijami iz drugih držav.

23. člen

(imenovanje vodje urada in strokovnega sveta)

Vodjo Državnega urada za jezik imenuje za dobo štirih let Vlada Republike Slovenije na predlog ministra, pristojnega za kulturo. Vodja mora biti po izobrazbi diplomirani jezikoslovec slovenist ali pravnik.

Vlada imenuje tudi enajstčlanski strokovni svet Državnega urada za jezik. Svet je imenovan za dobo petih let, poleg vodje urada pa ga sestavljajo pet slovenistov (po en predstavnik Slavističnega društva Slovenije, SAZU in univerz), dva pravnik (iz vladnih služb) ter po en predstavnik Kulturniške zbornice, Gospodarske zbornice in Učiteljske zbornice. Če je vodja urada slovenist, mora biti predsednik sveta neslovenist, in obrnjeno.

Strokovni svet Državnega urada za jezik se sklicuje najmanj dvakrat letno. Na sejah obravnava delovanje urada in svoje mnenje sporoča Vladi Republike Slovenije.

24. člen

(dolžnost odzivanja na delo urada)

Državni organi so se na pobude, opozorila in predloge Državnega urada za jezik dolžni odzvati.

25. člen

(omejitve delovnega področja urada)

Državni urad za jezik se ne vmešava v individualne jezikovne pravice ljudi ter se ne izreka o jeziku besedne umetnosti, zasebnega sporazumevanja in bogoslužja. Ne odloča o knjižnojezikovni normi, ne spreminja jezikovnih priročnikov ter sam ne tvori posebnega izrazja znanstvenih in tehničnih strok, pač pa vse te dejavnosti spremlja in spodbuja, njihove dosežke upošteva pri svojem delu in spodbuja zanimanje širše javnosti.

III. NADZOR

26. člen **(inšpekcijski nadzor)**

Nadzor nad izvajanjem tega zakona opravljajo pristojne inšpekcije za področja, na katera se posamezne določbe nanašajo.

27. člen **(pravica predloga)**

Predlog pristojnemu inšpektorju za začetek postopka v zvezi z izvajanjem tega zakona lahko da Državni urad za jezik in tudi vsaka fizična ali pravna oseba, ki meni, da je zakon kršen.

28. člen **(posebni inšpekcijski ukrepi)**

Pristojni inšpektor lahko fizičnim in pravnim osebam, ki morajo upoštevati ta zakon, z začasno odredbo naloži dejanja, s katerimi jih prisili k njegovemu upoštevanju.

Če fizična ali pravna oseba v zvezi s svojo registrirano dejavnostjo ne sledi začasni odredbi iz prejšnjega odstavka, lahko pristojni inšpektor začasno prepove njeno delovanje.

Če fizična ali pravna oseba na zahtevo pristojnega inšpektorja ne odstrani svojega javnega napisa ali drugega javnosti dostopnega jezikovnega gradiva (katalogi, garancijski listi, navodila za uporabo ipd.), ki ni skladno z določili tega zakona, lahko tako odstranitev po inšpektorjevem naročilu brez odlašanja opravi ustrezna javna služba, stroški odstranitve pa bremenijo fizično oziroma pravno osebo, *ki je v prekršku.*

Pritožba zoper odločitve inšpektorja iz prvih treh odstavkov tega člena ne zadrži njihove uresničitve.

IV. KAZENSKÉ DOLOČBE

29. člen **(denarne kazni)**

Z denarno kaznijo 150.000 SIT se kaznuje za prekršek vsaka fizična in pravna oseba:

1. ki pri izvajanju svoje registrirane dejavnosti s strankami ne posluje v slovenščini, razen če so stranke tujci (4. člen);
2. ki sprejemanja oseb v delovno razmerje ali registracije samostojne dejavnosti fizičnih oseb ne pogojuje s kandidatovim ustreznim znanjem slovenščine (7. in 8. člen);
3. ki v zvezi z obveščanjem delavcev in njihovimi pravicami iz delovnih razmerij ali v zvezi z navodili za varstvo pri delu ne posluje v slovenščini, razen če gre za souporabo tujega jezika pri sporazumevanju s tujcem (10. člen);
4. ki obvešča javnost oziroma javno oglašuje v tujem jeziku, če to obveščanje oziroma oglaševanje ni namenjeno predvsem tujcem (17. člen);
5. ki poimenuje, napoveduje ali predstavlja javne prireditve v nasprotju z 18. členom tega zakona;
6. ki ne omogoča rabe slovenščine na mednarodnih javnih prireditvah, sofinanciranih iz javnih sredstev, ali ne zagotovi temeljnega informativnega gradiva v slovenščini ali ne poskrbi za rabo slovenščine v naslovu, spremni besedi oziroma povzetku tujejezičnega članka v zborniku (19. člen).

Z denarno kaznijo 750.000 SIT se kaznuje za prekršek iz prejšnjega odstavka tudi odgovorna oseba pravne osebe.

30. člen **(odtegnitev javnih sredstev)**

Slovenska pravna ali fizična oseba, ki se na medmrežju predstavlja ali oglašuje samo v tujih jezikih, izgubi pravico do udeležbe pri javnih naročilih, državnih subvencijah in drugih oblikah pomoči iz javnih sredstev, vštevši ugodnosti pri uporabi Arnesa in drugih subvencioniranih mrež. Izguba te pravice pravne ali fizične osebe velja še najmanj šest mesecev po uskladitvi njenega ravnanja z določilom tretjega odstavka 17. člena tega zakona.

V. PREHODNE IN KONČNE DOLOČBE

31. člen **(rok za uveljavitev slovenskih poimenovanj v javnem sektorju)**

Državni organi in organi lokalnih samoupravnih skupnosti, pravosodni organi in vsi, ki izvajajo javno službo ali imajo javna pooblastila, morajo svoja poimenovanja uskladiti s tem zakonom v enem letu od njegove uveljavitve. Neupravičena neizpolnitev te zahteve pomeni za vodjo takega organa oziroma skupnosti ali službe kršitev disciplinske odgovornosti.

Javne obratovalnice, poslovalnice, podružnice, izpostave in druge enote pravnih oseb morajo svoja poimenovanja uskladiti s tem zakonom v dveh letih od njegove uveljavitve. Če tega ne storijo, jim po poteku tega roka pristojni organ po uradni dolžnosti odvzame dovoljenje za obratovanje.

32. člen **(rok za imenovanje vodje urada in za začetek dela)**

Vlada Republike Slovenije mora v treh mesecih po uveljavitvi tega zakona imenovati vodjo Državnega urada za jezik ter mu zagotoviti prostorske in druge možnosti, da bo lahko najpozneje v šestih mesecih pripravil vse potrebno za začetek rednega dela tega urada.

Vlada mora imenovati strokovni svet Državnega urada za jezik najpozneje v treh mesecih po začetku rednega delovanja urada.

33. člen **(pogojevanje spremembe vpisa v sodni register)**

Pravni osebi, ki ni poimenovana v skladu s tem zakonom in ki predlaga kakršno koli spremembo svojega vpisa v sodni register, se ta sprememba dovoli le, če hkrati predlaga uskladitev svojega poimenovanja s tem zakonom.

34. člen **(veljavnost dosedanjih zakonskih določb, ki se nanašajo na slovenščino)**

Zakonske določbe, ki se v področnih zakonih nanašajo na slovenščino, ostajajo v veljavi, če niso v nasprotju s tem zakonom.

35. člen **(končna določba)**

Ta zakon začne veljati petnajsti dan po objavi v Uradnem listu Republike Slovenije.

III Obrazložitev

Slovenščina je z Ustavo Republike Slovenije določena kot uradni jezik v tej državi. Na tem temelji vrsta določil v področnih zakonih za šolstvo, gospodarstvo, sodstvo, upravo idr. Ta zakon povzema njihovo vsebino in daje skupne temelje, kadar pa kateri področni zakon nima lastnih določb o jeziku, tudi zapira tovrstno pravno praznino. Poleg tega zakon ustanavlja Državni urad za jezik, da

bo strokovno spremljal izpolnjevanje dolžnosti in pravic fizičnih in pravnih oseb glede rabe slovenščine po določenih tega zakona in drugih predpisov ter sam sodeloval pri uresničevanju aktivne jezikovne politike v Sloveniji.

V razmerju do Ustave Republike Slovenije se s tem zakonom v 1. členu splošno operacionalizira določba o slovenščini kot uradnem jeziku na območju Republike Slovenije. V razmerju do drugih (področnih) zakonskih predpisov pa predmetni zakon dopušča možnost nadrobnejše ureditve.

V 2. členu se predvideva smiselna uporaba določil tega zakona tudi glede rabe madžarskega in italijanskega jezika na zakonsko določenih dvojezičnih območjih v Republiki Sloveniji. To med drugim pomeni npr. to, da imata v javnih napisih prednost slovenščina in madžarščina oziroma italijanščina, šele za njimi lahko pridejo na vrsto drugi jeziki.

Členi od 3. do 21. določajo obvezno rabo slovenskega jezika pri poslovanju, poimenovanju, obveščanju javnosti ter vzgoji in izobraževanju. Gre za temeljna pravila, ki so lahko nadrobneje izdelana v področnih zakonih, kolikor pa kateri področni zakon o jezikovni rabi ne govori, dajejo že ti členi pravno podlago za obvezno uporabo slovenščine tudi na tistem področju. To, npr., pomeni, da morajo biti pod pogoji tega zakona slovensko poimenovani tudi društva, ustanove in zavodi, čeprav veljavna področna zakonodaja tega doslej ni zahtevala.

Zakon določa, da mora biti javno poslovanje v slovenščini (3. in 4. člen), najsi gre za državne ipd. organe ali za javne službe in nosilce javnih pooblastil (npr. RTV, Mobitel, banke). Glede notranjega poslovanja zakon uveljavlja načelo, da morajo biti uresničevanje pravic in dolžnosti iz delovnega razmerja ter obveščanje delavcev in navodila za varstvo pri delu (10. člen) vezana na uporabo slovenščine.

Uporaba slovenščine je obvezna tudi pri sklepanju pogodb (5. člen). Glede sankcije za neupoštevanje te obveznosti je v osnovnem predlogu predvidena nemožnost sklicevanja na take pogodbe pred slovenskimi sodišči, v variantnem (ostrejšem) pa ničnost takih pogodb.

V 6. členu morajo izdelovalci naprav in drugih trajnih dobrin opremiti vsak svoj izdelek z ustreznim pisnim gradivom v slovenščini (deklaracija, navodilo za uporabo idr.). Podobna zahteva se postavlja zastopnikom tujih proizvajalcev. Ker se pogosto dogaja, da je pisno gradivo za izdelke tujih proizvajalcev zelo slabo prevedeno in natisnjeno v tujini, se posebej zahteva razumljivost besedila in upoštevanje slovenske knjižnojezikovne norme.

V 7. členu predpisuje zakon znanje slovenščine kot pogoj za sklenitev delovnega razmerja, razen kadar gre za sezonsko delo oziroma delo samo s tujimi strankami ali za poučevanje tujega jezika, lektoriranje tujejezičnih besedil ipd.

V 8. členu se za delovna mesta, kjer se predvidevajo neposredni stiki s strankami, ali za tovrstno registrirano dejavnost fizičnih oseb zahteva ustrezna kakovostna stopnja obvladanja slovenščine. Ta se lahko priznava na podlagi spričevala o končani slovenski šoli (osnovni, srednji, visoki) oziroma na podlagi spričevala ustanove, pooblaščenca za poučevanje slovenščine kot tujega jezika, lahko pa se dodatno neposredno preverja v podjetju ali organu, ki hoče s kandidatom skleniti delovno razmerje.

9. člen povzema zahtevo po znanju slovenščine kot pogoj za pridobitev državljanstva Republike Slovenije z naturalizacijo.

Pri poimenovanju pravnih oseb zasebnega sektorja izhaja zakon (11. člen) iz rešitve, ki je bila sprva predvidena v Zakonu o gospodarskih družbah (predlog zakona za prvo obravnavo z dne 19. 3. 1992) in ki je potem zaradi nepojasnenih razlogov odpadla. (Morda je šlo za zakulisen konflikt interesov, ki pa je zaradi nevzdržno slabega stanja v zvezi z uporabo slovenščine v Sloveniji tako pomemben, da terja ponovno zakonodajno obravnavo.) Ta opuščena rešitev je izhajala iz kompromisa, ki je po eni strani dajal dovolj izjem za nemoteno poslovanje gospodarskih subjektov in po drugi ohranjal uporabo slovenščine pri poimenovanju pravnih oseb. Praksa sodnega registriranja dokazuje, da je opustitev te rešitve zelo razvrednotila uporabo slovenščine pri

poimenovanju firm. Zato je treba prvotno rešitev obuditi in jo v prihodnje z nekaterimi popravki uveljaviti ne le za poimenovanje gospodarskih organizacij, ampak vseh pravnih oseb zasebnega prava. Tej rešitvi je treba dodati še določilo, ki zavezuje tudi javne obratovalnice, poslovalnice, oddelke, lokale ipd., da so poimenovani slovensko, saj doslej noben zakon ni uredil poimenovanja javnih prostorov, ki niso samostojne pravne osebe in niso predmet vpisa v ustrezne registre.

V zvezi s poimenovanjem organov in organizacij ter političnih in upravnih funkcij ter znanstvenimi in strokovnimi naslovi (12. člen) je treba v javnem sektorju v načelu vztrajati pri uporabi slovenskega jezika, razen če gre za prilagojeno rabo imen (npr. *Osnovna šola Danteja Alighierija*). To načelo velja tudi za različna uradna telesa, npr. služba *Vox*, program *Ars* ipd.

S 13. členom se skuša doseči dosledno upoštevanje zakona glede poimenovanja vseh pravnih oseb zasebnega in javnega sektorja s tem, da sodišče ne sme vpisati v sodni register firme, ki je poimenovana v nasprotju z zakonom.

Zakon v 14. členu določa z zakonom usklajeno ime pravne osebe kot pogoj za podelitev koncesije ali pridobitev javnega naročila. Ker zakon ne velja za nazaj in bodo obstoječe pravne osebe, ki so poimenovane v nasprotju z njim, lahko ohranile svoje ime, se tako ponuja dodatni instrument, ki bo posredno (prek poslovnega interesa takih pravnih oseb) vplival, da se vendarle poimenujejo v skladu s tem zakonom.

Imena novih blagovnih in storitvenih znamk pravnih oseb morajo biti slovenska, če se tržijo v Sloveniji (15. člen).

Slovenska morajo biti tudi imena javnih površin, prostorov in vozil (16. člen). Pri tem je treba sprejemati strokovno razlago, da so slovenska tudi tista imena, ki tujejezične prvine podrejajo slovničnim ali pravopisnim pravilom slovenskega jezika, npr. *Gallusova dvorana*, *Cesta Maxa Richterja*.

Ker je v Sloveniji slovenščina uradni jezik, mora biti v slovenščini vse javno obveščanje (17. člen), samo sporočila, ki so izrecno namenjena predvsem tujcem (npr. posebna radijska poročila o prometnih razmerah v turistični sezoni), so lahko tudi v tujih jezikih. Za tuje radijske ali televizijske oddaje oziroma njihove odlomke, ki jih v svoje programe prevzemajo ali prenašajo slovenske postaje, se zahteva prevod v slovenščino. Pravno se normira tudi medmrežno oglaševanje, in sicer tako, da se daje prednost slovenščini, »dodatno pa lahko tudi v tujih jezikih«.

V 18. členu se zahteva slovenščina pri poimenovanju, napovedovanju, predstavljanju in izvajanju javnih prireditvev; med njimi se izrecno omenjajo tudi operne predstave in predvajanje filmov. Pristojnemu ministrstvu je podeljena pristojnost za odločanje o izjemah, če gre za mednarodne prireditve, namenjene predvsem tujcem, ali če gre za enkratno predvajanje umetniško pomembnega filma v posebnih okoliščinah.

V 19. členu zakon predpisuje, da je treba omogočiti rabo slovenščine tudi na mednarodnih prireditvah in strokovnih srečanjih, če se sofinancirajo iz javnih sredstev.

Ker je bila raba slovenščine v vzgoji in izobraževanju dokaj nadrobno obdelana že v področni zakonodaji, jo s tem zakonom predvsem strnjujemo in posplošujemo (s posebnim poudarkom na univerzi) ter natančneje postavljamo meje in pristojnost za dopuščanje izjem (20. člen), deloma z variantami.

Da se raba slovenščine zagotovi tudi na tistih področjih javnega sporazumevanja, ki v zakonu niso posebej omenjena ali ki se morda še sploh niso odprla, predvideva 21. člen smiselno uporabo določil tega zakona tudi za take primere.

22. člen govori o ustanovitvi, namenu in nalogah urada za jezik, o njegovi odgovornosti in financiranju ter sodelovanju z vladnimi in nevladnimi organizacijami in posamezniki, ki se raziskovalno, izobraževalno, popularizatorsko ali kako drugače ukvarjajo s slovenskim jezikom. (misel na variantni dodatek, ki bi odpiral tudi možnost učinkovitejšega delovanja državnozobrske

delovne skupine za jezikovno načrtovanje, je zaradi formalnopravnih zadržkov tu opuščena, ker bi posegala v organiziranost in delovanje državnega zbora, to pa je mogoče urejati samo s poslovníkom Državnega zbora, sprejetim z dvotretjinsko večino.) Delovanje jezikovnega urada usmerja vodja, nadzoruje pa strokovni svet, ki ga imenuje vlada (23. člen). Zakon predpisuje državnim organom, da se morajo odzvati na delo Državnega urada za jezik (24. člen).

V 25. členu se za delovanje državnega urada za jezik predvidevajo omejitve, da ne bi prišlo do vmešavanja v individualne pravice ljudi pri zasebnem sporazumevanju, besedni umetnosti in bogoslužju ter da si urad ne bi prilaščal pravice odločanja o jezikovni normi ali spreminjanja jezikovnih priročnikov.

Zelo pomembno je poglavje o nadzoru nad uresničevanjem tega zakona, saj nas izkušnje učijo, da je praviloma ozko grlo prav vprašanje, kdo je za to odgovoren, in seveda, ali ima za to na voljo primerne zakonske instrumente. Zakon nalaga odgovornost in pristojnost resornim inšpekcijam (26.-28. člen), posebno pozornost pa namenja možnosti inšpektorja, da intervenira z začasno odredbo in tako prepreči, da bi se kršilci zanašali na dolgotrajnost postopkov pregona.

V poglavju o kazenskih določbah (29. in 30. člen) so zajeti samo tisti dve nezaželeni dejanski stanji, ki jih ni mogoče odpravljati oziroma odvracati po drugih poteh (prim. 14. in 33. člen). Predlagatelj namreč ne želi ukrepati predvsem s denarnimi kaznimi, temveč želi preprečevati nedovoljeno ravnanja.

Prehodne določbe (31.-34. člen) govorijo o rokih in postopkih za postopno uskladitev dejanskega stanja s tem zakonom. V prehodnih določbah je določen tudi rok za začetek dela Državnega urada za jezik (32. člen).

V določanju razmerja do starega pravnega stanja predlog zakona v 34. členu navaja dve variantni rešitvi. Po prvi varianti ohranja v veljavi določbe številnih drugih (področnih) zakonov o jeziku v javnosti in izrecno razveljavlja samo sporno določilo tretjega odstavka 20. člena Zakona o gospodarskih družbah. Po drugi varianti pa odpravlja podvajanje in zato formalno razveljavlja ali črta številna določila področnih zakonov, katerih vsebina je povzeta v zakonu od 1. do 21. člena, in ohranja v veljavi samo nekatere nadrobnejše določitve s posameznih področij.

IV Seznam veljavnih zakonskih določb, ki se nanašajo na slovenski jezik

(v področnih zakonih)

MINISTRSTVO ZA ZDRAVSTVO

Zakon o zdravilih (Uradni list RS, št. 9/96): čl. 68, 69

Zakon o zdravstveni dejavnosti (Uradni list RS, št. 9/92): čl. 63

Zakon o lekarniški dejavnosti (Uradni list RS, št. 9/92): čl. 7

Zakon o zdravniški službi (Uradni list RS, št. 98/99): čl. 11, 37

Zakon o kemikalijah (Uradni list RS, št. 36): čl. 23, 27, 67

MINISTRSTVO ZA KMETIJSTVO, GOZDARSTVO IN PREHRANO

Zakon o zdravstvenem varstvu rastlin (Uradni list RS, št. 82/94): čl. 43

Zakon o veterinarstvu (Uradni list RS, št. 82/94): čl. 95

Zakon o kmetijstvu (Uradni list RS, št. 54/2000): čl. 88

MINISTRSTVO ZA GOSPODARSKE DEJAVNOSTI IN RAZVOJ

Zakon o gospodarskih družbah (Uradni list RS, št. 30/93): čl. 10, 20

Obrtni zakon (Uradni list RS, št. 50/94): čl. 8

Zakon o varstvu potrošnikov (Uradni list RS, št. 20/98): čl. 2, 12, 16, 33, 72, 73, 77

MINISTRSTVO ZA ZUNAJE ZADEVE

Zakon o zunanjih zadevah (Uradni list RS, št. 1/91): čl. 68

MINISTRSTVO ZA FINANCE

Zakon o trgu vrednostnih papirjev (Uradni list RS, št. 6/94): čl. 13

Zakon o igrah na srečo (Uradni list RS, št. 27/95): čl. 79

Zakon o davčnem postopku (Uradni list RS, št. 18/96): čl. 28

Zakon o carinski službi (Uradni list RS, št. 1/91): čl. 40

Zakon o zavarovalništvu (Uradni list RS, št. 13/2000): čl. 86, 230

Zakon o bančništvu (Uradni list RS, št. 7/99): čl. 53, 59

Zakon o upravnih taksah (Uradni list RS, št.8/2000): Taksna tarifa, tar. št. 83

MINISTRSTVO ZA KULTURO

Zakon o uresničevanju javnega interesa na področju kulture (Uradni list RS, št. 75/94): čl. 6

Zakon o skladu RS za ljubiteljske kulturne dejavnosti (Uradni list RS, št. 1/96): čl. 14

Zakon o športu (Uradni list RS, št. 22/98): čl. 34

MINISTRSTVO ZA EKONOMSKE ODNOSE IN RAZVOJ

Zakon o zunanjetrgovinskem poslovanju (Uradni list RS, št. 13/93): čl. 16a

MINISTRSTVO ZA PROMET IN ZVEZE

Zakon o zračni plovbi (Uradni list SRS, št. 45/86): čl. 107

Zakon o prevozih v cestnem prometu (Uradni list RS, št. 72/94): čl. 5

Zakon o javnih glasilih (Uradni list RS, št. 18/94): čl. 28, 52, 68, 86 — samo določbe, ki se nanašajo na pridobitev frekvence

Zakon o varnosti cestnega prometa (Uradni list RS, št. 30/98): čl. 146

MINISTRSTVO ZA PRAVOSODJE

Zakon o sodiščih (Uradni list RS, št. 19/94): čl. 5, 42, 87

Zakon o kazenskem postopku (Uradni list RS, št. 63/94): čl. 6, 7, 9, 523

Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (Uradni list SRS, št. 17/78): čl. 26, 27

Zakon o prekrških (Uradni list SRS, št. 25/83): čl. 63

Zakon o državnem tožilstvu (Uradni list RS, št. 63/94): čl. 6

Zakon o notariatu (Uradni list RS, št.13/94): čl. 8,13, 52, 55

Zakon o družbenem pravobranilcu (Uradni list RS, št. 69/95): čl. 3

Zakon o odvetništvu (Uradni list RS, št.18/93): čl. 25

Zakon o pravniškem državnem izpitu (Uradni list RS, št. 13/94): čl. 6

Zakon o sodniški službi (Uradni list RS, št. 19/94): čl. 8

Zakon o javnih naročilih (Uradni list RS, št. 39/2000): čl. 42

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o sodiščih (Uradni list RS, št. 28/2000): čl. 42

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu RS (Uradni list RS, št. 13/94): čl. 2

Zakon o izvršbi in zavarovanju (Uradni list RS, št. 51/98): čl. 280

Zakon o državnem pravobranilstvu (Uradni list RS, št. 20/97): čl. 6, 25

MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE

Zakon o upravi (Uradni list RS, št. 67/94): čl. 4

Zakon o državljanstvu RS (Uradni list RS, št. 1/91): čl. 10

Zakon o političnih strankah (Uradni list RS, št. 62/94): čl. 8

Zakon o delavcih v državnih organih (Uradni list SRS, št. 15/90): čl. 4

Zakon o potnih listinah (Uradni list RS, št. 1/91): čl. 16
Zakon o osebni izkaznici (Uradni list SRS, št. 16/74, 29/79): čl. 4

MINISTRSTVO ZA ŠOLSTVO IN ŠPORT

Zakon o osnovni šoli (Uradni list RS, št. 12/96): čl. 6, 8
Zakon o vzgoji in izobraževanju predšolskih otrok (Uradni list RS, št. 12/96): čl. 17
Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (Uradni list RS, št. 12/96): čl. 3, 36, 37, 69, 92
Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju (Uradni list RS, št. 12/96): čl. 8
Zakon o vrtcih (Uradni list RS, št. 12/96): čl. 5
Zakon o gimnazijah (Uradni list RS, št. 12/96): čl. 8
Zakon o visokem šolstvu (Uradni list RS, št. 67/93): čl. 8

MINISTRSTVO ZA DELO, DRUŽINO IN SOCIALNE ZADEVE

Zakon o delovnih razmerjih (Uradni list SRS, št. 24/83): čl. 6
Zakon o varstvu pri delu (Uradni list SRS, št. 23/74): čl. 15, 71

MINISTRSTVO ZA ZNANOST IN TEHNOLOGIJO

Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah (Uradni list RS, št. 21/95): čl. 144
Zakon o standardizaciji (Uradni list RS, št. 1/95): čl. 5, 23

MINISTRSTVO ZA OKOLJE IN PROSTOR

Zakon o imenovanju in evidentiranju naselij, ulic in stavb (Uradni list SRS, št. 5/80): čl. 9
Zakon o geodetski dejavnosti (Uradni list RS, št. 8/2000): čl. 28, 30

Jezik in slovstvo, Letnik 46, 2000/01, št. 1-2

Katja Mihurko Poniž

UDK 82.0:396(0:82)

UDK 821.163.6.09 Prežihov V.

MATERINSTVO KOT UMETNIŠKI MOTIV IN NJEGOVA UPODOBITEV V POVESTI SAMORASTNIKI

Patriarhalna družba ima, kar se odraža tudi v umetnosti, do materinstva izredno ambivalenten odnos. Ta odnos je v dvajsetem stoletju poskušala raziskati psihoanaliza, ki opozorila na fantazme, ki se v patriarhalni družbi pojavljajo v zvezi z materinstvom in izhajajo v krščanski civilizaciji iz Marijinega kulta.

V slovenski literaturi srečamo številne in izredno zanimive ženske like pri Zofki Kveder, pozornost vzbujajoče pa je tudi slikanje materinstva v Vorančevi povesti *Samorastniki*, saj pisatelj prikazuje Meto v različnih življenjskih obdobjih in v različnih vlogah (tudi kot člen v verigi matrilinarnega nasledstva). Tako ustvari preprečljivo literarno osebo, katere glavni atribut je materinstvo, videno skozi tradicionalni, patriarhalni pogled na svet.

Jezik in slovstvo, Letnik 46, 2000/01, št. 1-2

Mirjana Benjak

UDK 372.882:371.214:373.543(497.5)

POUK KNJIŽEVNOSTI V HRVAŠKI GIMNAZIJI

Zadnje desetletje je na Hrvaškem zaznamovala vrsta sprememb (političnih, demokratičnih, gospodarskih ipd.), ki so se odrazile tudi v (srednje)šolskem sistemu. Opaziti je, da današnje hrvaško srednje šolstvo teži k ciljem, ki so usmerjeni k humanistični ter demokratično-pluralistični vzgoji in izobraževanju mladega človeka. Narejeno je tudi nekaj (praktičnih) korakov: od sprememb v solski zakonodaji do razbremenitve učnih načrtov. Še vedno pa ne obstaja teoretično domišljen model nove hrvaške šole, s katerim bi se vključila v evropski solski sistem. Obstajajo samo deklarativne opredelitve za nacionalno hrvaško šolo evropske usmeritve. Zato je nemogoče govoriti o kakšnih pomembnejših sistemskih določilih hrvaške srednješolske vzgoje in izobraževanja ter s tem tudi pouka književnosti; zato se bomo osredinili pri tistih dejavnikih, ki so del praktičnega udejanjanja koncepta novega šolstva, torej pri učnih načrtih in berilih/učbenikih (za gimnazije).

Jezik in slovstvo, Letnik 46, 2000/01, št. 1-2

Robert Čazinkič

UDK 811.163.6:367.335

OZIRALNI PRILASTKOVNI ODVISNIKI

Članek obravnava tipične značilnosti oziralnega stavka nasploh in njegove opredeljevalne lastnosti v slovensčini. Ob orisu formalne in funkcijske tipologije odvisnikov in prikazu oziralnikov je glavna pozornost posvečena razločevanju med omejevalnim in neomejevalnim prilastkom ter opredeljevanju vpliva, ki ga imajo lastna imena, osebni in pridevniški zamki ter člen v antecedenentu na tip oziralnega prilastkovnega odvisnika.

Jezik in slovestvo, Vol. XLVI (2000/01), No. 1-2

Mirjana Benjak

UDK 372.882:371.214:373.543(497.5)

**TEACHING LITERATURE IN THE CROATIAN
GRAMMAR-SCHOOL (CURRICULUM AND TEXTBOOKS)**

In the last ten years, Croatia has seen a number of major changes (political, democratic, economic, etc.), which have been reflected also in (secondary) education. Today, Croatia's secondary educational system pursues aims directed towards humanistic and democratically pluralized education. Several (practical) measures have been introduced, from changes in school legislation to less loaded curricula. However, there is still no theoretically coherent model of a new Croatian school, with which the country could join the European educational system. Commitment to a national school of European orientation has not gone beyond the stage of verbal declarations. It is therefore impossible to talk about any significant systemic provisions in documents related to secondary schools, including teaching literature in them. Thus the article focuses on those factors that make part of practical implementation of the concept of new education, viz. (grammar-school) curricula and readers' textbooks.

Jezik in slovestvo, Vol. XLVI (2000/01), No. 1-2

Katja Mihurko Poniz

UDK 82.0:396(0:82)
UDK 821.163.6.09 Pezihov V.

**MOTHERHOOD AS AN ARTISTIC MOTIF AND ITS
EXPLOITATION IN THE STORY SAMORASTVIKI**

Patriarchal society's attitude towards motherhood is extremely ambivalent, and this is reflected also in arts. This phenomenon has been a major topic of research in the 20th century psychoanalysis, which has highlighted the phantasms that appear in patriarchal society regarding motherhood and that in Christian civilisation originate in the cult of the Virgin Mary.

In Slovene literature, numerous and very interesting female characters are found in the works of Zofka Kveder. Another interesting exploitation of the motherhood motif is Voranc's story *Samorastniki*, where Meta is depicted at various stages of her life and in various roles (also as a link in a chain of marriage). Thus she becomes a convincing literary character, whose main attribute is motherhood as seen within a traditional, patriarchal view of the world.

Jezik in slovestvo, Vol. XLVI (2000/01), No. 1-2

Robert Cazinkič

UDK 811.163.6:367.335

RELATIVE ATTRIBUTIVE CLAUSES

The article discusses typical features of the relative clause in general and its defining properties in Slovene. Within the framework of formal and functional typology of dependent clauses and description of relative words, the discussion focuses on distinguishing between restrictive and nonrestrictive relative clauses and the role played by proper names, personal and adjectival pronouns and the article in the antecedent in determining the type of the relative attributive clause.